
Boerderijen

CATEGORIAAL ONDERZOEK WEDEROPBOUW 1940-1965

Bé Lamberts

DECEMBER 2007/ZEIST

**In opdracht van het Projectteam Wederopbouw van de Rijksdienst voor
Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten**

HOOFDSTUK 1 INLEIDING EN METHODIEK	03
1.1 Inleiding	03
1.2 Methodiek	04
HOOFDSTUK 2 VOOROORLOGSE ONTWIKKELING	08
2.1 Korte geschiedenis van de Nederlandse boerderij	08
2.2 Typologie van de historische boerderij in Nederland	12
HOOFDSTUK 3 ONTWIKKELING IN DE OORLOGSJAREN	16
3.1 Oorlogsschade, herbouw en bouw in de oorlogsjaren	16
3.2 De organisatie van de overheidsdiensten	28
HOOFDSTUK 4 NAOORLOGSE ONTWIKKELING	35
4.1 De eerste naoorlogse herstelwerkzaamheden	35
4.2 Vroeg naoorlogs (her)bouwbeleid	44
4.3 Standaardisatie, prefabricatie, systeem- en montagebouw	47
4.4 De boerderijen van de IJsselmeerpolders	50
4.5 De boerderijenbouw in de jaren '50 en '60 elders in het land	63
4.6 De invloed van ruil- en herverkavelingen op de boerderijenbouw en het agrarische landschap	71
4.7 Het aandeel van de vrouw bij de (wederop)bouw van boerderijen	76
4.8 Ontwikkelingen na de wederopbouwjaren	80
HOOFDSTUK 5 PRESELECTIE EN TOETSING	83
5.1 Bronnen	83
5.2 Waarderingscriteria	83
5.3 Selectiemethode	84
5.4 Voorbeelden uit de perselectie	85
BIJLAGEN	89

Hoofdstuk 1 Inleiding en methodiek

1.1 INLEIDING

AANLEIDING EN CONTEXT

De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) destijds de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) geheten, startte in 2001 een meerjarig onderzoeksproject dat ten doel had een landelijk referentiekader voor het gebouwde erfgoed uit de wederopbouwperiode (1940-1965) te verkrijgen. Eén van de onderdelen van dit project is een reeks categoriale studies, waaraan tot eind 2005 wordt gewerkt. Omdat veel informatie over de naoorlogse architectuur is vastgelegd in boeken, tijdschriften en archieven, heeft de RACM in afwijking van het Monumenten Inventarisatie Project (1850-1940), waarbij de gebouwde omgeving gebiedsgewijs per gemeente werd geïnventariseerd, gekozen voor een aanpak waarbij de objecten allereerst per categorie worden bestudeerd op basis van de literatuur en tijdschriftartikelen. De volgorde waarin de categorieën worden onderzocht, is onder andere afhankelijk gesteld van actuele ontwikkelingen, de mate van bedreiging en de importantie of representativiteit van de bouwcategorie voor de wederopbouwperiode. De resultaten van alle categoriale studies worden uiteindelijk voorgelegd aan provincies, gemeenten en vakorganisaties, zodat lacunes in het overzicht kunnen worden aangevuld. Na afronding van de categoriale inventarisatieonderzoeken zal de RACM overgaan tot de vervolgfase van selectie en bescherming van het voegnaoorlogse erfgoed. Hiervoor dient het beleidskader nog worden vastgesteld.

PROCES EN BETROKKENEN

Het onderzoek naar boerderijen is uitgevoerd door kunst- en architectuurhistoricus Bé Lamberts. De begeleiding van het onderzoek was in handen van Anita Blom en Marije de Korte van het projectteam Wederopbouw. Naast inhoudelijke aanvullingen op de ontwikkelingsschets hebben de leden van het projectteam Wederopbouw op basis van categoriespecifieke waarderingscriteria (bijlage 3) bijgedragen aan de totstandkoming van de preselectie van meest behoudenswaardige boerderijen uit de periode 1940-1965.

LEESWIJZER

Dit rapport is als volgt opgebouwd; in de inleiding wordt de RACM-methodiek voor het categoriaal onderzoek in hoofdlijnen beschreven en nader uitgewerkt aan de hand van het onderzoek naar boerderijen. Het tweede en derde hoofdstuk van dit rapport vormen het inhoudelijke referentiekader van het onderzoek. De geraadpleegde publicaties en de algemene artikelen uit de vakbladen zijn bewerkt tot twee beschouwende hoofdstukken; een chronologische opgezette inleiding over de ontwikkeling

van de boerderij tot 1940 (hoofdstuk 2) en een thematisch gestructureerd verhaal over de diverse ontwikkeling in de jaren '40 (hoofdstuk 3) en de daarop volgende decennia (hoofdstuk 4). Deze hoofdstukken schetsen het bredere kader waarbinnen de afzonderlijke boerderijen uit de groslijst geplaatst en begrepen kunnen worden. Het afsluitende hoofdstuk 5 geeft een toelichting op de preselectie van de belangrijkste boerderijen en de gedeeltelijke toetsing van deze selectiemethode in het veld. Dit hoofdstuk is geïllustreerd met representatieve voorbeelden. In bijlage 4 is een complete lijst van ingevoerde en gepreselecteerde boerderijen opgenomen.

1.2 METHODIEK

De methodiek voor het onderzoek naar objecten van diverse categorieën gebouwen uit de wederopbouwperiode is vastgelegd en beschreven in de reeds eerder genoemde nota *Richtlijnen Categorieaal Onderzoek Wederopbouwobjecten 1940-1965*, die voort zijn gekomen uit het in 1999 opgestelde *Plan van Aanpak Wederopbouw 1940-1965 RDMZ*. Naar aanleiding van de pilotstudies naar scholen, raadhuisen en kerken is de methodiek in maart 2003 aangepast. Deze methode is op hoofdlijnen gevolgd bij het onderzoek waarvan dit rapport de weerslag vormt. In het navolgende wordt de in de nota beschreven methodiek nader toegelicht.

DOELSTELLING

Het onderzoek dat de RACM verricht naar de gebouwde omgeving uit de wederopbouwperiode, heeft een vierledig doel:

- Het verkrijgen van een landelijk en representatief overzicht van objecten uit de wederopbouwperiode dat toegankelijk is voor RACM-medewerkers en een aantal geselecteerde externe gebruikers
- Het leggen van een basis voor een wetenschappelijk verantwoord, centraal geleid en uitgevoerd selectie-, registratie- en beschermingsbeleid (na 2004)
- Het vergroten en verbreden van draagvlak door het verspreiden van kennis
- Het stimuleren en bevorderen van beleidsbeïnvloeding en alliantievorming vanuit cultuurhistorisch perspectief

Voor het onderzoek naar de categorie boerderijen is niet gestreefd naar een landelijk dekkend en uitputtend overzicht. Het uitgangspunt is om aan de hand van de algemene en objectgerichte literatuur verkregen informatie een representatief beeld te vormen van de in de wederopbouwperiode tot stand gekomen boerderijen.

AFBAKENING

In het *Plan van Aanpak* uit 1999 wordt de volgende definitie voor de term 'Wederopbouw' gegeven: 'Het erfgoed van de Wederopbouw omvat de resultaten van (steden)bouwkunst, landinrichting, interieurarchitectuur en monumentale kunst uit de periode 1940-1965'. Voor het objectgerichte onderzoek is in de nota onderscheid gemaakt in elf hoofdcategorieën, die op hun beurt zijn onderverdeeld in subcategorieën. Deze hoofdcategorieën zijn

gebaseerd op de verdeling zoals gehanteerd in de *Geïllustreerde Beschrijvingen*.

Onderhavig onderzoek heeft uitsluitend betrekking op de subcategorie 'boerderijen' van de hoofdcategorie 'boerderij, molen, bedrijf'. Binnen het onderzoeksterrein vallen de in de periode 1940-1965 in zijn totaliteit herbouwde en nieuwgebouwde boerderijen en agrarische bijgebouwen. De als 'boerderij' aangeduide hoofdgebouwen met een woon- en een bedrijfsge-deelte staan in het onderzoek centraal.

WERKWIJZE

De onderzoeksnota onderscheidt de navolgende gefaseerde werkwijze:

(LITERATUUR-)ONDERZOEK

'De eerste onderzoeksfase bestaat uit het bestuderen van algemene en categoriespecifieke literatuur uit en over de wederopbouwperiode, alsmede artikelen in algemene en categoriespecifieke vaktijdschriften uit de wederopbouwperiode. Deze categoriale studie leverde wel veel informatie op over de boerderijenbouw in het algemeen. In tegenstelling tot de onderzoeken naar gebouwen in andere categorieën, leverde het literatuuronderzoek echter relatief weinig informatie over individuele van landelijk belang zijnde boerderijen op. De omvang van deze categorie, met duizenden nieuwe boerderijen in de betreffende periode, is daar voor het grootste deel debet aan.

De meeste relevante literatuur is afkomstig uit de bibliotheek van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Zeist. Daarnaast is literatuurstudie verricht in de bibliotheek van de Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek (SHBO) te Arnhem en de bibliotheek van de Wageningen Universiteit in Wageningen. In tegenstelling tot de ruim voor handen zijnde algemene literatuur over de wederopbouw, bestaan er weinig boeken die specifiek over naoorlogse boerderijen handelen. Wel is er in meerdere vaktijdschriften regelmatig gepubliceerd over boerderijenbouw in de periode 1940-1965. Van de algemene vaktijdschriften zijn alle nummers uit de periode 1940-1965 doorgenomen van de bladen *Baksteen*, *de Boerderij*, *Bouw*, *Bouwbedrijf en Openbare Werken*, *Bouwkundig Weekblad*, *Bouwwereld*, *Cement*, *Polytechnisch Tijdschrift* en *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw*. Het complete literatuuroverzicht is opgenomen in bijlage 1 van dit rapport. Ook is er een beperkt onderzoek gedaan in het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen (BWB), dat afkomstig is van het Algemeen Rijksarchief (ARA) in Den Haag en in de jaren '90 is ondergebracht bij de SHBO. In het onderzoek naar de ontwikkeling van de boerderijenbouw in de wederopbouwperiode kunnen de schetsen van de verwoeste boerderijen, schadeformulieren waarin het oude bedrijf en de verwoesting beschreven worden en tekeningen van de nieuwe boerderijen moeilijk gemist worden. Dat geldt ook voor de dossiers waarin correspondentie over de financiële afhandeling van het herstel en de wederopbouw van boerderijen alsmede brieven van de boeren aan het Bureau Wederopbouw Boerderijen met vragen en opmerkingen over de wederopbouw van hun boerderij zijn opgenomen. Omdat het archief nog steeds niet is geordend en ontsloten kon er slechts in zeer beperkte mate gebruik van worden gemaakt.

Het BWB-archief heeft een complexe geschiedenis achter de rug: Na de wederopbouw van de door oorlog en watersnood getroffen boerderijen kwamen de dossiers van een omvang van 160,8 (!) strekkende meter terecht bij het archief van het ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid (later Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM)).

Voordat het BWB-archief bij het Algemeen Rijksarchief werd ondergebracht, was in 1967 toestemming gegeven aan de SHBO de voor boerderijonderzoek relevante stukken te lichten en in permanente bruikleen te ontvangen. Wegens gebrek aan opslagruimte en mankracht voor de selectie, kon de SHBO echter jaren lang geen invulling geven aan deze toezegging. In 1990 begon men bij het Rijksarchief met de vernietiging van het BWB-archief. Documenten die in 1990 niet van belang geacht, het hele watersnoodarchief, alsmede de oorlogsschadedossiers, alfabetisch vanaf midden W tot en met Z (alle documenten waren op plaats gesorteerd), gingen toen verloren. Verdere vernietiging kon worden voorkomen door de toenmalige directeur van het SHBO C.S.T.J. Huijts, die het archief naar Arnhem haalde. Daar werd een nieuwe sortering toegepast die beter voldeed aan de toenmalige vraagstellingen van de stichting. Haar prioriteiten gingen toen echter vooral uit naar de vooroorlogse boerderijbouw, waardoor er weinig met het archief werd gedaan en het in 2006 nog steeds beperkt raadpleegbaar was.

Omdat de meeste artikelen over boerderijen niet over individuele boerderijen gaan hebben het literatuur- en het archiefonderzoek buiten de goed gedocumenteerde boerderijen van het “nieuwe land” slechts een beperkt aantal boerderijen met een volledig adres en andere relevante gegevens zoals (her)bouwjaar, architectennaam en opdrachtgever opgeleverd. Omdat van alle boerderijen buiten de IJsselmeerpolders nog weinig gegevens boven water zijn gekomen is het aantal met adres bekende wederopbouwboerderijen erg klein in verhouding tot het enorme aantal dat in de periode 1940-1965 is gebouwd en herbouwd. Hierdoor is het aantal boerderijen op de groslijst relatief klein, wat ook geldt voor het aantal dat voor (pre)selectie in aanmerking komt.

ONTWIKKELINGSSCHETS EN DATABANK

Zoals beschreven in het *Plan van Aanpak* wordt per categoriale studie een algemene inhoudelijke schets over de ontwikkeling van het onderzochte bouwtype samengesteld, en worden de uit de vakbladen verkregen relevante tekstuele objectgegevens ingevoerd een de speciaal voor dat doel gebouwde digitale Wederopbouwdatabank (WOP). In de databank wordt, naast identificatiegegevens, ook informatie opgenomen over onder andere ambachtslieden, bouwactiviteiten en -jaren, oorspronkelijke en huidige functie en eventuele monumentale kunstwerken. Ook worden in de databank de geraadpleegde bronnen vermeld, die in de meeste gevallen verwijzen naar de tijdschriftartikelen. Per categoriale studie zijn uit de eerder genoemde vakbladen de jaargangen 1940-1965 doorgenomen, waarbij voor onderhavig onderzoek alle artikelen over boerderijen werden gekopieerd en op alfabetische volgorde van plaatsnaam zijn gebundeld in mappen. Het totaal aan de uit de tijdschriften en door veldonderzoek verkregen, in de Wederopbouwda-

tabank ingevoerde objecten vormt de zogenaamde groslijst. Voor de categorie boerderijen bestaat deze voorlopig uit 434 objecten. Hieruit is een preselectie van de meest behoudenswaardige boerderijen gevormd. Een nadere toelichting op de structuur, werking en inhoud van de databank is opgenomen in bijlage 5. De databank is ontsloten via de website www.monumentenzorg.nl, menu Wederopbouw. Zo kan iedereen de Wederopbouwdatabank raadplegen en voorstellen doen voor aanvullingen en wijzigingen.

(PRE-)SELECTIE

Tegen de achtergrond van de hierboven genoemde groslijst en de inhoudelijke schets over de ontwikkeling van de boerderijen in Nederland, zijn de landelijke waarderingscriteria op basis van die voor het MIP/MSP (1850-1940) opnieuw geformuleerd en toegespitst op de naoorlogse boerderijen (zie hoofdstuk 4 en bijlage 3). Samen met Anita Blom en Marije de Korte is aan de hand van deze waarderingscriteria een preselectie van de meest behoudenswaardige objecten of complexen gemaakt, die op het moment van het verschijnen van dit rapport bestaat uit .. boerderijen.

Mede op basis van de ervaringen uit de pilotstudies, is besloten om het in het *Plan van Aanpak* beschreven onderdeel veldwerk in beperkte mate uit te voeren, met name vanwege de thans beschikbare tijd. Actualisering van de preselectie door veldwerk kan bovendien op korte termijn achterhaald zijn en zal derhalve beter plaatsvinden kort voor het moment waarop de resultaten worden voorgelegd aan provincies, gemeenten en steunpunten. Wel is voor deze studie in 2006 een aantal boerderijen in het veld bezocht. Om de informatie uit de literatuur te toetsen zijn onder meer boerderijen in de GelderseVallei, De Wieringermeer, Walcheren, Noord-Brabant, het Land van Maas en Waal en de Noordoostpolder bezocht

AFBEELDING 1.1
BOERDERIJ IN DE RUILVERKA-
VELING MAAS EN WAAL-WEST

De inzichten van het bureauwerk zijn zo - in beperkte mate - geconfronteerd met de huidige situatie. Daarbij is onder andere gelet op de veranderingen aan (gaafheid van) de gebouwen sinds de oplevering en op de samenhang

tussen de boerderijen en hun omgeving, aspecten die vaak onderbelicht blijven in de literatuur.

Hoofdstuk 2 Vooroorlogse ontwikkelingen

2.1 KORTE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE BOERDERIJ

Het agrarische bedrijf behoort wereldwijd tot de oudste bedrijfstakken. In onze bodem zijn nog de sporen en tastbare overblijfselen aanwezig van boerderijen¹ en agrarische nederzettingen, waarvan de oudste al duizenden jaren geleden verrezen. Deze vroege boerderijen waren eenvoudig van opzet en opgetrokken in de bouwmaterialen die in de directe omgeving waren te vinden. Het omringende landschap, de aanwezige grondstoffen en bouwmaterialen bepaalden in belangrijke mate de aard van het bedrijf en de traditie waarin de indeling en de vormgeving van de bedrijfsgebouwen zich zouden ontwikkelen. Ook het gebruik van karakteristieke onderdelen, details en kleuren, alsmede de beplantingen op de boerenerven komen grotendeels voort uit tradities en invloeden van de volkscultuur.

Het woongedeelte en het voornamelijk voor de opslag van landbouwproducten en de stalling van vee gebruikte bedrijfs gedeelte van de vroegste boerderijen bevonden zich aanvankelijk onder één kap. Dit oertype bleef vooral in Drenthe, Twente en de Achterhoek lang in gebruik en werd in het oosten van ons land bekend als het los hoes, een dikwijls in vakwerk opgetrokken boerderij met muren van aangesmeerde wilgentenen onder een rieten kap

AFBEELDING 2.1
VAKWERKBOERDERIJ MET
RIETEN KAP (OPENLUCHTMU-
SEUM ARNHEM)

Het los hoes is een niet meer in gebruik zijnde, primitieve vorm van een boerderij, waarin het boerengezin en het vee gezamenlijk in één, ongedeelde ruimte verbleven en waar zich ook de tas bevond. Het los hoes behoort tot het veel wijder verbreide basistype dat we kennen als de halleboerderij, waarin de deel een centrale plaats heeft. Dit type evolueerde zich in diverse richtingen, waardoor er na de middeleeuwen grote regionale verschillen ontstonden en ons land rijk werd aan vele karakteristieke boerderijtypes. Door die specifieke, streekgebonden kenmerken is de historische boerderij van groot belang voor de identiteit van de betreffende regio, waarmee het in meerdere

opzichten onlosmakelijk is verbonden..

¹ Met de boerderij kan zowel het hoofdgebouw als het complete erf met alle bijbehorende onderdelen worden bedoeld, maar meestal zal er worden bedoeld op het hoofdgebouw dat bepalend is voor het aanzien en de kwaliteit van het betreffende agrarische complex.

De boerderij bleef door de eeuwen heen een woon- en bedrijfsgebouw, waarin indeling, materiaalgebruik, vormgeving en detaillering voornamelijk door de traditie werden bepaald en die aan slechts kleine veranderingen onderhevig was. Met name in de 19^e eeuw was in bepaalde regio's de verzelfstandiging van het woongedeelte een belangrijke ontwikkeling. Deze was van grote invloed op de verschijningsvorm en kan in veel gevallen worden gerelateerd aan de gegroeide welstand en sociale status van de boer. Het woongedeelte kreeg in die gevallen een representatief karakter en groeide dikwijls uit tot een echte "burgermanswoning" of zelfs tot een villa met stedelijke allure.

Het multifunctionele, op veeteelt en/of akkerbouw toegespitste hoofdgebouw van de boerderij is omringd door een erf met diverse bijgebouwen, die een visuele en functionele eenheid vormen. Boerderijen zijn altijd belangrijke elementen geweest in het Nederlandse landschap, maar ze waren nooit bedoeld ter stoffering ervan. Woeste gronden werden vanuit de boerderijen in cultuur gebracht, gevormd, bewerkt en beheerd. Het agrarische bedrijf was dus voor een belangrijk deel verantwoordelijk voor de vorming en het karakter van het Nederlandse landschap. De boerderij was dan ook tot voor kort onlosmakelijk verbonden met het weidse platteland met haar polders met grazende koeien, met essen en akkers met wuivend graan en met de geuren en geluiden die zo bij het landelijke gebied horen.

AFBEELDING 2.2
HOEVE WANINK ONDER
ARCHITECTUUR GEBOUWDE
BOERDERIJ (AMBT
DELLEN (VAN DE 20STE EEUW)

Het leven op de boerderij stond van oudsher ver af van dat van de stedeling en slechts de welgestelde landjonker kon op zijn kapitale kasteelboerderij een genoeglijk leven op het platteland leiden. Dat gold overigens ook voor de vermogende stedelingen, die de financiering van boerenhoeves op zich namen. Dergelijke boerderijen hadden ook vaak een rijker aanzien dan de boerderijen van de doorsnee boer en waren dikwijls voorzien van een herenkamer, waar de geldschieder de pacht inde en in de zomer kon verblijven. De eenvoudige landman daarentegen was veroordeeld tot een zwaar leven in meestal moeilijke omstandigheden, sterk verbonden met de wisseling van de seizoenen. De stedeling keek over het algemeen neer op de meestal ongeletterde agrariër, die ondanks het harde werken meestal een uiterst karig bestaan had en over het algemeen als dom en onbetrouwbaar

werd beschouwd. Dat negatieve beeld veranderde pas in de loop van de 18^e eeuw en daar, waar boeren een zekere mate van welstand bereikten, getoond door onderkomens met fraaie stadse gevels, die deze welstand ook uitstraalden. De ontsluiting van het platteland in de 19^e eeuw zorgde voor een verdere positieve ontwikkeling van de boerenstand. De monumentale boerderijen die in de tweede helft van de 19^e eeuw verrezen waren steeds vaker niet meer het ambachtelijk, volgens een traditie gebouwde product van de timmerman, metselaar of aannemer uit het nabije dorp, maar werden steeds meer onder architectuur gebouwd. Met de instelling van de woningwet in 1901 raakte de rol van de ambachtsman als ontwerper van boerderijen allengs uitgespeeld.

Het hoofdgebouw van een traditionele boerderij wordt bijna altijd vergezeld van bijgebouwen, die meebepalend zijn voor het totaalbeeld en de beleving van het erf en de directe omgeving. Wagenschuren, de grotendeels open kapschuren, veldschuren, vrijstaande, of door middel van een tussenlid met het hoofdgebouw verbonden stalgebouwen voor rundvee, paarden, varkens, jongvee en kleinvee, bak- of kookhuisjes, rosmolens, kapschuren, schaapskooien, kippenhokken, hooibergen en –schuren etc. kunnen evenals de moestuin, de boomgaard en de oude keitjesbestrating deel uitmaken van het historische boerenerf.

Op de moderne agrarische bedrijven kunnen ook de van staal, beton en kunststof vervaardigde eigentijdse mest-, inkuil- en veevoersilo's, open doorloop-melkstallen, bergingen voor landbouwmachines, landbouwhangars en windturbines voor de eigen elektriciteitsvoorziening deel uitmaken van de boerderij. Andersoortige gebouwen als uienschuren, coöperatieve en particuliere bewaarplaatsen voor pootgoed (kiemloodsen) en aardappelkelders en –schuren zijn eveneens te vinden in de agrarische gebieden, op of in de nabijheid van de boerenerven. Bollenschuren, fruit- en groentekassen behoren ook voornamelijk bij het landelijke gebied, maar zijn meestal onderdeel van de tuinbouw- en fruitteeltbedrijven, die hier slechts zijdelings ter sprake komen.

AFBEELDING 2.3
BOERDERIJ VOOR GEMENGD
BEDRIJF BIJ EMPPEL 1949

De historische boerderij wordt door velen niet alleen gewaardeerd en beoordeeld op de zo herkenbare, vaak streekgebonden vormgeving, materiaalgebruik en detaillering. Ook de grote variëteit aan boerderijtypes en de samenhang met het omringende landschap speelt een belangrijke rol in deze waardering. Diverse boerderijtypes zijn door de ontwikkelingen, die andere eisen stellen aan zowel het woon- als het bedrijfsgedeelte, echter zeldzaam wordende verschijningen in het huidige plattlandsbeeld. Ook de vroeger veel voorkomende stadsboerderij is een vrijwel verdwenen fenomeen. Hoewel er nog wel

boerderijen zijn die staan geclusterd in agrarische nederzettingen zoals brinkdorpen, of deel uitmaken van boerderijstroken, staan de meeste boerderijen in ons land toch min of meer verspreid, op steeds groter wordende afstand van elkaar. De naoorlogse schaalvergroting en het daarmee samenhangende verdwijnen van boerderijen zijn daar voor een groot deel voor verantwoordelijk.

Daarnaast hebben in de 20^e eeuw het gebruik van andere bouwmaterialen, een door diverse ontwikkelingen ingezette, moderne bedrijfsvoering,

ruilverkavelingen en een meer economisch gebruik van het erf tot gevolg gehad dat zowel het aanzien van de boerderij als de bedrijfsvoering niet meer zijn te vergelijken met die uit een nog niet zo ver verleden. Veel van deze veranderingen zijn uit nood geboren, maar ze leidden dikwijls wel tot aanzienlijke verbeteringen in de boerderijenbouw. Deze rationeel opgezette agrarische bedrijven op het oude land maakten een sterke verbetering in de bedrijfsvoering mogelijk maar verloren steeds meer de historische relatie met het omringende landschap. Ook verdween vaak het specifieke karakter van de boerderij, die eeuwenlang van groot belang was voor het aanzien en de beleving van het landelijke gebied. De hedendaagse boerderij is een gestroomlijnd complex van bedrijfsgebouwen, dat in veel opzichten dan ook niet meer is te vergelijken met de historische onderkoms van het agrarische bedrijf. Deze zijn nog steeds van grote cultuurhistorische en landschappelijke waarde, maar voldoen als bedrijfsgebouwen vaak niet meer aan de eisen van deze tijd.

Veel boerderijen hebben in de naoorlogse decennia hun agrarische functie verloren en hebben als gevolg daarvan soms ingrijpende wijzigingen ondergaan. Ze zijn daarbij vaak van hun oorspronkelijke kenmerken en karakter beroofd en hebben de aloude relatie met de omringende landerijen verloren. Herverkavelingen en belangrijke veranderingen in de bedrijfsvoering in de 20^e eeuw zorgden eveneens voor radicale veranderingen in de oorspronkelijke verhoudingen tussen de boerderij en het landschap. Van de bijna 192.000 boerderijen², die ons land in 1940 nog rijk was zijn er zestig jaar later meer dan 100.000 verdwenen en in 2006 zijn er in ons land nog maar 81.000 over. Vooral in de zuidelijke provincies was het verlies aan boerderijen opvallend groot. Schaalvergroting, modernisering, mechanisatie en grootschalige her- en ruilverkavelingen zijn hiervoor grotendeels verantwoordelijk. Van de overgebleven boerderijen is in ons land een groot deel nauwelijks nog rendabel als agrarisch bedrijf en een groot aantal zal waarschijnlijk op afzienbare termijn dan ook haar oorspronkelijke functie verliezen. Dit heeft consequenties voor zowel de gebouwen als voor de erfinrichting. Het zou beslist geen ramp zijn als door de opheffing van een agrarisch bedrijf de met het landschap en de oude hoeves detonerende silo's en moderne schuren zouden verdwijnen. Maar met het verdwijnen van de boerenbedrijvigheid zullen ook dikwijls de oude erfinrichting, met hun vaak zeer karakteristieke erfbeplanting met onder meer de boomgaard en de moestuin, alsmede het bijbehorende agrarisch landschap veranderen om plaats te maken voor een nieuwe bestemming.

In de oudere landelijke gebieden is de harmonie tussen de agrarische bebouwing en het coulissenlandschap met haar oude boomwallen en –singels, de afwisseling tussen open en begroeid terrein met zowel natuurlijke als gegraven waterlopen bijzonder en kwetsbaar. Maar dat geldt ook voor de

AFBEELDING 2.4
TOT WOONHUIS VERBOUWDE
BOERDERIJ MAAS EN WAAL-
WEST

² Een door landbouwbedrijven verrichte telling kwam in 1938 tot een exact aantal van 191.513

voor ons land zo karakteristieke, open polderlandschappen. De nog relatief jonge, speciaal voor agrarische doeleinden ingerichte Noord-Hollandse droogmakerijen met hun strakke, pragmatische indeling en de nog jongere, eveneens strak vormgegeven IJsselmeerpolders met de moderne agrarische bedrijfsgebouwen uit de naoorlogse periode lijken minder kwetsbaar. Als men zich echter realiseert dat in bijvoorbeeld de Noordoostpolder zowel de rechtlijnige indeling van het polderland als de door boomsingels omheinde rechthoekige erven, de erfbepanting en de bebouwing volledig op de tekentafel ontstonden en dus uiterst nauwkeurig op elkaar zijn afgestemd, valt ook daar veel te vernielen.

Er is geen andere gebouwencategorie te noemen, waarmee zich zoveel instanties en personen hebben bemoeid en nog bemoeien dan die van de boerderij. Bewonderaars van landelijk schoon, liefhebbers en beschermers van cultureel erfgoed, landbouwinstanties, overheidsinstellingen, architecten, aannemers en niet in het minst de boeren hebben hun menig over wat een boerderij behoort te zijn en hoe deze er uit hoort te zien. De moderne boerderij is echter in de eerste plaats een landbouwbedrijfsgebouw of een complex van landbouwbedrijfsgebouwen met diverse functies, en een zakelijk gebouwd middel tot een zo rationeel mogelijke productie. De gebouwen moeten vooral voldoen aan een groot aantal bedrijfseisen, waardoor esthetische, landschappelijke en andere kwaliteiten van de gebouwen en het erf voor de gebruiker meestal op de tweede en derde plaats komen.

2.2 TYPOLOGIE VAN DE HISTORISCHE BOERDERIJ IN NEDERLAND

Ons land kent een grote diversiteit aan boerderijtypes met zeer uiteenlopende kenmerken. Deze diversiteit ontstond door streekgebonden, met tradities verweven ontwikkelingen, maar nog meer door verschillen in bedrijfstype, samenhangend met de grondsoort, met de kavelverdeling, met de vruchtbaarheid van het land en zelfs met klimaatsverschillen. De historische Nederlandse boerderij wordt over het algemeen verdeeld in vier hoofdgroepen, waarin meerdere types worden onder gebracht³. Deze groepen vertegenwoordigen een regio, waarin de voorkomende types sterk van elkaar kunnen verschillen en de vormgeving wordt bepaald door tradities en hetgeen het omringende landschap en de bodem de boer aan mogelijkheden boden. Omdat de verschillen tussen de diverse boerderijtypes zo duidelijk zijn behoren boerderijen vaak tot de belangrijkste dragers van de identiteit en de herkenbaarheid van een regio. Na de Tweede Wereldoorlog zou dit in toenemende mate veranderen.

De hoofdgroepen zijn:

- De stelp, de kop-hals-romp- en kop-rompboerderij in Friesland, de Oldambtster krimpenboerderij van het Groninger Hogeland, de Noord-

³ Deze indeling is niet algemeen geaccepteerd, want er zijn ook boerderijenonderzoekers, die voor de tientallen verschillende types tot een afwijkende verdeling in vijf of zelfs meer hoofdgroepen komen. Van Gelderen komt zelfs tot acht grondtypen

Hollandse stolp en de boerderijen op de Wadeneilanden. Ze maken alle deel uit van de noordelijke of Friese huisgroep en zijn voornamelijk gericht op de veeteelt.

- De vaak nog in vakwerk opgetrokken, ook nog in clusters (bijv. brinkdorpen) voorkomende opvolgers van het los hoes uit het oosten van ons land worden evenals de Staphorster dwarsdeelboerderij, de krukhuishoerderij en de T-huishoerderij uit het rivierengebied, gerekend tot de hallehuisgroep van oost en midden Nederland.

- Zowel de langsdeel- als de dwarsdeelboerderijen in het zuid-westelijke deel van ons land maken deel uit van de Zeeuwse en Vlaamse Schuurgroep.

- De langgevelboerderijen in het oostelijke deel van Noord-Brabant worden met de Zuid-Limburgse vakwerkboerderijen en de hofboerderijen (gesloten hoeses) gerekend tot de dwarshuisgroep.

Deze verdeling in groepen is dus voornamelijk een geografische verdeling, want het mag duidelijk zijn dat een Noord-Hollandse stolp weinig overeenkomsten heeft met de herenboerderijen van het Oldambster type en dat een Limburgse hofboerderij niet erg lijkt op een langgevelboerderij in De Kempen. Niet elke boerderij is een zuivere vertegenwoordiger van een bepaald type, want vooral in de overgangsgebieden staan ook veel boerderijen waarin de kenmerken van meerdere groepen en types worden gecombineerd.

AFBEELDING 2.5
BOERDERIJEN VAN DE
HALLENHUISGROEP

Over het algemeen kan worden gesteld dat de meeste van de vroeg 20^e-eeuwse en oudere historische boerderijen nog uitgesproken streekeigen typologische kenmerken bezitten. In de loop van de 20^e eeuw worden deze, vooral door toedoen van een sterk veranderende bedrijfsvoering, de traditionele, regio gebonden vormgeving en materiaalgebruik steeds meer los gelaten. De vooroorlogse decennia was een periode dat in de boerderijenbouw, door de strengere bouweisen die onder meer in de Woningwet van 1901 waren opgenomen en de introductie van nieuwe bouwmaterialen, de rol van de nog traditioneel werkende oude vaklieden (aannemers en timmerlieden) in de boerderijenbouw steeds meer wordt beperkt en architecten hun werk voor een belangrijk deel overnamen. Ook daardoor werden de traditionele, streekgebonden kenmerken van de boerderij steeds meer naar de achtergrond gedrongen.

Met de inrichting van de Wieringermeer door de Dienst der Zuiderzeewerken in de jaren '30 van de 20^e eeuw zien we voor het eerst dat er in de

boerderijbouw op ruime schaal een wezenlijke verandering plaats vindt en het regionaal gangbare type niet langer meer als het enige of het voornaamste uitgangspunt wordt genomen. De boerderijen, die hier vanaf 1932 seriematig werden gebouwd door de Staat der Nederlanden, de eigenaar van de poldergronden, zijn op een enkele uitzondering na⁴, gebouwd naar ontwerp van medewerkers van de Bouwkundige Afdeling van de Directie van de Wieringermeer⁵. De als bouwheer optredende overheid ontwikkelde voor de Wieringermeer vijf standaardtypes, waarvan de vormgeving was gebaseerd op een gemiddelde van alle traditionele boerderijtypes in Nederland, maar ze leken vooral op de Friese stelp en kop-rompboerderij.

AFBEELDING 2.6

BOERDERIJ IN DE WIERINGER-
MEER VERWANT AAN HET
FRIESE KOP-ROMPTYPE

De schuren van de boerderijen in de Wieringermeer waren voorzien van geprefabriceerde spanten van gelamineerd (gelijmd) hout en van betonnen stalramen met ventilatiedorpel. Met de toepassing van deze geprefabriceerde bouwmaterialen voor de schuren kreeg de Wieringermeer de eerste generatie boerderijen in Nederland, waarvoor standaardisatie werd toegepast. Het was ook voor het eerst dat er in Nederland op grote schaal betonramen⁶ voor boerderijen werden gebruikt en dat op grote schaal boerderijen werden gebouwd door de overheid.

Tijdens en vooral na de Tweede Wereldoorlog zou door standaardisatie, het gebruik van eigentijdse bouwmaterialen en een rationele vormgeving en indeling een snelle ontwikkeling plaats vinden in de boerderijbouw. Door

⁴ De architect Jan Jans uit Almelo mocht voor de Wieringermeer 2 boerderijen ontwerpen. Het was de enige keer dat een particulier architect van de Wieringermeerdirectie de kans kreeg om een boerderij in de nieuwe polder te bouwen. (Stuvel, p.52)

⁵ In de jaren '30 nog Voorlopige Directie van de Wieringermeer genoemd. De Directie van de Wieringermeer had als taak: de ontginning, het in cultuur brengen, de inrichting en de sociaal-economische opbouw van de nieuw gewonnen gronden. de Bouwkundige Afdeling van de Directie van de Wieringermeer was verantwoordelijk voor de bouw van dorpen en boerderijen.

⁶ Vervaardigd van een compacte betonsoort, ontwikkeld door de in 1932 in Zwijndrecht opgerichte N.V. Schokbeton, die later vanuit de vestiging in Kampen ook de betonnen elementen voor de schuren van de boerderijen in de Noordoostpolder zou leveren.

deze veranderingen is vooral op de naoorlogse, gelede boerderij de historische typologie vaak niet meer toepasbaar. De wederopbouwboerderijen die verrezen in de jaren '40 en het begin van de jaren '50 zijn als zodanig nog heel herkenbaar. Ze zijn meestal gebouwd in de stijl van de Delftse School en in hun fysieke verschijning zijn ze dikwijls nog verwant aan de in de betreffende regio gangbare boerderijtypes. Dat er voor de in de oorlogsjaren gebouwde boerderijen voor de architectuur van de Delftse School werd gekozen was vanwege de grote invloed van deze architectuurstroming op de Nederlandse bouwkunst in de jaren '30 en '40. Een sobere variant van deze stijl bleek goed aan te sluiten bij de smaak van de over het algemeen traditioneel ingestelde plattelandsbevolking, die met het streekeigen bouwen de eigen culturele waarden benadrukten. Ook na 1945 bleven de Delftse School en haar vertegenwoordigers nog jarenlang een sterk stempel drukken op zowel de landelijke architectuur als op veel andersoortige gebouwen. Het traditionalisme van de Delftse School moest het in de loop van de jaren '50 echter afleggen tegen het zakelijk modernisme in de boerderijenbouw. De ontwikkelingen in de tweede helft van de 20^e eeuw leveren vooral algemene boerderijtypes op die steeds minder streekeigen kenmerken bezitten en derhalve overal in het land kunnen worden aangetroffen. De hedendaagse boerderij is een gebouwencomplex van een gestroomlijnd bedrijf geworden, waarin voor tradities en regio gebonden karakteristieken steeds minder plaats is.

AFBEELDING 2.7
TRADITIONALISME IN DE
BOERDERIJENBOUW BIJ
HOOGLAND 1940

Hoofdstuk 3 Ontwikkeling in de oorlogsjaren

3.1 OORLOGSSCHADE, HERBOUW EN BOUW IN DE OORLOGSJAREN

SCHADE EN HERBOUW IN DE EERSTE OORLOGSJAREN

In de periode 1940-1945 is er in ons land enorme schade ontstaan aan alle soorten gebouwen. In de eerste weken van de oorlogstijd bleef de schade buiten Rotterdam, Middelburg en enkele andere plaatsen nog beperkt ten opzichte van de grootschalige vernielingen in de laatste oorlogsjaren. Verreweg de meeste van de 808 boerderijen⁷ die de meidagen van 1940 niet hebben overleefd werden als voorzorgsmaatregel gesloopt of verbrand door Nederlandse militairen en niet verwoest door gevechtshandelingen. De oorlogsschade aan agrarische gebouwen was uiteindelijk extra groot omdat veel beschadigde of verwoeste boerderijen zich bevonden in gebieden, die in de laatste oorlogsjaren werden geïnnundeerd.

In de noordelijke provincies Friesland, Groningen en Drenthe is de schade echter beperkt gebleven, waardoor ook de productie in de agrarische sector in het noorden van het land, zowel tijdens als vlak na de oorlog redelijk op peil bleef.

De enige regio waar in het eerste oorlogsjaar op grote schaal boerderijen werden vernield was de Gelderse Vallei, die deel uitmaakte deel van de Grebbelinie. In de Gelderse Vallei werden in de meidagen van 1940 op last van het Nederlandse opperbevel honderden boerderijen met hun hele inboedel vernietigd om de militairen een vrij schootsveld te verschaffen toen de Duitse troepen optrokken in westelijke richting. Hoewel hier in beperkte mate oorlogshandelingen plaats hebben gevonden is alleen al rondom Amersfoort in die dagen een groot aantal boerderijen door het Nederlandse leger met de grond gelijk gemaakt, voornamelijk door ze in brand te steken. Nadat de geëvacueerde boeren en hun gezinnen waren teruggekeerd werden de enkele bewaard gebleven schuren en hokken op de erven in gebruik genomen als woonruimte en werden noodonderkomens gebouwd.

Ook werd al snel⁸ na de capitulatie begonnen met de bouw van ca. 300 nieuwe boerderijen, die al binnen een jaar in gebruik werden genomen. Nog in 1940 werd ook buiten de Gelderse Vallei de herbouw van een aantal in de

AFBEELDING 3.1
NOODBOERDERIJ UIT 1940 BIJ
HOOGLAND

⁷ Herbouwgegevens boerderijen 1943. Nationaal archief 2.17.03.2213

⁸ Op 18 september 1940 werd de eerste steen voor de eerste aanbestede boerderij geplaatst door de Directeur-Generaal van de Voedselvoorziening. Maandverslag over den Wederopbouw. November 1940

dagen van de Duitse inval vernielde boerderijen ter hand genomen door het Bureau Wederopbouw Boerderijen.

Dat de wederopbouw van boerderijen in de Gelderse Vallei zo voortvarend werd aangepakt had vooral te maken met de essentiële rol van de agrarische sector in de voedselvoorziening. Deze boerderijen konden worden gebouwd dankzij de bemoeienis van het Bureau Wederopbouw Boerderijen, de financiële ondersteuning van de Nederlandse Staat (Ministerie van Financien) en adequaat handelen van de MAVOG, 'MAteriaal VOorziening Grebbe'⁹ een onder het gezag van de Algemeen Gemachtigde voor de Wederopbouw en de Bouwnijverheid vallende buitendienst. De herbouw was voor een bepaald percentage op kosten van de boeren zelf en was gerelateerd aan de omvang van de gebouwen die waren vernield. Een zestigtal van de rondom Amersfoort vernietigde boerderijen is in 1940-'41 herbouwd naar ontwerpen van de architecten H.A. Pothoven, die voor 30 boerderijen het ontwerp leverde, Joh. H. Blom, G. van Hoogevest en J.F. Langenhorst die elk 10 boerderijen ontwierpen en J. Vellekoop die tekende voor 5 stuks. De meeste (48) van deze reeks boerderijen verrezen in de Utrechtse gemeente Hoogland. Hoogland was hiermee, met het Noord-Brabantse Mill met 58 verwoestingen, de gemeente met de meeste vernielde en herbouwde boerderijen in ons land in de jaren 1940-1943¹⁰.

AFBEELDING 3.2

GEVELSTEEN UIT 1940

⁹ Volgens Splint in GM Kwadraat p.18. In de archiefmappen, waarin de benodigde formulieren met betrekking tot de herbouw van de boerderijen in de voormalige gemeente Hoogland (ten noorden van Amersfoort) zijn opgeborgen is geen verwijzing naar de MAVOG gevonden. In het organisatieschema van de Wederopbouwdienst dd 1-1 1942 staat de dienst MAVOG wel vermeld.

¹⁰ Het Maanverslag over den Wederopbouw van november 1940 (p.41) vermeld een afwijkend aantal en komt met 50 verwoeste boerderijen voor Hoogland en 47 voor Mill.

De meestal in de stijl van de Delftse School of een hieraan verwante trant gebouwde wederopbouwboerderijen in de Gelderse Vallei zijn, evenals de meeste andere tijdens de oorlogsjaren en vele later in de jaren '40 herbouwde boerderijen, onder meer te herkennen aan een door de plateelfabriek van Brouwer's Aardewerk te Leiderdorp vervaardigde terracotta gevelsteen met het jaartal van de bouw en een leeuw die oprijst uit de vlammen.

BUREAU WEDEROPBOUW BOERDERIJEN

Essentieel voor de herbouw van vernietigde boerderijen was de rol van het Bureau Wederopbouw Boerderijen. Het Bureau Wederopbouw Boerderijen werd opgericht bij overeenkomst van 15 juli 1940 tussen de toen nog in Alkmaar gevestigde Directie van de Wieringermeer en de Directeur-Generaal van het in 1937 opgerichte Rijksbureau van de Voedselvoorziening van het Ministerie van Landbouw en Visserij in Den Haag. Bij deze overeenkomst werd onder meer bepaald dat ten behoeve van de wederopbouw van de boerderijen, die waren verwoest of beschadigd in verband met de landsverdediging, de door A.D. van Eck geleide Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie zou worden ingeschakeld. Van Eck kreeg zo de leiding over de wederopbouw van boerderijen in het gehele land. In verband met de locaties van de te herbouwen boerderijen werden op de genoemde datum zes districts-bureaus ingesteld voor de districten Amersfoort Deurne, Dordrecht, Mill, Veenendaal en het eveneens in Amersfoort gevestigde District "Verspreid" voor het overige gebied¹¹. Na de oorlog werd het aantal districten uitgebreid en werden ze onderverdeeld in rayons. Het hoofdkantoor van het BWB bevond zich aanvankelijk aan de Maliesingel 12 in Utrecht, maar verhuisde in 1942 naar Zwolle en na de oorlog naar Den Haag¹².

AFBEELDING 3.3.
KANTOOR VAN HET BUREAU
WEDEROPBOUW BOERDERIJEN
TE ZWOLLE

¹¹ De aantallen in 1940 te herbouwen boerderijen in de betreffende districten waren in eerste instantie vastgesteld op:

District Amersfoort – 134, District Deurne – 40, District Dordrecht – 72, District Mill – 118, District Veenendaal – 152, District Verspreid – 17. (Maandverslag over den Wederopbouw, november 1940, p.42-45). Dit is een totaal van 533. Een hertelling in 1943 gaf het veel hogere aantal van 808, verdeeld over de volgende districten: District Amersfoort – 147, District Deurne – 39, District Dordrecht – 82, District Mill (Verspreid-Zuid) – 233, District Veenendaal – 156, District Verspreid (Noord) – 151. Herbouwegegevens boerderijen 1943. Nationaal archief 2.17.03.2213

¹² Volgens het Maanverslag over den Wederopbouw van november 1940 was er in Amersfoort op 1 september 1940 een hoofdkantoor voor de wederopbouw van boerderijen opgericht. Op de aangifteformulieren Oorlogsschade aan Landbouwgebouwen uit 1940 staat echter: "Bureau Wederopbouw Boerderijen, hoofdkantoor gevestigd Maliesingel 12, Utrecht, tel 16551". Het Hoofdbureau bevond zich toen dus in Utrecht en niet in Amersfoort, of het moet slechts de korte periode tot 1 september in Utrecht gevestigd zijn geweest. Volgens Cramer en Groot was het Hoofdbureau Wederopbouw Boerderijen vanaf 1942! gevestigd aan de Barchman Wuytierslaan 16 in Amersfoort. Het is mogelijk dat het hoofdbureau daar enige tijd was gevestigd, want een overzicht van de wederopbouwwerkzaamheden aan boerderijen per getroffen gemeente dd 31-12 1943 is in januari 1944 in Amersfoort opgesteld. Geurts (1, p.44) echter plaatst het hoofdkantoor in het Flevogebouw aan de Menno van Coehoorsingel in Zwolle, vanaf een verhuizing uit Amersfoort in het najaar van 1942. De Directie van de

ARCHITECTEN IN DE WEDEROPBOUW

De volgende architecten werkten tijdens de oorlog aan de herbouw van boerderijen¹³:

District Amersfoort

B.W. Plooi, Amersfoort
 A. Brouwer, Soest
 G. Feenstra en H.B. van Broekhuizen, Arnhem
 G. van Hoogevest, Amersfoort
 D. Jansen, Utrecht
 J.F. Langenhorst, Amersfoort
 H.A. Pothoven, Amersfoort
 J. Pothoven Azn & G. Adriaans, Leusden/Amersfoort
 G.K. Veeze, Ruurlo
 J. Vellekoop, Amersfoort
 Joh. H. Blom, Amersfoort (?)

AFBEELDING 3.4

HERBOUWDE BOERDERIJ
 COELHORST BIJ HOOGLAND
 ONTWORPEN DOOR EEN VAN
 DE ARCHITECTEN VAN HET
 DISTRICT AMERSFOORT 1940

Wieringermeer (Noordoostpolderwerken) zat toen al (sinds augustus 1941) in het Flevogebouw. Dat het hoofdbureau in Zwolle heeft gestaan is zeker. Het hoofd van de Afdeling Boerderijenbouw P. Tijn schrijft in april 1950 "Het eertijds te Zwolle gevestigde Hoofdbureau Boerderijenbouw van de Centrale Directie etc. (In Bouw nrs 14-15, p.209). Volgens meerdere bronnen is het hoofdkantoor in 1945 verplaatst naar Den Haag, maar in 'Mededeling over de standaardisatie van de boerderijbouw' in Bouwkundig Weekblad 1947, nr. 24, p. 191 staat echter "..... van Eck, directeur van het bureau wederopbouw boerderijen te Zwolle". Om de verwarring nog groter te maken staat in het blad Bouwbedrijf nr. 5 van 1949 (p.56); "In verband met de voorgenomen verplaatsing van het Bureau Wederopbouw Boerderijen (*dat echter al in 1947 al was omgedoopt tot de Afdeling Boerderijenbouw!*) van Zwolle naar Den Haag, vernemen wij etc.". Feit is dat het Bureau Wederopbouw Boerderijen na de oorlog werd verplaatst van Zwolle naar Den Haag (zie ook Bouwbedrijf en Openbare Werken nr. 5, 1949, p.56). Amersfoort bezat hoe dan ook twee districtskantoren, waarvan één voor het District Amersfoort aan de Heiligenbergerweg 93 en de andere het kantoor voor "Verspreid" gebied was. In de plaatsen Veenendaal, Mill, Deurne en Dordrecht waren in de oorlogsjaren de andere districtskantoren gevestigd. In Groningen, Goes (Grote Markt 1) Amsterdam, en mogelijk nog meer plaatsen bevond zich vlak na de oorlog eveneens een districts-bureau.

¹³ Bron: Nationaal Archief 2.17.03, nr. 2213

District Deurne

L. Damen, Heeze
 J. Gans, Eindhoven
 J. Deltrop, Deurne
 J.M. van Griende van Deurne, Deurne
 A.C. Smolders, Hilvarenbeek
 C.G. Geenen, Eindhoven

District Dordrecht

T.J. Loggers & J.G. Wattjes, Gorinchem (?)
 ?. Stuurman, Waddinxveen
 S.J. van Embden & B. van der Zijpp (?), Delft

District Mill

J. Bedeaux & J.A.M. de Best, Goirle/Boxmeer (?)
 C.H. de Bever, Eindhoven
 H.R.M. v.d Biggelaar en J.A. de Reus, Berkel-Enschot/Oss
 J. Donders & C.J. Liempd, Tilburg/Schijndel
 J.J.M. van Halteren & M.A. de Groot, Den Bosch/Mill
 B.W.A. Goddijn & W.K.M. Sluitman, Nijmegen/Wijchen
 P.J.W. Leenders, Berg en Dal
 J.G.E.H. Nijsten & Hub. Baaijers, Vught/Heemstede(?)
 F.C.W. Schütz & H. Tibosch, Den Bosch/Berlicum
 P.M. Knors, Den Bosch

District Veendaaal

D.H. Berger, Wageningen
 H. Boers & W. Wijmstra, Loon aan de Vecht/Maarssen
 W. Duijff jr. Utrecht
 W.P.V. Dijkman, Zeist
 P.A. van Stuivenberg & J.Ph. Kamers, Veendendaal/Bussum
 J. van der Top & P.H. Endt, Ede/Oosterbeek

E. Verschuyf en Zn., Hilversum

District Verspreid

J.A. van der Laan en L. van der Laan (ism .. Reijneveld), Leiden

M.O. Meek & Wierda, Leeuwarden

F.A. Eschauzier, Bussum

De architectenlijst werd per 1 augustus 1943 uitgebreid met de volgende namen

P.A. Lankhorst

E. Kiestra

A.H. en B.T. Kleinenberg

J. Boelens

J.Jans

W. Hebly, Aalten

G.J. Mellink, Vorden

(Bron: Nationaal Archief 2.17.03, nr. 2213)

Om te bevorderen dat de wederopbouwwerkzaamheden een behoorlijk architectonisch niveau kregen werden door Ringers zeven gewestelijke architectencommissies¹⁴ voor de wederopbouw ingesteld. Ze hadden tot taak de Regeringscommissaris van advies te dienen omtrent de toelating van architecten bij wederopbouwwerkzaamheden. De commissies moesten zich in de eerste plaats bezig houden met de samenstelling van lijsten van architecten, welke in het desbetreffende rayon bij de wederopbouwwerkzaamheden konden worden ingeschakeld. Tevens beoordeelden ze aanvragen van hen die wilden bouwen met een niet op deze lijst voorkomende architect.

¹⁴ De commissies waren samengesteld uit een voorzitter en twee architectleden. Commissie 1 – Noord-Holland met C.J.A. Reigersman (voorz.), G. Friedhoff en P. Vorkink. Commissie 2 – Rotterdam met W.H. de Monchy (voorz.), B. van Bilderbeek en E.J. de Maar. Commissie 3 – Zuid-Holland met F. Kranenburg (voorz.), C. van Traa en G.C. Bremer. Commissie 4 – Brabant-Limburg met V.F.L. Cleerdin (voorz.), G.J.P.M. Bolsius en W.J. Sandhövel. Commissie 5 – Zeeland met R.W. Graaf van Lynden (voorz.), B. van Bilderbeek, J. de Ranitz. Commissie 6 – Utrecht met J.P. Fockema Andreae (voorz.), H.G.J. Schelling en C.B. va.d. Tak. Commissie 7 – Gelderland –Overijssel met M.J.I. de Jonge van Ellemeet (voorz.), Oscar Leeuw en P. Vorkink. Voor de drie noordelijke provincies was geen commissie ingesteld (Bouwbedrijf en Openbare Werken 1940 p. 204). In 1947 werd het aantal architectencommissies uitgebreid tot 13.

De door oorlogshandelingen ontstane schade aan boerderijen en overig onroerend goed werd middels een in december 1940 afgekondigde besluit voor een belangrijk deel vergoed door het rijk. Deze schadevergoeding mocht alleen worden besteed aan herbouw van de getroffen zaken. Het betrof een herbouwplicht, die was opgelegd aan de gemeente waarin het betreffende pand stond. De financiële afhandeling hiervan was in handen van het Ministerie van Financiën, waarvan de in november 1941 ingestelde Financiële Commissie voor de Wederopbouw de hoogte van de uit te keren bedragen vaststelde. De regel was dat voor herbouw moest worden uitgegaan van “de minimum afmetingen en den sobersten bouw, welke in verband met den omvang van het bedrijf kan worden toegepast”. Als de eigenaar meer of groter wenste te bouwen dan van hogerhand voor zijn bedrijf nodig werd geacht, dan werd hij daartoe in de gelegenheid gesteld. De hogere kosten waren dan voor zijn eigen rekening.

Over het algemeen was het zo dat bij de wederopbouw van een in 1940 vernielde boerderij, de eigenaar een deel van 10 tot 25% van de herbouwkosten moest bijdragen. Dit percentage was afhankelijk van de ouderdom van de boerderij. Wanneer de schaderegelingcommissie de schade had vastgesteld werd door de belastinginspecteur beoordeeld of de eigenaar uit liquide middelen het bij te dragen bedrag geheel of gedeeltelijk kon betalen. Als hij dit niet kon, wat meestal het geval was, dan kon hij een hypothecaire inschrijving nemen met een looptijd van 30 jaar. De meeste eigenaren van boerderijen hadden bezwaar tegen de eigen bijdrage aan de herbouwkosten. Men wees er echter op dat zij in de plaats van de verwoeste gebouwen geheel nieuwe opstallen zouden krijgen, waarvoor een eigen bijdrage als alleszins redelijk werd beschouwd. Ook moest in aanmerking worden genomen dat de onderhoudskosten van de nieuwe gebouwen veel geringer zouden zijn en de nieuwe opzet tot een aanmerkelijk betere bedrijfsvoering kon leiden¹⁵.

De Dienst Landbouwherstel, een onderdeel van het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening belastte het Bureau Wederopbouw Boerderijen in mei 1945 met het treffen van maatregelen voor de herbouw van de vanaf september 1944 door oorlogsgeweld en inundaties vernielde boerderijen. Op 10 september 1945 werd het Bureau Wederopbouw Boerderijen (en dus ook de Directie van de Wieringermeer) overgeheveld naar het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw van de inmiddels tot minister benoemde Ringers. Op dat departement ressorteerde het tot 1947 onder het College van Algemeene Commissarissen voor den Wederopbouw. Ook het van de Wieringermeerdirectie ‘geleende’ personeel werd bij dit college gedetacheerd. In april 1947 werd het nog in Zwolle gevestigde Bureau Wederopbouw Boerderijen, dat toen 500 technische en administratieve ambtenaren telde, omgedoopt tot Afdeling Boerderijenbouw van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting (de opvolger van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw) van minister L.

AFBEELDING 3.5
AANGIFTEFORMULIER
OORLOGSSCHADE AAN
LANDBOUWGEBOUWEN 1940

¹⁵ 'De Courant' van zaterdag 14 juni 1941

Neher, de opvolger van Ringers. De Afdeling Boerijnenbouw verhuisde vervolgens naar Den Haag.

De Districtsbureaus Wederopbouw Boerderijen werden toen als Afdeling Boerderijnenbouw opgenomen in de te onderscheiden Directies van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting in de provincie^{16*}.

AFBEELDING 3.6
IN 1941 OPGELE
BOERDERIJ TE F

Herbouwresultaten

Op 31 december 1943 waren in het kader van het Wederopbouwprogramma van het Ministerie van Wederopbouw (grotendeels dankzij ontheffingen op het algemeen bouwverbod van 1 juni 1942) 549 van de 808¹⁷ in geheel Nederland door oorlogshandelingen verwoeste boerderijen herbouwd en waren er op dat moment nog 12 in aanbouw. Nog eens 5 reeds aanbestede boerderijen konden niet meer worden gebouwd vanwege het bouwverbod, waardoor ook de wederopbouw van boerderijen pas in de tweede helft van de jaren '40 kon worden opgepakt.

Opgeleverd aantal herbouwde boerderijen per provincie per 31-12 1943

Drenthe	000
Flevoland (NOP)	----
Friesland	002
Gelderland	090
Groningen	000

¹⁶ Geurts 1 p. 44

¹⁷ Deze aantallen wijken sterk af van de aantallen die eerder werden genoemd in 'De Courant' van zaterdag 14 juni 1941. Daarin staat vermeld dat van de 530 te herbouwen boerderijen er op die datum 454 waren aanbesteed. Het aantal van 530 te herbouwen kan niet kloppen, want in een 'Overzicht, bestekken, overeenkomsten en opdrachten' van 1942 staat vermeld dat er per 30 november 1941 reeds 537 boerderijen zijn gerealiseerd

Limburg	007
Noord-Brabant	157
Noord-Holland	001
Overijssel	001
Utrecht	239
Zeeland	018
<u>Zuid-Holland</u>	<u>034</u>
Totaal	<u>549</u>¹⁸

AFBEELDING 3.7

Omdat het hier louter gaat om opgeleverde, herbouwde boerderijen is achter Flevoland geen cijfer vermeld. Opvallend is dat het aantal op 31-12 1943 opgeleverde boerderijen in Limburg met een aantal van 7 herbouwde van de 83 te herbouwen boerderijen ver achter bleef bij de aantallen in de overige zwaar getroffen provincies. In de provincie Utrecht waren bijna alle (239 van de 244) aanbestede boerderijen op die datum al opgeleverd. Waarom de bouw in Limburg zo traag was gevorderd is niet duidelijk.

HET BOUWVERBOD

Al snel werden de wederopbouwwerkzaamheden gehinderd door materiaal-schaarste, een gebrek aan geschoolde arbeiders en sterk stijgende bouwkosten. De distributie van bouwmaterialen, een gevolg van de toenemende schaarste aan bouwmaterialen, was een snel groeiend probleem, omdat bij herbouw- en bouwzaken niet alleen moeilijkheden met Duitse instanties ontstonden, maar ook met het onder het Ministerie van Handel, Nijverheid en Scheepvaart ressorterende Rijksbureau voor Bouwmaterialen (Rijboma). Bouwmaterialen verdwenen steeds meer naar Duitsland, werden gereserveerd voor Wehrmachtswerken of bereikten hun plaats van bestemming niet vanwege vervoersproblemen, veroorzaakt door motorbrandstofgebrek. In 1941 gingen steeds meer bouwmaterialen op de bon of werden gevorderd

¹⁸ (Bronnen: Bureau Wederopbouw Boerderijen, Amersfoort en stukken uit het Nationaal Archief (nr 2.17.03 2213))

door de Wehrmacht. Op 1 juli 1942 trad een algemeen bouwverbod in werking, dat een maand eerder was afgekondigd. Hiervoor konden echter ontheffingen worden verleend, wat onder meer lukte voor de bouw van een groot aantal in aanbouw zijnde of reeds aanbestede boerderijen.

AFBEELDING 3.8
ONTGINNINGSBOERDERIJEN
VAN HET TYPE S6
Q 7 (RECHTS) 1942

DE EERSTE NIEUWE BOERDERIJEN IN DE NOORDOOST-POLDER

De Noordoostpolder (NOP) was het enige gebied in Nederland, waar de in juni 1942 afgekondigde bouwstop genegeerd kon worden ten aanzien van de aanvoer van de schaars geworden bouwmaterialen omdat er een ontheffing werd verleend. De Noordoostpolder werd door de bezetter namelijk beschouwd als een belangrijke uitbreiding van het landbouwareaal, maar ook als proefproject voor de ontginning van gebieden in oostelijk Europa. De Zuiderzeepolders waren niet alleen van belang voor de voedselvoorziening, die werd gezien als eerste voorwaarde voor rust en orde. Ze pasten ook goed in het door een deel van de nazi's aangehangen Blut und Boden-filosofie, waarin de boer de basis is van het zuivere Germaanse volk¹⁹. Hierdoor kon de aanvoer van bouwmaterialen voor de ontginningsboerderijen aanmerkelijk langer doorgaan dan voor bouwactiviteiten elders in Nederland. In de Noordoostpolder²⁰ werd in 1942 begonnen met de bouw van 60 nieuwe boerderijen²¹. Deze zogenaamde ontginningsboerderijen van de types Q7 (39 stuks voor akkerbouw) en S6 (21 stuks voor gemengd bedrijf) hadden een vormgeving die nog was afgeleid van de Wieringermeerboerderijen van het type D. Dit type met centrale tas was op zijn beurt weer geïnspireerd op de Friese kop-rompboerderij. Deze ten behoeve van de ontginning en het cultuurrijp maken van de Noordoostpolder²² gebouwde ontginningsboerderijen waren de eerste permanente gebouwen die verrezen in het nieuwe, nog lege land. Omdat de ontginning van de polder vanuit het oosten plaats vond zijn de ontginningsboerderijen alleen te vinden in het oostelijke deel van de Noordoostpolder. Vanaf juli 1944 stagneerden ook de bouwwerkzaamheden in de Noordoostpolder toen de Duitsers overgingen tot het vorderen van

¹⁹ Dissel, p. 107

²⁰ Van 1942 tot 1948 was de NOP bekend als de gemeente Urkerland. In 1948 werd Noordoostpolder de officiële gemeentenaam

²¹ Ook wordt een aantal van 57 genoemd. Van deze ontginningsboerderijen is een deel pas na de oorlog (af)gebouwd. In 1947-'48 werd nog een aantal boerderijen van het Wieringermeertypaan het totaal toegevoegd. Deze waren te herkennen aan de met riet gedekte kappen. De boerderijen uit de oorlogsjaren zijn met pannen gedekt (Geurts 1, p.44)

²² Uit te voeren door de cultuurtechnische afdeling van de Wieringermeerdirectie, die de polder aanvankelijk verdeelde in grote, centraal geleide ontginningsbedrijven van 500 ha

bouwmaterialen en, mede door razzia's van de Duitsers²³ op onderduikers in de polder, de personele problemen bij de bouw steeds groter werden.

OORLOGSSCHADE AAN BOERDERIJEN IN '44-'45

De grootste schade aan agrarische bedrijven werd veroorzaakt in de jaren 1944-1945. Vooral door inundaties²⁴ van het landelijke gebied door zowel de Duitsers als de geallieerden werden toen tienduizenden boerderijen verwoest of beschadigd.

Zo werd vrijwel alle bebouwing, waaronder 324 boerderijen, op het Zeeuwse schiereiland Walcheren zwaar beschadigd of vernietigd toen de geallieerden in het najaar van 1944 de zeedijken bombardeerden. Het hele gebied met 16.000 hectare vruchtbare grond bleef tot februari 1946 geïnundeerd met zout en brak water. Het platteland van Walcheren bleef, met

AFBEELDING 3.9
RESTANT VAN EEN BOERDERIJ
IN DE WIERINGERMEER 1945-1946

uitzondering van enkele hoger gelegen delen, tot dan geheel verlaten vanwege de zo ontstane grootschalige vernieling aan de gebouwen en de verzilting van de bodem. Over de oorlogsschade in Walcheren is veel geschreven, maar het westelijke deel van Zeeuws Vlaanderen werd minstens zo zwaar getroffen. Ook in de Wieringermeer kwamen alle in de jaren '30 gebouwde boerderijen met bijbehorende opstallen onder water te staan na het opblazen van de Wieringermeerdijk door de Duitsers op 17-4 1945.

Stormen op 20 april en 4 mei zorgde er vervolgens voor dat het IJsselmeerwater zo'n 75% van de bebouwing in de Wieringermeer vernielde. Ca 400 boerderijen werden hier uiteindelijk geheel verwoest of zo ernstig beschadigd dat ze onbruikbaar waren geworden en moesten worden herbouwd nadat de polder op 11 december 1945 voor de tweede maal droogviel. De grootste schade in aantallen boerderijen werd echter aangericht in de provincies Gelderland en Noord-Brabant, waar 2307 (Gelderland) en 2689 (Noord-Brabant) boerderijen volledig werden verwoest door het oorlogsgeweld. Daarnaast was er enorme, maar herstelbare schade aan agrarische gebouwen.

Een aantal al in 1940-1941 herbouwde boerderijen werd in het laatste oorlogsjaar opnieuw met de grond gelijk gemaakt of ernstig beschadigd. Het totale aantal vernietigde en beschadigde boerderijen in heel Nederland zou uiteindelijk boven de 54.000 komen te liggen. Bovendien was, voornamelijk door inundaties, maar ook door evacuaties en diverse oorlogshandelingen, door bom- en granaattrechters, en door de aanleg en uitbreiding van vliegvelden, mijnenvelden, tankgrachten en stellingen, 375.000 hectare landbouwgrond beschadigd of vernield. Dit was bijna 16% van het totale oppervlak Nederlandse cultuurgrond in 1943²⁵.

²³ De Noordoostpolder kwam in het najaar van 1944 onder bewaking van een speciaal politiecommando te staan (Dissel p.121).

²⁴ Zo'n 10% van het Nederlandse cultuurland is in de oorlog onder water gezet.

²⁵ Hiervan was 244.640 ha cultuurgrond (144.900 ha grasland, 165.900 ha bouwland en 14.800 ha tuinbouwgrond) beschadigd door inundaties van zowel zout (68.900 ha) als zoet water (175.740 ha). In: Verslag over de landbouw in Nederland over 1942 t/m 1945. p.136-137

Een eerste overzicht van de totale oorlogsschade (= defensieschade (inclusief inundaties), oorlogsgeweldschade en bezettingsschade) aan gebouwen in Nederland gaf in mei 1945 voor de boerderijen de volgende aantallen:

Totaal vernietigd	8.621 ²⁶
Herstelbaar zwaar beschadigd	5.718
Licht beschadigd	<u>32.832</u>
Totaal	<u>46.771</u>

De schade per provincie was als volgt:

Drenthe

169 boerderijen verwoest, 130 zwaar beschadigd, 841 met lichte schade.

Friesland

58 boerderijen verwoest, 58 zwaar beschadigd, 250 met lichte schade.

Gelderland

2307 boerderijen verwoest, 1172 zwaar beschadigd, 4750 licht beschadigd.

Groningen

203 boerderijen verwoest, 130 zwaar beschadigd en 841 licht beschadigd

Limburg

1191 boerderijen verwoest, 1333 zwaar beschadigd, 8000 met lichte schade.

Noord-Brabant

2689 boerderijen verwoest, 1657 zwaar beschadigd, 11755 met lichte schade.

Noord-Holland

311 boerderijen verwoest, 193 zwaar beschadigd, 113 met lichte schade²⁷

²⁶ Bestaande uit 6.491 woningen, 7.759 stallen en 6.979 schuren = 21.229 agrarische gebouwen. In: Verslag over de landbouw in Nederland over 1942 t/m 1945. p. 139

²⁷ Dit door het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting in 1947 gegeven aantal verwoeste boerderijen voor Noord- Holland kan niet kloppen. Alleen al door de inundatie van de Wieringermeer op 17-4 1945 werden 383 boerderijen verwoest, evenals 127 landbouwschuren, en 74 landarbeiderswoningen op de erven van boerderijen. Verder werden in deze polder 513 pachterswoningen van boerderijen, 515 bijbehorende landbouwschuren, 52 dubbele landarbeiderswoningen, 40 houten kapschuren, 22 ijzeren kapschuren, 31 graankapbergen en 94 varkensstallen door de inundatie zwaar, maar grotendeels herstelbaar beschadigd. Deze getallen kunnen echter ook niet correct zijn. Als 513 pachterswoningen met 515 schuren van de agrarische bedrijven zwaar beschadigd zijn en er ook nog eens 383 werden verwoest dan komt dit op een totaal van 896 boerderijen. Volgens diverse bronnen zijn er in de jaren '30 echter maar 513 (of 512. Volgens: Nieuwbouw en herbouw van woningen en boerderijen in 1946. Droogmakingen. Wieringermeer. p.39) boerderijen gebouwd. Van Eck noemt in 1959 (Bouw p. 585) zelfs een aantal van slechts 479 boerderijen in de Wieringermeer. De 513 boerderijen die wel door het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening als zwaar beschadigd (in plaats van verwoest) in een tabel in Verslag over de landbouw in Nederland over 1942 t/m 1945 (p. 139) uit 1949 zijn opgenomen, blijken niet te zijn verwerkt in de cijfers van 1947. Waarschijnlijk is in het aantal van 513 zowel de verwoeste als de zwaar beschadigde boerderijen opgenomen. Het 'Verslag over de Landbouw in Nederland over 1942 t/m 1945' en de Kroniek van het Historische Genootschap

Overijssel

566 boerderijen verwoest, 141 zwaar beschadigd, 1369 met lichte schade.

Utrecht

126 boerderijen verwoest, 69 zwaar beschadigd, 693 met lichte schade.

Zeeland

775 boerderijen verwoest, 753 zwaar beschadigd, 3352 met lichte schade

Zuid-Holland

226 boerderijen verwoest, 190 zwaar beschadigd, 1218 met lichte schade.

Op 31 december 1946 waren deze aantallen bijgesteld door het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening en werd er voor de boerderijen de volgende aantallen gehanteerd:

Totaal vernietigd	8360
Herstelbaar zwaar beschadigd	6300
Licht beschadigd	<u>39400</u>
Totaal	<u>54060</u> ²⁸

(Bron: Feiten en cijfers omtrent twee jaar wederopbouw (p.5). Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting (Afd. Voorlichting). 's Gravenhage, april 1947

3.2 DE ORGANISATIE VAN DE OVERHEIDSDIENSTEN

DE ALGEMENE ORGANISATIE VAN DE BOUW EN DE HERBOUW TIJDENS EN VLAK NA DE OORLOG

De wijze waarop de organisatie van de bouw en herbouw van boerderijen tijdens en na de oorlog was georganiseerd is gecompliceerd en kwam niet altijd overeen met de organisatie van de bouw van andere soorten gebouwen. De bouw en de herbouw van vernielde en beschadigde zaken viel tijdens de oorlog en vlak na de oorlog nog onder verschillende departementen, die niet altijd even goed samenwerkten. De hier mede door ontstane bureaucratische rompslomp veroorzaakte dan ook dikwijls verdere vertraging in de voort-

Wieringermeer nr. 42, p.6 leveren de volgende landelijke cijfers: verwoest: 8621, herstelbaar zwaar beschadigd: 6231 (= 5718 + 513), licht beschadigd: 32832

²⁸ Overzicht van de totale schade aan gebouwen per categorie in een Kamerstuk 1948-1949 – 705 no.7. (Siraa 1, p.43). In een overzicht in Bouwcentrum van 15-3 1947, 12^e jrg. Nr. 11, p. III. (Bouw 1947) wordt een sterk afwijkend aantal genoemd: “Door oorlogsschade en inundaties werden in Nederland geheel verwoest 66.491 (sic, hier is dus abusievelijk een 6 teveel geplaatst) boerenbehuizingen met bijbehorende bedrijfsgebouwen. Daarboven nog 14.738 schuren en/of stallen”. Dezelfde cijfers werden genoemd in een overzicht in het tijdschrift Bouwbedrijf (Bouwbedrijf en Openbare Werken nr. 10, 1947, p.104) en in ‘Verslag over de Landbouw in Nederland over 1942 t/m 1945’ (Verslag over de landbouw in Nederland over 1942 t/m 1945. p. 139)

In een artikel over het bouwprogramma voor 1955 wordt met betrekking tot de vernielde boerderijen ook een sterk afwijkend aantal genoemd, namelijk: “De herbouw van door oorlogsgeweld verwoeste boerderijen nadert zijn voltooiing. Van de 7214 geregistreerde vernielde boerderijen werden er reeds 6324 herbouwd” (Bouw 1956, p.242).

gang van de bouwactiviteiten, die al werd bemoeilijkt door de materiaal-schaarste.

AFBEELDING 3.10

J.A. RINGERS IN 1946

De eerste persoon die vlak na de overgave aan de Duitsers de verantwoordelijkheid kreeg over de wederopbouw van de vernielde gebouwen en infrastructurele zaken in Nederland was de civiel-ingenieur dr. ir. J.A. Ringers, die al een lange staat van dienst had, onder meer als directeur van de Maatschappij tot Uitvoering van de Zuiderzeewerken en als directeur-generaal van Rijkswaterstaat. Ringers werd op 17 mei 1940 door opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten generaal H.G. Winkelman benoemd tot 'Regeringscommissaris voor de Wederopbouw'²⁹. Als leider van de Wederopbouwdienst van het Departement van Wederopbouw kreeg hij verregaande bevoegdheden en de vrijwel absolute leiding over de gehele wederopbouw in Nederland. In oktober kreeg Ringers de titel

'Algemeen Gemachtigde voor de Wederopbouw en de Bouwnijverheid'. Hij had zeer ruime bevoegdheden en zonder zijn toestemming en goedkeuring kon er eigenlijk niets worden gebouwd. Ringers' Wederopbouwdienst (Dienst van de Algemeen Gemachtigde) dijde steeds meer uit omdat deze zich met steeds meer dingen moest bemoeien. Ringers was verantwoordelijk voor de droogmaking van de geïnundeerde gebieden en het herstel van dijken, maar met de wederopbouw van boerderijen was zijn dienst niet belast. Deze werd toevertrouwd aan de bouwkundige afdeling van de Directie van de Wieringermeer, die onder leiding stond van A.D. van Eck. Zo ontstond het Bureau Wederopbouw Boerderijen, waarvan het hoofdkantoor werd gevestigd in Utrecht (later Zwolle en Den Haag)

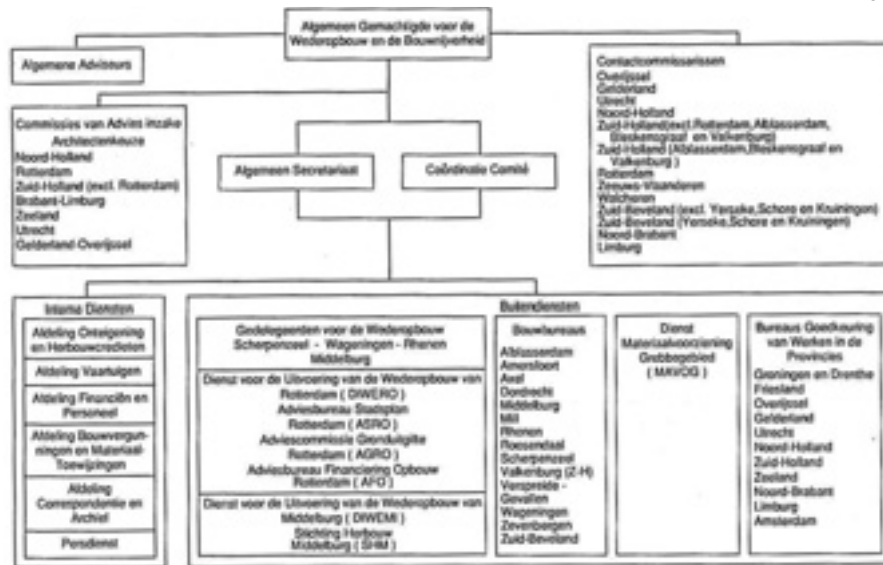
Ringers richtte bouw bureaus op die de wederopbouw in zwaar getroffen gemeentes moesten leiden en in elke provincie (behalve Drenthe) kwam een Bureau Goedkeuring Werken, waar de vereiste bouwvergunningen werden verleend, waar werd beslist over het wel of niet goedkeuren van bouwvragen en waar ook de bouw materiaalvoorziening werd geregeld. Ook werden er gewestelijke architectencommissies ingesteld, die zich bezig hielden met de esthetische en architectonische verzorging van de wederopbouw en architectenkeuze. Verder werden in diverse getroffen gemeentes bouw bureaus opgericht, die werden belast met de organisatie van de wederopbouw ter plaatse. Ook waren er nog bouw bureaus in Zwolle, Amersfoort, Den Haag en Geleen, die zich bezig hielden met schadeherstel en herbouw van door oorlogsgeweld verwoeste en beschadigde panden die buiten de rayons van de gemeentelijke bureaus lagen.

Toen op 1 juni 1942 een algehele bouwstop werd afgekondigd en Ringers op 1 april 1943 werd gearresteerd door de Duitsers kwam er van nieuwbouw en herbouw in de laatste oorlogsjaren niet veel meer terecht.

²⁹ Volledig: 'Regeringscommissaris voor het herstel van het verkeerswezen, de drooglegging van onderwaterzettingen, de wederopbouw van steden, dorpen en gebouwen, en al het daarmee samenhangt'

AFBEELDING 3.11

AN DE
DIENST OP 1

ORGANISATIE VAN DE WEDEROPBOUWDIENST OP 1 JANUARI 1942.

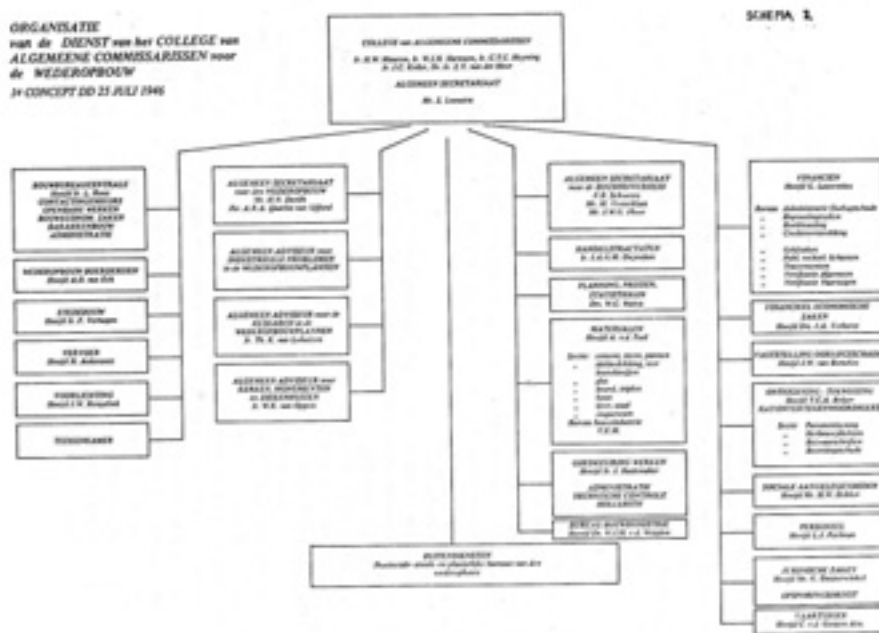
Hoewel de wederopbouw in Nederland zelf voornamelijk werd geregeld vanuit het Departement van de Wederopbouw, was er in de oorlogsjaren in Londen een door premier P.S. Gerbrandy geleide regering in ballingschap, die van een afstand de ontwikkelingen volgde en direct haar invloed liet gelden toen in september 1944 de eerste delen van Nederland werden bevrijd. Het door de Nederlandse regering in Londen ingestelde Militair Gezag functioneerde tijdens (en enige tijd na) de oorlog naast het kabinet in ballingschap. Het zeer invloedrijke Militair Gezag was de voorpost van de regering in Londen en bestuurde het bevrijde zuiden van Nederland vanaf september 1944 namens de regering in Londen. In 1944 werd mr. H.A. Helb, een van de medewerkers van de Wederopbouw dienst, benoemd tot waarnemend Algemeen Gemachtigde voor de Wederopbouw³⁰ van het bevrijde Nederlandse gebied. Hij nam deze taak over van ir. J.C. Keller, die na de arrestatie van Ringers deze positie had bekleed. In april 1945 trad er in Londen het nieuwe kabinet Gerbrandy III aan. Minister van Waterstaat en (even later ook van) Wederopbouw in dit kabinet werd de van Philips afkomstige ir. Th.P. Tromp. Op 7 mei 1945 tekende Koningin Wilhelmina een Koninklijk Besluit waarin werd bepaald dat “de voorbereiding en de leiding van alle werkzaamheden strekkend tot het herstel van het verkeerswezen, van de drooglegging van onderwaterzettingen en van de technische uitvoering van de wederopbouw des lands” behoorde tot de zorg van het departement van de Minister van Waterstaat en van Wederopbouw. Met de feitelijke uitvoering van het werk werd het door Tromp ingestelde College van Algemene Commissarissen voor de Wederopbouw en Waterstaat belast. De dienst van het College kwam in de plaats kwam van de dienst van de Algemeen Gemachtigde en bleef bestaan tot eind 1947. Het College kreeg evenals de Algemeen Gemachtigde verstrekkingen bevoegdheden en overstemde alle lagere overheden. Om al het werk te kunnen realiseren kon

³⁰ Helb was waarnemend Algemeen Gemachtigde omdat de hoofdzetel van zijn dienst nog steeds in bezet gebied lag.

het College wederopbouwplannen vaststellen, maar bij belangrijke plannen moest dat in overleg met het Ministerie van Binnenlandse Zaken gebeuren. Het College mocht roerend en onroerend goed onteigenen en geen enkele overheidsdienst kon zonder goedkeuring van het College “grondwerken of werken op het gebied van de waterbouw, spoorwegbouw, wegebouw, burgerlijke bouw, en utiliteitsbouw” voortzetten of ondernemen. Hetzelfde gold voor herstelwerkzaamheden, uitgezonderd klein herstel aan licht beschadigde werken en gebouwen. Het College bepaalde ook welke werken voorrang kregen. Het College kon ook in een aantal gevallen gemeentelijke bouwverordeningen buiten werking stellen. Wie het met het College niet eens was, kon in beroep gaan bij de minister, en die had dan het laatste woord. Verder beroep was niet mogelijk.

AFBEELDING 3.12

ORGANISATIE VAN
HET COLLEGE
ALGEMENE COM
VOOR DE WEDEI
JULI 1946

Van 17 mei 1945 tot 14 november 1946 leidde dr. ir. J.A. Ringers het nieuwe Ministerie van Openbare Werken (de opvolger van het Departement van Waterstaat en Wederopbouw) in het op 24 juni 1945 aangetreden kabinet Schermerhorn-Drees (1945-1946). Dit omvangrijke ministerie omvatte naast de Dienst van het College van Algemene Commissarissen voor de Wederopbouw ook de afdeling Volkshuisvesting, die van Binnenlandse Zaken werd overgeheveld. De Rijksdienst voor het Nationale Plan (RNP), die verantwoordelijk was voor het beleid ten aanzien van de ruimtelijke ordening en onder meer richtlijnen voor de inhoud van streekplannen gaf, werd ook van dat ministerie weggehaald en viel nu rechtstreeks onder Ringers zelf. De Rijksgebouwendienst kwam over van Financiën, net als de huisvesting van rijksdiensten, de aan- en afvoer van het regeringsapparaat en de zeer omvangrijke afdeling oorlogsschade aan gebouwd onroerend goed en aan vaartuigen. Ook bedijking en aanwinning en verbetering van de afwatering van domeingronden kwam van Financiën. Van het departement van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening werd de wederopbouw van boerderijen weggehaald. Van Sociale Zaken kwam de

RUW, de Rijksdienst voor de Uitvoering van Werken die de werkverschaffing regelde in werkkampen. Verder vielen toe aan het nieuwe ministerie het Rijksinstituut voor Afvalwaterzuivering, de omvangrijke Rijkswaterstaat, de Dienst der Zuiderzeewerken, de Dienst der Noordoostpolderwerken en het Staatsvissershavenbedrijf. Waterstaat zou overigens in 1947 weer overgaan naar Verkeer en Energie, dat toen Verkeer en Waterstaat ging heten. Het ministerie van Ringers, dat vanaf 16 augustus 1945 Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw³¹ werd genoemd, telde in 1945 ruim 5.400 ambtenaren. Eind 1946 zouden het er 11.545 zijn, in binnen- en buitendiensten samen.

Essentieel voor de werkgelegenheid en de voedselvoorziening in de eerste maanden na de bezetting was het herstel van bedrijfsgebouwen en boerderijen. De eerste opdracht voor het departement van Openbare Werken en Wederopbouw was echter de droogmaking van de geïnundeerde gebieden. Bijna tien procent van Nederland, waaronder belangrijke voedsel producerende gebieden als de Wieringermeer en Walcheren, stond onder water. De havens van Rotterdam en Amsterdam waren onklaar gemaakt; vele installaties waren geroofd, en gezonken schepen moesten gelicht worden voor er weer een schip kon binnenvaren. Van de ca 2.2 miljoen woningen was 23% volledig verwoest, zwaar of licht beschadigd³². Tevens waren ruim 54.000 boerderijen (28% van de 192.000) en talloze bedrijfsgebouwen, kerken, scholen, ziekenhuizen en diverse andere gebouwen beschadigd of verwoest.

AFBEELDING 3.13

ONKONINKLIJK
OUWDE
E WIERINGER-

³¹ Koninklijk Besluit van 16-8 1945 waarbij het Ministerie van Openbare Werken gaat heten: Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw. NA,AAG, inv.nr. 2172

³² Dit zijn geen absolute cijfers. De aantallen door verschillende bronnen (Van Blankenstein, 2006) genoemde schadegevallen variëren nogal.

De vergoeding van deze immense schade was probleem nummer één. Een ander groot probleem was de beschikbaarheid van bouwmaterialen. Omdat de Duitsers ons land leeg hadden geplunderd, de bouwmaterialenindustrie door de oorlog grotendeels was vernield of lamgelegd door gebrek aan brandstof (kolen) en grondstoffen, was er een enorm materiaaltekort. De vraag hiernaar was echter groter dan ooit en import was zeer problematisch omdat het - mede door de geldverslindende kwestie Indonesië - niet goed ging met de Nederlandse deviezen. Toch was import nodig. Vensterglas en ijzer werden vlak na de oorlog in Nederland niet geproduceerd; cement aanvankelijk ook niet of nauwelijks. De productie van dakpannen en baksteen was geheel afhankelijk van de kolentoewijzing voor de steenfabrieken. Verder was er een tekort aan veel andere materialen. De onder het ministerie van Handel en Nijverheid vallende Rijksbureaus, die met de import en distributie van bouwmaterialen waren belast en waarmee Ringers in de oorlog al op gespannen voet had gestaan, waren namelijk weerbarstig en konden niet door Ringers naar zijn hand worden gezet. Ondanks zijn verre gaande bevoegdheden had de minister van Openbare Werken en Wederopbouw over de verdeling van beschikbare bouwmaterialen en de import ervan niets te vertellen. Een gigantisch probleem was ook het grote tekort aan goede bouwvakarbeiders omdat ook bouwvakkers als soldaat naar Nederlands-Indië werden uitgezonden en fabriekswerk beter betaalde dan werken in de bouw. Veel vakmanschap was bovendien verloren gegaan doordat mensen in de oorlog andere dingen waren gaan doen en de opleidingen hadden gedurende de 'Arbeitseinsatz' stil gelegen.

AFBEELDING 3.14

NAORLOGSE HERBOUW VAN
EEN BOERDERIJ UIT DE JAREN
DERTIG IN DE WIERINGERMEER

Het kabinet Schermerhorn-Drees diende slechts een jaar. Toen waren er verkiezingen, want het parlement van 1945-1946 was een noodparlement. Nu ging tellen wat er aan de wederopbouw gedaan was en dat was veel. De Wieringermeer was weer droog. De droogmaking van Walcheren vorderde goed en zou, ondanks grote tegenslagen, op 24 januari 1946 zijn gerealiseerd. Belangrijke onderdelen van de infrastructuur, zoals wegen, havens, spoorbruggen, gewone verkeersbruggen, kanalen, stuw en sluizen functioneerden weer of begonnen weer te functioneren.

Het Departement van Openbare Werken en Wederopbouw werd per 28 februari 1947 gereorganiseerd en omgedoopt tot Departement van Wederopbouw en Volkshuisvesting. Toen het College van Algemene Commissarissen aan het eind van 1947 werd opgeheven werd het Bureau Wederopbouw Boerderijen, evenals de nog resterende plaatselijke, streek- en districtsbureaus, de Commissie Wederopbouw Wieringermeer en de Stichting Herbouw Walcheren, als de Afdeling Boerderijenbouw ondergebracht bij de Centrale Dienst van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting³³.

³³ Bronnen:

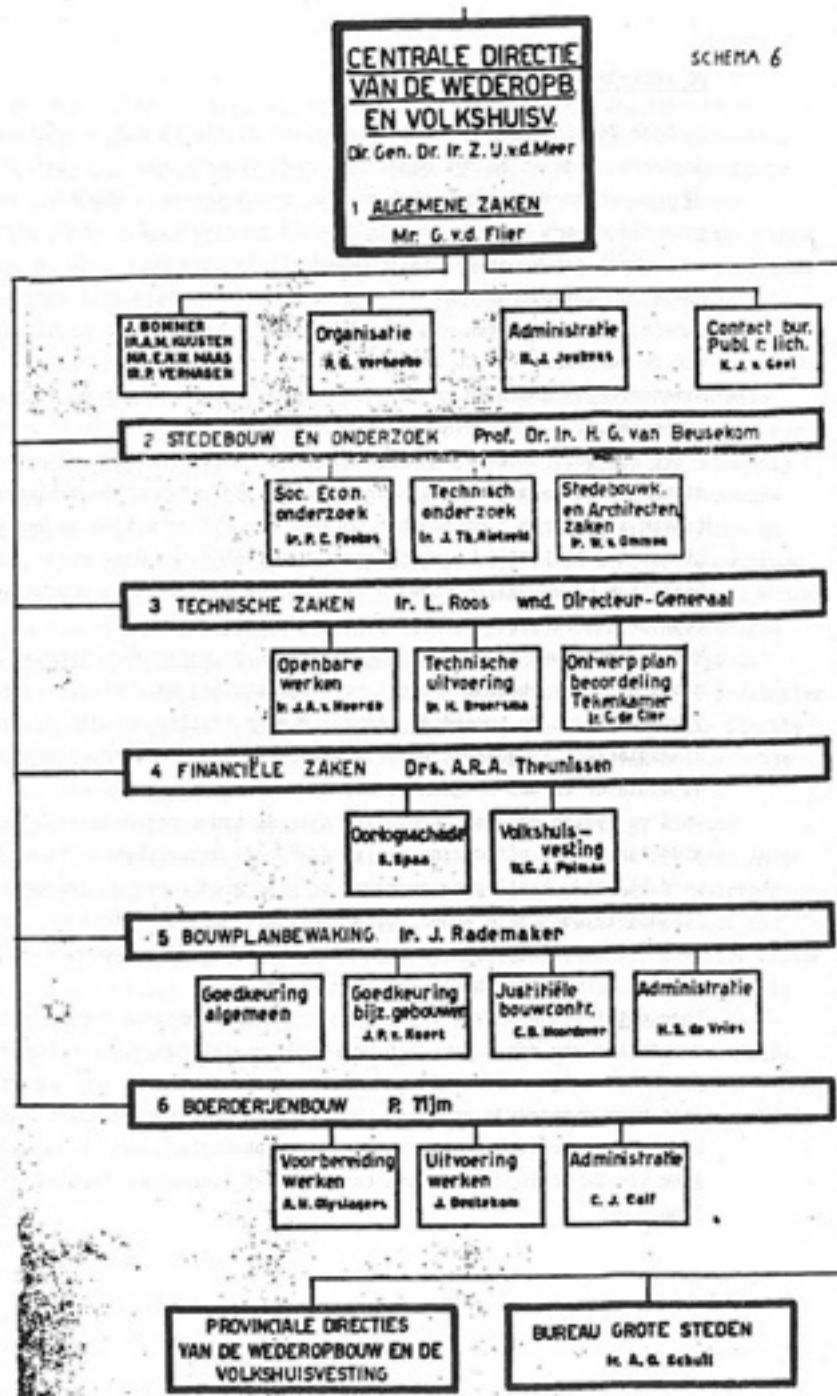
- Siraa, H.T. . Een miljoen nieuwe woningen: een rol van de overheid bij de wederopbouw, volkshuisvesting, bouwnijverheid en ruimtelijke ordening (1940-1963). 's-Gravenhage, 1989.
- Siraa, H.T. . De geschiedenis van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijk Ordening. 's-Gravenhage, 1983.

DE ORGANISATIE VAN DE BIJ DE BOUW EN DE HERBOUW VAN BOERDERIJEN BETROKKEN INSTANTIES TIJDENS EN VLAK NA DE OORLOG

AFBEELDING 3.15

ORGANISATIE
OPBOUW IN

SCHEMA 6

De wederopbouw van de in de oorlog vernielde boerderijen was vrijwel geheel in handen van het Bureau Wederopbouw Boerderijen (zie de

paragraaf Bureau Wederopbouw Boerderijen). Dit bureau werd van 1940 tot 1949 geleid door A.D. van Eck, het hoofd van de Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie, die ook verantwoordelijk was voor de bouwwerkzaamheden in de Noordoostpolder³⁴. Tot de bouwstop van 1942 werd er voornamelijk gebouwd en herbouwd in het kader van het Wederopbouwprogramma van het Departement van Wederopbouw. Het Bureau Wederopbouw Boerderijen ressorteerde tijdens de bezetting echter niet onder het Departement van Wederopbouw, maar onder het Departement van Landbouw, Visscherij en Voedselvoorziening³⁵. Het Bureau Wederopbouw Boerderijen (BWB) nam de schade aan landbouwgebouwen op, stelde regels voor nieuw- en herbouw op, gaf aan de eigenaren van de te herbouwen boerderijen strakke richtlijnen over de indeling van de gebouwen en toetste de architectenkeuze.

Van Eck combineerde na de oorlog zijn werkzaamheden voor de Bouwkundige Afdeling van de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken) met de wederopbouwactiviteiten voor het Bureau Wederopbouw Boerderijen. Het Bureau Wederopbouw Boerderijen kon in de oorlogsjaren gebruik maken van de werkkrachten van de Bouwkundige Afdeling van de Directie van de Wieringermeer. Na de oorlogsjaren werd deze betrokkenheid afgebouwd.

De wederopbouw van de geïnuundeerde boerderijen van de Wieringermeer en Walcheren namen in het wederopbouwprogramma een aparte plaats in. Deze vielen namelijk niet rechtstreeks onder het Bureau Wederopbouw Boerderijen, maar respectievelijk onder de speciaal in het leven geroepen Commissie Wederopbouw Wieringermeer en de Stichting Wederopbouw Walcheren. Van Eck leverde in 1946 aan de uitvoerende dienst van deze commissie als hoofd van de Bouwkundige Afdeling van de Directie van de Wieringermeer echter wel de tekeningen van de Wieringermeerboerderijen uit de jaren '30. Toen eind 1947 bij het Departement van Openbare Werken en Wederopbouw een ingrijpende reorganisatie werd doorgevoerd, resulteerde dit onder meer in de opheffing van de Dienst van het College. De Afdeling Boerderijbouw werd ondergebracht bij de Centrale Directie van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting. De districts bureaus, de Commissie Wederopbouw Wieringermeer en de Stichting Herbouw Walcheren vielen ook onder deze Buitendienst. De Directie van de Wieringermeer ging in 1947 deel uitmaken van het nieuwe departement van Verkeer en Waterstaat. Per 1 januari 1949 vertrok Van Eck als directeur van de Afdeling Boerderijbouw om te worden opgevolgd door P. Tijn. Het voormalige Bureau Wederopbouw Boerderijen heette toen voluit de Afdeling Boerderijbouw ter Centrale Directie van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting, en maakte deel uit van het gelijknamige, vanaf 1948 door minister J. in 't Veld geleide Departement in Den Haag. In 1962 werd de Directie van de Wieringermeer opgeheven toen de Rijksdienst IJsselmeerpolders (RIJP) werd opgericht.

³⁴ Van Eck gaf van 1932 tot 1964 leiding aan de bouwactiviteiten van de Directie van de Wieringermeer in de IJsselmeerpolders.

³⁵ Het Aangifteformulier Oorlogsschade aan Landbouwgebouwen vermeldt 'Rijksbureau Voedselvoorziening in Oorlogstijd'

Hoofdstuk 4 Naoorlogse ontwikkelingen

4.1 DE EERSTE NAOORLOGSE HERSTELWERKZAAMHEDEN

Het voor de (her)bouw van boerderijen verantwoordelijke Bureau Wederopbouw Boerderijen was tijdens de bezetting een onderafdeling van de dienst Landbouwherstel, die ressorteerde onder het Departement van Voedselvoorziening, Landbouw en Visscherij. Per 10-9 1945 werd het Bureau Wederopbouw Boerderijen ondergebracht bij het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw. Dit bureau bemoeide zich met alle aspecten van de bouw en herbouw van boerderijen en stelde voorschriften op om te komen tot een in economisch, bedrijfstechnisch en bouwtechnisch verantwoorde bouwwijze voor de agrarische sector. Omdat er meer dan 54.000 boerderijen moesten worden herbouwd of hersteld en ook het bouwprogramma van nieuwe boerderijen voor de Noordoostpolder weer moest worden opgepakt wachtte het Bureau Wederopbouw Boerderijen en haar medewerkers een gigantische klus.

AFBEELDING 4.1

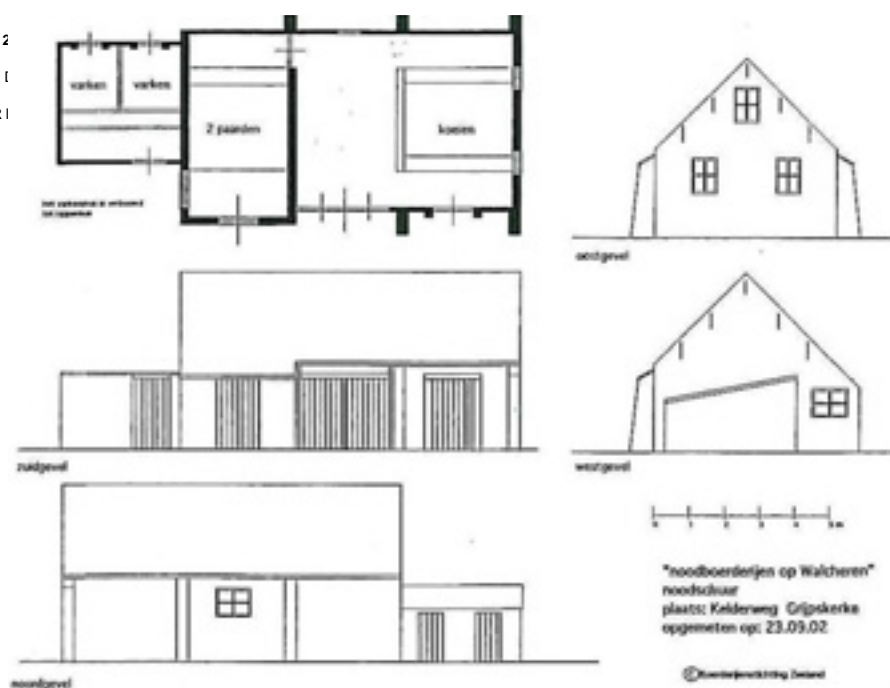

OODSCHUUR)
DERIJ BIJ
P WALCHEREN

Voor het zuidelijke deel van ons land, dat al in september 1944 werd bevrijd en waar de schade aan boerderijen enorm was, werd de bouw van noodboer-

derijen snel ter hand genomen. Nadat taxatie³⁶ en registratie van oorlogsgeweldschade aan landbouwgronden had plaats gevonden door de Dienst Landbouwherstel werden architectenbureaus ingeschakeld door het Bureau Wederopbouw Boerderijen. Met de herbouw van verwoeste boerderijen kon in de laatste maanden van 1944 op de meeste plaatsen echter niet worden begonnen. Omdat de Duitsers ons land leeg hadden geplunderd en de bouwmaterialenindustrie door de oorlog grotendeels was vernield of lamgelegd door gebrek aan brandstof (kolen) en grondstoffen, was er een enorm materiaaltekort. Naast deze materiële en de infrastructurele problemen was er nog geen voor herbouw benodigde regeling voor de financiering en bestonden er nog geen uniforme voorschriften, waar de plaatselijke hoofden van de Wederopbouw Boerderijen mee rekening moesten houden. Met de bouw van noodboerderijen kon al wel worden begonnen. Deze moesten zoveel mogelijk worden gebouwd op de bestaande funderingen. De nog bruikbare bouwmaterialen van de verwoeste boerderij moesten zoveel mogelijk worden verwerkt in de noodgebouwen, die alleen mochten worden gebruikt om mensen en vee in onder te brengen. De noodvoorzieningen bleven het eigendom van het Bureau Wederopbouw Boerderijen en dienden na de herbouw van de boerderijen zo spoedig mogelijk te worden afgebroken.

AFBEELDING 4.2
TEKENING VAN I
SCHUUR BIJ GRI

Op 31 december 1945 waren er landelijk voor de boeren en hun gezinnen ca 3500 noodvoorzieningen gebouwd, maar was er nog geen enkele nieuw gebouwde of herbouwde boerderij gereed. Dit had te maken met een ongunstige financieringsregeling, met het tekort aan geschikte werkkrachten

³⁶ Voor de bepaling van de oorlogsschade en de hoogte van de vergoeding werden taxateurs van de Dienst Landbouwherstel aangesteld.

en met de slechte houtaanvoer. De hoogte van de schade aan gebouwen was door de sterk toegenomen bouwkosten³⁷ veel groter dan aanvankelijk begroot. Daardoor waren de door de rijksoverheid beschikbaar gestelde financiële bijdragen voor bouw en herbouw niet meer toereikend en moesten de getroffen een groot deel van de herbouw- of herstelkosten zelf dragen. Ondanks de schaarste aan bouwmaterialen en de financiële problemen was er een jaar later al veel werk verzet om de beschadigde bedrijven weer bruikbaar te maken. Daarnaast werden voor veel bedrijven noodvoorzieningen in gereedheid gebracht. Deze noodvoorzieningen bestonden meestal uit schuren en stallinggebouwen van hout, dat voor een belangrijk deel afkomstig was van vernielde gebouwen. De bijbehorende woningen werden meestal in hergebruikte baksteen opgetrokken, maar ook verrezen er woningen, waarvan de gevels bestonden uit hout of beton. In Zeeland, en vooral op het aan het eind van de jaren '40 ingrijpend herverkavelde Walcheren, verrezen in 1946 en 1947 kleine noodboerderijen als voorlopige vervanging van de volledig verwoeste gebouwen. Van de uiterst eenvoudige 144 noodwoningen en 193 noodstallen³⁸ van deze boerderijen op Walcheren zijn enkele tientallen bewaard gebleven.

De oorspronkelijk met riet gedekte halfsteens schuren bij deze boerderijtjes zijn van het zogeheten "Walchers type" en zijn naast hun kleine formaat herkenbaar aan de steunberen tegen de langgevels. Bouw en toewijzing van noodboerderijen was voor Walcheren in handen van het Bureau Wederopbouw Boerderijen (BWB) te Middelburg. De toewijzing van boerderijen was in andere gemeentes ook wel in handen van de gemeente. Mede door de herverkaveling van Walcheren aan het eind van de jaren '40 werden 60 vernielde boerderijen niet herbouwd.

AFBEELDING 4.3
MAQUETTE VAN DE BOERDERIJ
BIJ RILLAND BATH 1948

In Zeeuws-Vlaanderen werden in de eerste jaren na de oorlog ook landbouwhangars geplaatst, die bestonden uit een stalen geraamte met een dakbedekking van eternit. Deze open hangars waren goedkoop en konden snel worden geplaatst om de oogst te bergen³⁹. Dat de in 1946 door het Bureau Wederopbouw Boerderijen in Zeeland in samenwerking met de Stichting van de Landbouw en de Rijksdienst voor Landbouwherstel uitgeschreven prijsvraag voor twee nieuwe boerderijtypes in Zeeland⁴⁰, één voor maximaal 10 ha en één voor 20 tot 40 ha, ook gerealiseerde ontwerpen heeft opgeleverd is waarschijnlijk, maar niet zeker. Dat geldt ook voor het door architect J.D. van der Molen voor het Rijkslandbouwconsulentschap voor Boerderijenbouw te Kruiningen vervaardigd ontwerp voor een kleine, streekeigen boerderij met aangebouwde woning van 12 hectare⁴¹. Wel is

³⁷ De bouw van een boerderij van het Type S met aangebouwde woning in de Wieringermeer bedroeg f15.118 in 1938-1939. In 1946 waren de bouwkosten voor het zelfde type gestegen tot f53.124. Dit is een stijging van 351% (Bouw 1946, p.823-824).

³⁸ Smallegange, G.. Monumentjes van vrijheid. In Provinciale Zeeuwse Courant, 18-6 2002.

³⁹ Ook kreeg Walcheren de beschikking over 52, door de Zwitserse regering geschonken houten barakken. Deze boden plaats aan 2000 arbeiders, die werden ingezet bij de drooglegging van Walcheren.

⁴⁰ Van Gelderen p.462 en Bouwbedrijf en Openbare Werken nr. 1946, p. 69

⁴¹ Bouma 2, p.4-6

zeker dat enkele exemplaren van de van 1948 daterende, door de irs. A. Rothuyzen en P.J. 't Hooft ontworpen Zeeuwse boerderij met vrijstaande woning zijn gebouwd in de omgeving van Rilland Bath.

Met de wederopbouw van de boerderijen in de Wieringermeer⁴² kon onder leiding van de Commissie Wederopbouw Wieringermeer worden begonnen nadat op 11 december 1945 het gehele oppervlak van de polder weer was drooggefallen. Al bij de eerste inventarisatie van de schade aan de gebouwen werd duidelijk dat deze enorm was. Van de 512 in de Wieringermeer staande boerderijen waren er slechts zo'n 80, aan de hoger gelegen randen en de noordwestelijke hoek van de polder gesitueerde boerderijen, op korte termijn te herstellen. Van de overige boerderijen waren de woningen en de schuren zwaar tot onherstelbaar beschadigd of zelfs geheel verdwenen. Van de 52 dubbele landarbeiderswoningen waren er 37 zwaar of onherstelbaar beschadigd

AFBEELDING 4.4
ZES TYPES VAN
WIERINGERMEER
BOERDERIJEN

⁴² In tegenstelling tot de overige boerderijen in Nederland was het door A.D. Van Eck geleide Bureau Wederopbouw Boerderijen niet direct betrokken bij het herstel van de beschadigde en verwoeste boerderijen in de Wieringermeer. Het lenigen van de materiële nood in deze polder viel onder een speciaal door het College van Algemene Commissarissen in het leven geroepen Commissie Wederopbouw Wieringermeer. Als hoofd van de Directie van de Wieringermeer leverde Van Eck in 1946 wel de oorspronkelijke tekeningen uit de jaren '30 voor de herbouwwerkzaamheden (Geurts 1 en Kroniek van het Historisch Genootschap Wieringermeer 2005, nr 42, p. 25)

Met de wederopbouw van de boerderijen in de Wieringermeer⁴³ kon onder leiding van de Commissie Wederopbouw Wieringermeer worden begonnen nadat op 11 december 1945 het gehele oppervlak van de polder weer was drooggevallen.

Al bij de eerste inventarisatie van de schade aan de gebouwen werd duidelijk dat deze enorm was. Van de 512 in de Wieringermeer staande boerderijen waren er slechts zo'n 80, aan de hoger gelegen randen en de noordwestelijke hoek van de polder gesitueerde boerderijen, op korte termijn te herstellen. Van de overige boerderijen waren de woningen en de schuren zwaar tot onherstelbaar beschadigd of zelfs geheel verdwenen. Van de 52 dubbele landarbeiderswoningen waren er 37 zwaar of onherstelbaar beschadigd. Dankzij het feit dat voor een aantal boerderijtypes de meestal nog overeind staande, gestandaardiseerde driescharnierspantten van gelamineerd hout en de betonnen stalramen geschikt waren voor hergebruik was er behoorlijk veel bouw materiaal beschikbaar. Ook veel ander bouw materiaal kon geschikt worden gemaakt voor hergebruik⁴⁴. Aangespoeld hout, dakpannen van de geraamtes van schuren en afgebikte baksteen vormden een belangrijk deel van de bouwmaterialen, die langs de officiële kanalen slechts in beperkte hoeveelheden en meestal alleen op de bon verkrijgbaar waren. In 1946 werden op de plaatsen van verdwenen boerderijen 168 van de 188 aan de Wieringermeer toegewezen Zweedse houten noodwoningen gebouwd⁴⁵. Omdat het grootste deel was bestemd voor de pachters en hun gezinnen waren dit voornamelijk vrijstaande woningen. Enkele van de grotere, herstelde boerderijen werden geschikt gemaakt voor dubbele bewoning en in wagenbergingen werden tijdelijke woningen ingebouwd voor een deel van de landarbeiders en hun gezinnen. Omdat de wederopbouw van boerderijen in de Wieringermeer en op Walcheren met voorrang werd aangepakt, waren in december 1947 al 130 boerderijen in de Wieringermeer herbouwd en waren er 60 in aanbouw. Omdat bij de herbouw gebruik werd gemaakt van de door de Directie van de Wieringermeer verstrekte, oorspronkelijke bouwtekeningen onderscheiden de meeste herbouwde boerderijen in de

⁴³ In tegenstelling tot de overige boerderijen in Nederland was het door A.D. Van Eck geleide Bureau Wederopbouw Boerderijen niet direct betrokken bij het herstel van de beschadigde en verwoeste boerderijen in de Wieringermeer. Het lenigen van de materiële nood in deze polder viel onder een speciaal door het College van Algemene Commissarissen in het leven geroepen Commissie Wederopbouw Wieringermeer. Als hoofd van de Directie van de Wieringermeer leverde Van Eck in 1946 wel de oorspronkelijke tekeningen uit de jaren '30 voor de herbouwwerkzaamheden (Geurts 1 en Kroniek van het Historisch Genootschap Wieringermeer 2005, nr 42, p. 25)

⁴⁴ Een schatting van het geborgen bouw materiaal in de Wieringermeer, dat was opgeslagen op terreinen aan de rand van de polder gaf de volgende cijfers: 8.000 M3 aangespoeld hout, 2.000 m3 gesloopt hout, 3.000.000 dakpannen, 3.500.000 afgebikte bakstenen, 800 dakramen, 140.000 kilo zink, 70.000 kilo lood en een aanzienlijke hoeveelheid hang- en sluitwerk, smeedijzer, deurbeslag etc.. Op de boerderijen werden, grotendeels door de pachters zelf, ruim 1.500.000 stenen gebikt voor hergebruik. Nationaal Archief 2.17.03.2213, p.22

⁴⁵ Kroniek van het Historisch Genootschap Wieringermeer 2005, nr 42, p. 31-32

Wieringermeer zich dan ook in weinig van hun voorgangers uit de jaren '30⁴⁶.

In 1946 is overal in het land al wel begonnen met de herbouw van de in 1944-'45 vernielde boerderijen maar aan het eind van dat jaar was er, mede door een groot gebrek aan hout, nog geen enkele boerderij gebruiksklaar. Wel waren er op 31 december 1946 bij de boerderijen 4479 noodwoningen met 5519 noodstallen gebouwd en was een groot aantal minder ernstig beschadigde boerderijen al weer bewoond. Om het tekort aan noodstallen en berguimtes voor landbouwwerktuigen op te vangen had de regering in België 1500 uit ijzeren golfplaten opgetrokken munitiebergplaatsen van 3 bij 10 meter, 500 nissenhutten (5 x 10 meter) en een aantal Romney-hutten (10 x 30 meter) gekocht, die afkomstig waren uit Engelse dumps. Ze konden worden aangevraagd bij de districts bureaus⁴⁷.

AFBEELDING 4.5

NOODSCHUUR SAMENGESTELD
UIT ONDERDELEN VAN
BELGISCHE MILITAIRE
BARAKKEN. KRAGGENBURG
(NOP) 1948

Landelijk leverden de (her)bouwwerkzaamheden aan boerderijen per 31-12 1946 de volgende cijfers op⁴⁸:

- In aanbouw zijnde boerderijen	61 (voltooid: 0)
- Aantal definitief of voorlopig herstelde,
- licht beschadigde boerderijen
hersteld)	26.262 (12.792 definitief)
- Aantal definitief of voorlopig herstelde,
- zwaar beschadigde boerderijen
hersteld)	3.898 (1.203 definitief)
- Gereed gekomen noodboerderijen	4.479 (+ 5.519 noodstallen)

Per 31-12 1946 werd de bouw van boeren noodwoningen beëindigd en werden alleen nog definitieve boerenbehuizingen gebouwd.

De cijfers in aantallen gebouwde noodvoorzieningen per provincie zijn op die datum:

<u>boeren noodwoningen</u>	<u>noodstallen</u>
----------------------------	--------------------

⁴⁶ De kleinste boerderijen (type p) werden met één of twee spantvakken verlengd (Stuvel p. 53).

⁴⁷ Bouwbedrijf en Openbare Werken nr 1, 1947, p.20

⁴⁸ in Bouwcentrum van 15-3 1947, 12e jrg. Nr. 11, p. III (Bouw 1947)

Drenthe	54	77
Friesland	24	32
Gelderland	1292	1440
Groningen	67	93
Limburg	644	707
Noord-Brabant	1596	1838
Noord-Holland	28	68
Overijssel	355	436
Utrecht	83	108
Zeeland	293	602
<u>Zuid-Holland</u>	<u>43</u>	<u>118</u>
Totaal	4.479	5.519 ⁴⁹

Het Hoofdbureau Wederopbouw Boerderijen werd op 10 september 1945 onderdeel van het Departement van Openbare Werken en Wederopbouw. Het kreeg onder meer als taak om een maximum herbouwsom voor boerderijen vast te stellen, aan eigenaren en architecten te adviseren over de meest economische (her)bouwmogelijkheden, door architecten ingediende tekeningen en bestekken te controleren en te beoordelen, de eerste oplevering te controleren en voorschriften te geven en te controleren ten aanzien van een sobere uitvoering van de gebouwen, brandveiligheid, stalhygiëne e.d.. Om meer eenheid aan te brengen in en uitbreiding te geven aan maatregelen aangaande wederopbouwzaken stelde de minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting in 1947 één landelijke⁵⁰ en dertien⁵¹ gewestelijke architectencommissies in, die een iets ruimere taakomschrijving kregen dan die van de zeven architectencommissies in de oorlogsjaren. Ze werden belast met de esthetische en architectonische verzorging van de wederopbouw en moesten maatregelen nemen als nodeloze arbeid werd verricht en als bouwwerkzaamheden werden vertraagd. De commissies hadden vooral tot taak om lijsten te maken met de namen van architecten, die door hen

⁴⁹ Bronnen: Nieuwbouw en herbouw van woningen en boerderijen in 1946. Tabel op p. 24 en Wederopbouw boerderijen. Beëindiging noodbouw. In *Bouwbedrijf en Openbare Werken*, nr. 10, 1947, p. 104

⁵⁰ Benoemd in de landelijke commissie voor de periode van twee jaar, W.P.C. Knuttel en Joh. H. Groenewegen, *Bouwkundig Weekblad*, 66^e jrg, nr. 32, p. 263

⁵¹ In de volgende gebieden waren "Architecten-Commissies" ingesteld:

1 Noord-Nederland, omvattende de provincies Groningen, Friesland en Drenthe, 2 Overijssel, 3 Utrecht, 4 Noord-Holland, uitgezonderd Amsterdam, "waar geen commissie wordt nodig geacht", 5 Zuid-Holland, uitgezonderd 's Gravenhage en Rotterdam, 6 's Gravenhage, 7 Rotterdam, 8 Zeeland, 9 Limburg, 10 Arnhem met de Veluwe, 11 Nijmegen met de Betuwe, 12 Zutphen met de Achterhoek, 13 Noord-Brabant. (Bron: *Bouwbedrijf en Openbare Werken*, 24^e jaargang 1947, p.29)

In 1948 werden voor de gewestelijke commissies de volgende architecten benoemd: voor Noord Nederland .. Zondag, J.J.M. Vegter en J. Prummel (plaatsvervangend lid), voor Overijssel J. Van Dongen en A. Kraaijenhagen (plaatsvervangend lid), voor Utrecht W. Wymstra (plaatsvervangend lid), voor Amsterdam A. Boeken en H. Bunders (plaatsvervangend lid), voor Zeeland B. Van Bilderbeek, voor Noord-Brabant H.G.J. Schelling en A. Siebers (plaatsvervangend lid) en voor Limburg Ch. de Bever en W.J. Sandhövel (plaatsvervangend lid). *Bouwkundig Weekblad* nr.32, 1948, p.263

werd aanbevolen voor wederopbouwwerk in hun district. Ook moesten deze regionale commissies beoordelen of aanvragers mochten bouwen met architecten die niet op deze lijst stonden. Tevens moesten ze bemiddelen bij conflicten tussen architect en opdrachtgever aan de ene kant en de supervisor aan de andere kant. Het beoordelen van ontwerpen behoorde dus niet tot de taken van de regionale architectencommissies⁵².

De landelijke commissie was in de eerste plaats een adviesorgaan. Ze adviseerde de minister inzake architectenzaken die verband hielden met de wederopbouw en werd ingeschakeld als er geschillen waren die niet konden worden opgelost door de regionale commissies⁵³.

De Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie was tot en met 1947 volop betrokken bij de wederopbouw van boerderijen in het gehele land. Deze betrokkenheid werd in de jaren 1947-1949 afgebouwd omdat de Directie van de Wieringermeer weer al het beschikbare bouwkundige personeel nodig had voor de boerderijenbouw in de Noordoostpolder. De Afdeling Boerderijenbouw moest het vervolgens zelf rooien met vaak minder ervaren personeel. De Afdeling werd (in de provincies) onderverdeeld in verschillende districten en rayons. Voor elk rayon werden ook lokale architecten verzocht om ontwerpen voor boerderijen te maken.

AFBEELDING 4.6
ONTWERPTEKEN
BOERDERIJ BIJ
ARCHTITECT A.

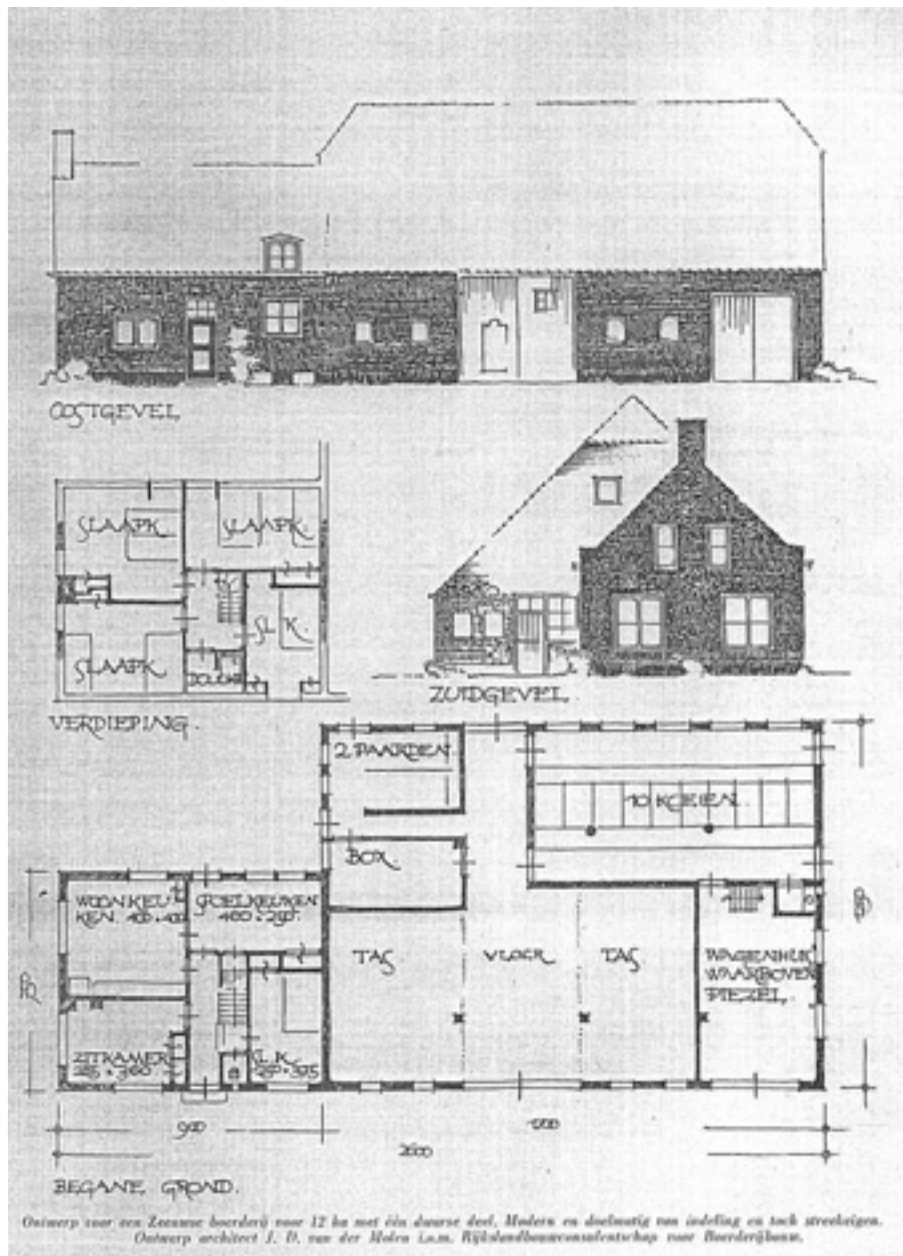
Alle door het oorlogsgeweld vernielde boerderijen waren geregistreerd bij de Afdeling Boerderijenbouw. Een Provinciale Adviescommissie, waarin onder meer afgevaardigden van de Stichting voor de Landbouw zitting hadden en de provinciale hoofden van de Afdeling Boerderijenbouw van de Directies

⁵² In Noord-Brabant hield ook de Maatschappij Welstand zich bezig met de wederopbouw van boerderijen.

⁵³ Siraa, H.T. . De geschiedenis van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijk Ordening. 's-Gravenhage, 1983, p.22

van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting een adviserende functie hadden, kreeg onder meer tot taak de urgentie van de herbouw te bepalen. Aan de hand van de beoordeling van de Adviescommissie werden urgentielijsten opgesteld, waarin stond aangegeven welke boerderijen in een bepaald jaar voor herbouw in aanmerking kwamen. Zodra dit was vastgesteld nam de Afdeling Boerderijenbouw contact op met de eigenaar van de te herbouwen boerderij om deze de gelegenheid te geven een architect, of een bouw bureau van de Stichting voor de Landbouw te kiezen, die hij wilde belasten met de uitvoering van de bouw van zijn boerderij. Hierna volgde overleg tussen de eigenaar, de architect en de Afdeling Boerderijenbouw, waarin werd besproken wat een voor het bedrijf geschikte boerderij is, in hoeverre bruikbare restanten van de boerderij konden worden hergebruikt en bestaande noodvoorzieningen in de nieuwbouw konden worden ingepast. Vervolgens kon de architect zijn schetsplan maken, waarin deze rekening moest houden met een maximaal herbouwbedrag en een aantal eisen met betrekking tot brandveiligheid, stalhygiëne, normen voor woninginhoud, voor de herbouw van boerderijen geldende soberheidsvoorschriften etc.. Als over de ontwerpplannen overeenstemming was bereikt vond een laatste beoordeling van het ontwerp plaats op de Afdeling Boerderijenbouw, waarna aanbesteding volgde.

AFBEELDING 4.7
ONTWERP VOOR EEN ZEEUWSE
BOERDERIJ VAN 12 HA.
ARCHITECT J. D. VAN DER
MOLEN 1946

Voor kleine boerderijen met een maximale bedrijfsoppervlakte van 15 ha waren naar aanleiding van een overheidsopdracht in 1947-1948 door ongeveer 50 architecten 70 verschillende ontwerpen gemaakt. De architecten beperkten zich bij deze boerderijen voornamelijk tot de woningen en het exterieur van de bedrijfsgedeelten, die waren samengesteld uit systematisch opgezette, genormaliseerde eenheden, waaraan naar behoefte eenheden konden worden toegevoegd en waarvan de indeling flexibel was. De bestekken voor deze boerderijen konden rechtstreeks bij de Afdeling Boerderijbouw worden besteld, waarna een uitvoerend architect met de bouw kon worden belast

Voor sommige regio's werd wel ook wel overgegaan tot het uitschrijven van ontwerpwedstrijden. In Zeeland werden zo de ontwerpen voor Zeeuwse boerderijen van 12 tot 15 hectare verkregen. De ontwerpen zouden worden gebruikt voor boerderijen die dienden ter vervanging van de door de

inundaties vernielde boerderijen. De in 1946 door de Afdeling Boerderijenbouw, in samenwerking met de Stichting van de Landbouw en de Rijksdienst voor Landbouwherstel, uitgeschreven studieprijsvraag moest resulteren in een nieuw Zeeuws boerderijtype. Elders in het land werd ook wel gebouwd naar ontwerpen die waren verkregen uit ontwerpwedstrijden, maar buiten Zeeland heeft dit nergens geresulteerd in een substantiële bijdrage aan de bouw en herbouw van boerderijen⁵⁴.

Hoewel er in de in de periode 1945-1950 ongeveer 600 architecten betrokken zijn geweest bij de herbouw van ca. 3.000 boerderijen waren er in 1952, ondanks standaardisering en systeem- en montagebouw toch niet voldoende ontwerpen beschikbaar om aan de grote vraag te kunnen voldoen. Het dagelijks bestuur van de Bond van Nederlandse Architecten kreeg toen namelijk een schrijven van de Directeur-generaal van de Wederopbouw en Volkshuisvesting dat gevreesd werd voor ernstige vertraging in het tempo van aanbesteding van boerderijen in 1952 en 1953 door het ontbreken van een voldoende voorraad aan ontwerpen en het explosief rijzen van de kosten van bouwmaterialen⁵⁵. Hij verzocht bij deze aan het bestuur van de B.N.A. om “de leden te willen opwekken om ontwerpen voor de herbouw van boerderijen zo snel mogelijk af te werken en de onderhavige bescheiden bestedingsklaar spoedig in te zenden bij de D.W.V.’s (Districtsbureaus of Directies voor de Wederopbouw en Volkshuisvesting) in de verschillende provincies”⁵⁶.

4.2 VROEG NAOORLOGS (HER)BOUWBELEID

Om een efficiëntere landbouwkundige exploitatie te kunnen realiseren, het tekort aan bouwvakkers te kunnen opvangen, de bouwtijd te verkorten en de bouwkosten omlaag te brengen bleek standaardisatie in de boerderijenbouw onvermijdelijk. Montagebouw in series en het gebruik van geprefabriceerde betonnen bouwelementen, die duurzaam, sterk, relatief goedkoop en brandveilig zijn, weinig onderhoud vergen en geschikt zijn voor een hygiënische bedrijfsvoering leken de oplossing te bieden.

Gedurende de oorlog werd er door de overheid en het bedrijfsleven al gezocht naar bouwmethoden die een tekort aan arbeiders en schaarste aan bepaalde bouwmaterialen konden opvangen. Hiervoor werd in 1944 de

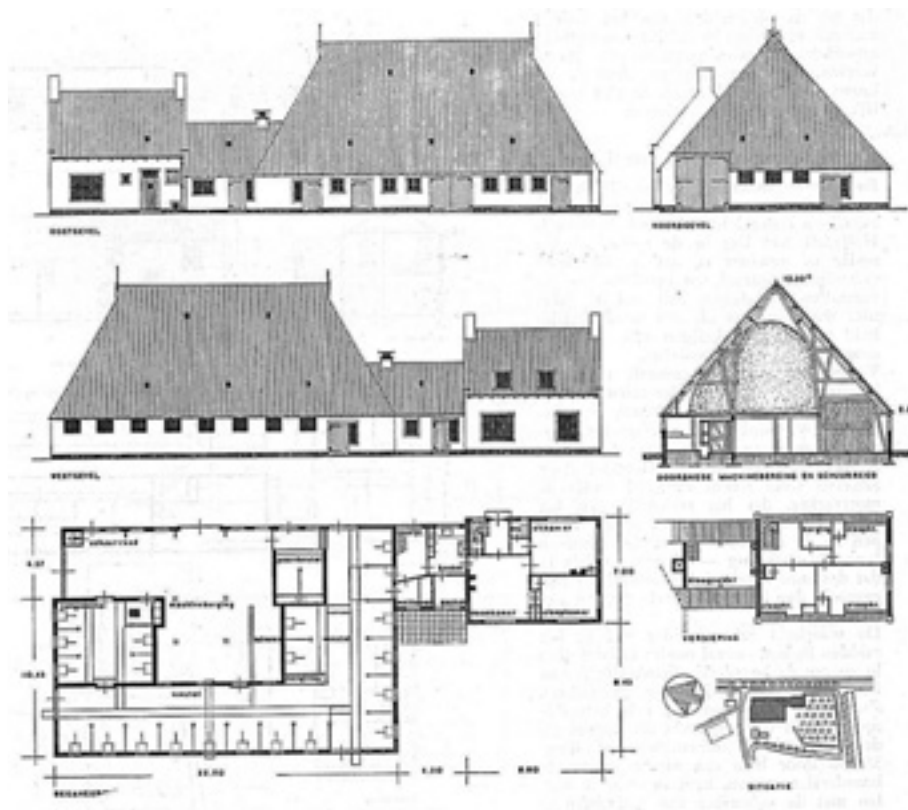
⁵⁴ Een belangrijke bijdrage aan de bouw van boerderijen in Zeeland werd geleverd door het architectenbureau Steen en Tuinhof uit Vlissingen. Dit bureau leverde vanaf 1947 meer dan 300 ontwerpen voor boerderijen van uiteenlopende types (Zeeuws Tijdschrift 2006/3-4, jrg. 56, p. 9).

⁵⁵ De prijzen van bouwmaterialen vóór en na de oorlog verschillen enorm, zoals blijkt in het volgende overzicht (bedragen in guldens):

	1937	1950
Bakstenen per duizend	11,50	65,--
Dakpannen per duizend	36,--	188,--
Bouwhout per m ³	20,--	180,--
Betonijzer per ton	12,--	43,--
Kalkzandsteen per duizend	6,50	40,--
Cement per ton	10,50	53,--

⁵⁶ Bouw 1952, p. 192

stichting 'Ratiobouw'⁵⁷ opgericht, die zich bezig hield met onderzoek naar rationele bouwmethodes. Diverse systemen van prefabricatie voor met name woningen werden door de stichting onderzocht op bruikbaarheid. Toen het in de boerderijenbouw gespecialiseerde Bureau Wederopbouw Boerderijen in de eerste oorlogsjaren aan de slag ging met het wederopbouwprogramma werd er nog niet zozeer gedacht aan geprefabriceerde boerderijen en werd er nog niet gestreefd naar een algemene Nederlandse standaardboerderij. Wel was er de uitdrukkelijke wens om min of meer streekeigen agrarische gebouwen te ontwerpen die een moderne bedrijfsvoering mogelijk maakten.

AFBEELDING 4.8

ONTWERP VOOR EEN
KOPHALSROMP BOERDERIJ TE
RAUWERDERHEM (FRL)

⁵⁷ De Stichting tot rationalisatie van het bouwen (Ratiobouw) aan de Koninginnegracht 101 te 's Gavenhage. De stichting werd in 1944 opgericht door de Algemeen Gemachtigde voor de Bouwnijverheid en het Centrale College van Bedrijfsorganisaties op het gebied van het Bouwwezen. In 1952 werd deze overheidsstichting een zelfstandige, particuliere stichting (Bouwbedrijf en Openbare Werken nr 15, 1951, p.173). Met de bouw van boerderijen hield deze stichting zich niet bezig, maar hielp de Directie van de Wieringermeer eind 1947 wel met informatie over een zo doelmatig mogelijk gebruik van het schaars geworden hout voor de bouw van boerderijen in die periode (Geurts 1, p.51)

AFBEELDING 4.9
ONTWERPTEKENING VOOR EEN
BOERDERIJ TE ALMEN (GLD)
ARCHITECT G. DREXHAGE

Ook na de oorlog werd bij de wederopbouw van verwoeste boerderijen in eerste instantie nog gerefereerd aan de streekeigen types. Het beleid om in de ontwerpen het streekeigene te combineren met een efficiënte landbouwkundige exploitatie werd voortgezet. In 1947 constateerde het hoofd van het Bureau van A.D. van Eck echter dat door het tekort aan bouwvakkers standaardisatie in de boerderijenbouw onvermijdelijk was. Door standaardisatie kon men met minder bouwvakkers per boerderij toe, werd de bouwtijd verkort en werden bovendien de bouwkosten verlaagd. Van Eck deelde op een bijeenkomst in Limburg in hetzelfde jaar⁵⁸ mede dat voor grotere boerderijen de keuze van de architect aan de boer moest worden overgelaten, maar dat moest overwogen om alleen kleine bedrijven (minder dan 10 ha) voor standaardisatie in aanmerking te laten komen⁵⁹. Van Eck vond dat grotere bedrijven minder geschikt waren voor standaardisatie. Zijn mening daarover werd echter al snel bijgesteld toen bleek dat voor de NOP standaardisatie voor de grotere bedrijven beter bleek te realiseren en dat het bouwen van kleine boerderijen met betonnen prefabelementen niet rendabel gemaakt kon worden. Plannen voor standaardisatie bij de boerderijenbouw in Limburg, Gelderland, Overijssel, Noord-Brabant en Zeeland, de provincies waar de agrarische bedrijven het meest waren getroffen door het oorlogsgeweld, werden nog in 1947 gemaakt. Het was de bedoeling dat voor elke van deze provincies werkgemeenschappen van drie tot vijf architecten werden gevormd⁶⁰. Elke werkgemeenschap krijgt dan de opdracht om voor een bepaalde streek een serie boerderijen te ontwerpen. Er moest gebruik worden gemaakt van modules met vaste, door het Bureau Wederopbouw Boerderijen verstrekte maten, zodat de verschillende elementen als moten in de vereiste aantallen in elkaar konden worden geschoven. De woon- en de bedrijfsgedeelten moesten zodanig van dwarsdoorsnede zijn, dat ze op elkaar konden aansluiten. In feite werden zodoende dus niet de boerderijen gestandaardiseerd maar de onderdelen. Omdat er met betrekking tot de indeling en de grootte van de boerderij rekening moest worden gehouden met de wensen van de boer was dit de meest voor de hand liggende vorm van standaardisatie. De schetsplannen voor de boerderijen werden regelmatig bekeken en bekritiseerd in een vergadering van alle werkgemeenschappen, waarbij ook vertegenwoordigers van landbouw- en plattelandsvrouwenorganisaties aanwezig waren. Als voor alle kwesties een voor alle partijen bevredigende oplossing was gevonden werden de plannen vastgesteld en uitgewerkt. Als een volledige serie gereed was werd deze het eigendom van het Bureau Wederopbouw Boerderijen. Het is zeker dat er in 1947 is begonnen met het maken van ontwerpen door deze werkgemeenschappen van architecten. Waar hun ontwerpen zijn gerealiseerd is echter niet bekend.

⁵⁸ Op een bijeenkomst op 14 juli 1947 in Limburg over de standaardisatie van de boerderijenbouw. 54a

⁵⁹ Bouw 1947, p.284.

⁶⁰ Bouw 1947, p.284

4.3 STANDAARDISATIE, PREFABRICAGE, SYSTEEM- EN MONTAGEBOUW

Van standaardisatie tot montagebouw met geprefabriceerde onderdelen is een kleine stap. In de Noordoostpolder verzezen in 1949 de eerste 121 voor Nederland ontwikkelde montageboerderijen van schokbeton (zie verder 4.4 De boerderijen van de IJsselmeerpolders). Elders in het land werd vlak na de oorlog voor de bouw van landbouwhangars of veldschuren onder meer gebruik gemaakt van spantconstructies van trilbeton⁶¹ Deze waren in tegenstelling tot de schuren van schokbeton aan alle kanten open en werden voornamelijk gebruikt voor de opslag van hooi en voor het onderbrengen van landbouwmachines, wagens en landbouwgereedschappen. Hoewel de open constructies van de hangars op klimatologische en bedrijfstechnische gronden eigenlijk ongeschikt waren voor ons klimaat zijn er in de wederopbouwperiode toch veel van gebouwd. Beton zou in de boerderijenbouw vanaf de jaren '50 structureel meer worden toegepast omdat het materiaal duurzaam, sterk, relatief goedkoop en brandveilig is, weinig onderhoud vergt, geschikt is voor een hygiënische bedrijfsvoering en omdat met montagesystemen van beton snel kan worden gebouwd.

AFBEELDING 4.10
MONTAGE VAN EEN
SCHOKBETONNEN SCHUUR
TUSSEN MARKNESSE EN
EMMELOORD (NOP) 1949

Montagebouw met geprefabriceerde onderdelen in de landbouw kan dus vele voordelen hebben, maar bleek alleen mogelijk en rendabel als er bij de bouw sprake was van een goede planning, continuïteit in het werkprogramma, een gedegen samenwerking tussen de opdrachtgever, de architect en zijn staf, de fabrikanten en de technische afdeling van de fabrieken, de afdeling montage, de leveranciers en de aannemers.

Strikt genomen werden meestal niet complete boerderijen, maar alleen onderdelen van de gebouwen gestandaardiseerd, omdat gebruik van

⁶¹) Dergelijke betonnen spantconstructies werden evenals de windverbanden en de eindschoren zowel op de fabriek als op het bouwterrein van gewapend trilbeton vervaardigd.

standaardplattegronden niet mogelijk was vanwege de sterk uiteenlopende aard, omvang en situering van de bedrijven en de verschillende wensen van de boeren. Zodoende bleef er ook ruimte om het streekeigen karakter van de boerderijen te respecteren. De circa 600 architecten, die in de jaren '40 en '50 bij de bouw en herbouw van boerderijen waren betrokken, moesten echter vanaf 1949 steeds vaker de traditionele, regionale typologie loslaten om aan de uiteenlopende eisen te kunnen voldoen. Aan het eind van de jaren '40 gaan er ook stemmen op die pleiten voor een afnemend gebruik van de ontwerpen van zelfstandige architecten en om boerderijen coöperatief te gaan bouwen. Door de Afdeling Boerderijenbouw van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting vaker verantwoordelijk te laten zijn voor de ontwerpen kon zo worden bespaard op de architectenhonoraria. Omdat er bij de Afdeling Boerderijenbouw rechtstreeks bestekken en bouwtekeningen konden worden besteld, kon tevens de voorbereidingstijd voor de bouw sterk worden verkort. Bovendien konden door de standaardisatie van de bouweenheden en het in groepen aanbesteden van boerderijen de bouwkosten worden gedrukt en het tekort aan werkkrachten worden opgevangen.

AFBEELDING 4.11

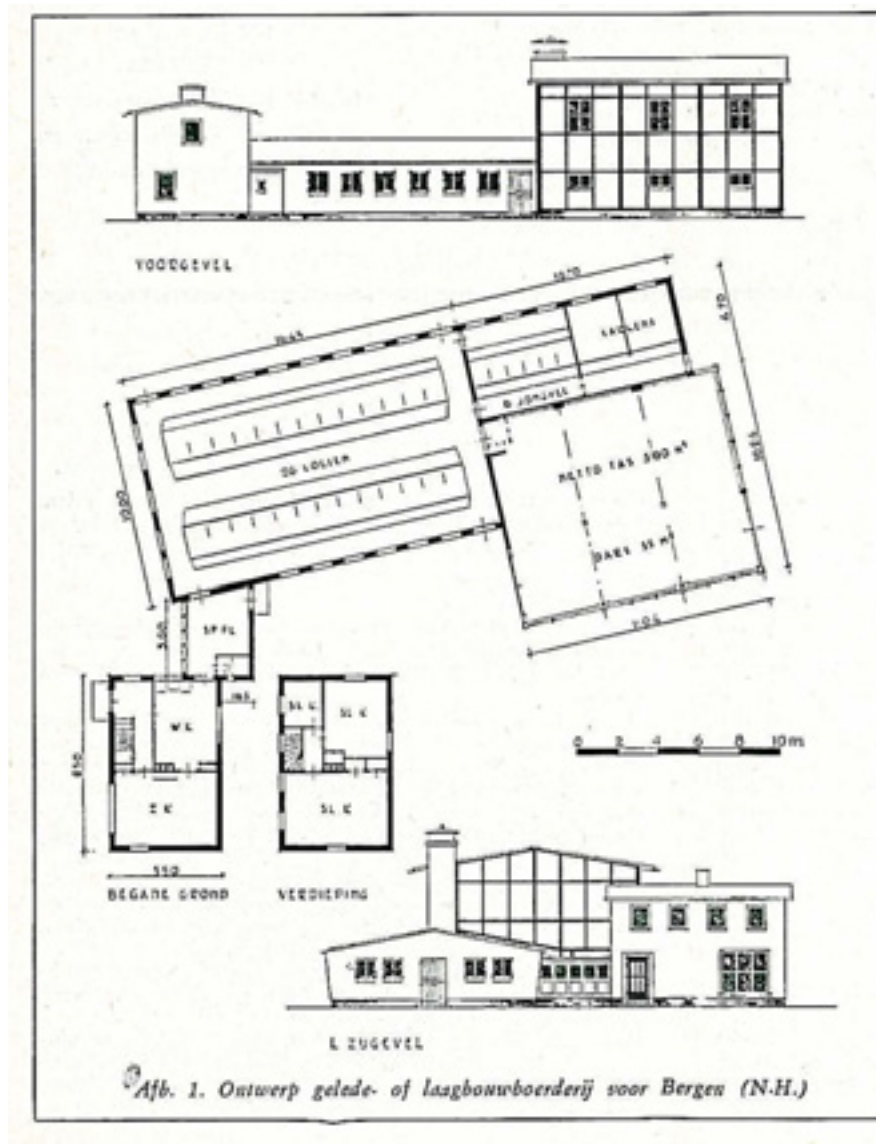
LANGGEVELBOERDERIJ TE
BERLICUM (NB). ARCHITECT H.
TIBOSCH.

Desondanks werd bij de bouw van nieuwe boerderijen het streekeigene niet geheel losgelaten. In de toenmalige Brabantse gemeente Berlicum herbouwde het architectenbureau van architect en gemeentelijk hoofd Wederopbouw Boerderijen H. Tibosch in de periode 1944-1956 bijvoorbeeld 160 boerderijen in en rondom Berlicum en Middelrode en nog eens 30 bij de naburige dorpen. Het ging hier om vervangingen van in 1944 voornamelijk door brand verwoeste boerderijen van het langgeveltype. Ook elders werd geprobeerd om het vertrouwde, streekeigene op gepaste wijze te verenigen met de door de Afdeling Boerderijenbouw en de nieuwste ontwikkelingen gestelde eisen. Bij menig nieuw te bouwen boerderij wist men dit te bereiken in een compromis tussen de voor de regio karakteristieke uiterlijke kenmerken en de voor een gestroomlijnde bedrijfsvoering noodzakelijke, door standaardisatie en voortschrijdende mechanisatie ingezette modernisering.

In elke provincie werd rond 1950 door een aantal, door Commissies van Advies inzake Architectenkeuze⁶² 'goedgekeurde' architecten gewerkt aan nieuwe boerderijmodellen, die met gebruikmaking van genormaliseerde onderdelen een min of meer streekeigen type vertegenwoordigden. Omdat er voor de ruimte-indeling in de bedrijfsgedeelten met modules werd gewerkt, kon de boer zelf een keuze maken uit verschillende bedrijfsindelingen zonder dat dit extra kosten met zich meebracht. Eigenlijk is deze manier van werken vergelijkbaar met de werkwijze die Van Eck enkele jaren eerder al propageerde.

De modernisering van het agrarische bedrijf resulteerde vanaf 1950 meestal in een gelede boerderij die was samengesteld uit geschakelde volumes, die elk een eigen plaats, vorm en functie hadden. Deze nieuwe manier van bouwen van boerderijen was niet alleen kostenbesparend, maar maakte ook een efficiëntere bedrijfsvoering mogelijk.

AFBEELDING 4.12

ONTWERP VOOR EEN GELEDE
OF LAAGBOUWBOERDERIJ TE
BERGEN (NH)

⁶² Zo'n commissie was er niet voor de drie noordelijke provincies en ook niet voor Rotterdam, die een eigen commissie had.

Niet altijd en overal kon een vernielde boerderij worden vervangen door een gestandaardiseerd type. Door nog aanwezige bouwresten, funderingen en kelders, nog bestaande geheel of gedeeltelijk in de nieuwbouw op te nemen (nood)gebouwen moest soms zowel een streekeigen type als een gestandaardiseerd ontwerp wijken voor een aan de situatie aangepast ontwerp. Vanaf 1958 hield ook het Instituut voor Landbouwbedrijfsgebouwen te Wageningen zich bezig met de ontwikkeling en de bevordering van fabrieksmatig vervaardigde elementen voor de bouw en inrichting van boerderijen. De door dit instituut ontworpen gestandaardiseerde onderdelen voor stalinrichting, wandconstructies, kolommen, ramen, deuren en spanten zijn van een zodanig formaat, dat ze zonder kostbare hijs- en anderen hulpwerktuigen kunnen worden aangebracht. Het universele karakter van de elementen maakt het mogelijk om er bepaalde ruimtes mee in te richten als stal, maar tevens om er complete bedrijfsgebouwen mee te bouwen. De gestandaardiseerde onderdelen laten voldoende variaties toe, zowel aangaande de indeling en de vorm van het gebouw, als wat de aanpassing aan de bedrijfsgrootte betreft. De bouwsystemen zijn zo ontworpen, dat de bouwelementen voor een belangrijk deel demontabel zijn. Zo is in de Tielerwaard een door het Instituut voor Landbouwbedrijfsgebouwen ontwikkeld systeem toegepast voor weidebedrijven van 15 ha⁶³. Het ontwerp hiervoor kwam tot stand in samenwerking met een architectenbureau, een betonfabriek en een timmerfabriek. De totale bouw kon worden gerealiseerd in 5 tot 6 weken, dat is drie weken minder dan de bouwtijd die stond voor de betonnen schuren in de Noordoostpolder. De bouwkosten voor dit systeem waren niet hoger dan de kosten voor een traditionele boerderij en konden nog verder worden verlaagd als er seriematig werd gebouwd. Hoeveel boerderijen er uiteindelijk in de Tielerwaard volgens dit systeem zijn gerealiseerd is echter niet bekend. Het instituut heeft verder nog een zestal standaardplannen voor boerderijen ontworpen, die binnen de grenzen van de montagebouw aan de architect en de opdrachtgever voldoende vrijheid van handelen lieten. Het betrof montagebouwsystemen waarvoor de boer en zijn personeel de bouwwerkzaamheden voor een deel zelf konden uitvoeren.

AFBEELDING 4.13
ONTGINNINGSBOERDERIJ BIJ
EMMELOORD 1943

4.4 DE BOERDERIJEN VAN DE IJSSELMEERPOLDERS

De Landbouwkundige Afdeling van de van de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken) was er ten behoeve van de ontginning en de tijdelijke exploitatie van de poldergronden in de IJsselmeerpolders. De Bouwkundige Afdeling van de Directie van de Wieringermeer hield zich zowel bezig met woning- en boerderijbouw als met bewoningsplannen voor de nederzettingen. In de Noordoostpolder viel de boerderijbouw niet, zoals in de rest van het land, onder de Afdeling Boerderijbouw van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, maar onder de afdeling boerderijbouw van de door A.D. Van Eck geleide Bouwkundige Afdeling van de Directie van de Wieringermeer.

⁶³ Bouw 1964, p.561

AFBEELDING 4.14

WIERINGERMEERBOERDERIJEN
 VAN DE TYPES G EN H (BOVEN)
 J EN M (MIDDEN) N EN P
 (ONDER)

Een belangrijke maatregel om te komen tot een grotere bouwproductie en een in economisch, bedrijfstechnisch en bouwtechnisch verantwoorde bouwwijze voor de agrarische sector was het standaardiseren van boerderijen. Al vóór de oorlog was hiermee ervaring opgedaan in de Wieringermeer, waar in de jaren '30 een aantal series sterk van elkaar verschillende, door de overheid ontworpen boerderijtypes⁶⁴ is gebouwd. Na de oorlog was met name de Noordoostpolder een ideaal gebied voor het bouwen van gestandaardiseerde schuren uit geprefabriceerde onderdelen van schokbeton⁶⁵ en gelamineerd hout. Het was hier dat voor het eerst op grote schaal montagebouw⁶⁶ in de agrarische sector plaats zou vinden. In de Noordoostpolder was

⁶⁴ Er wordt in de literatuur dikwijls gesproken over vijf, seriematig gebouwde standaardtypes, maar alleen de series uit de tweede helft van de jaren '30 kunnen als standaardtypes worden gezien. Het aantal duidelijk van elkaar verschillende boerderijtypes in de Wieringermeer is echter groter. De types g, h en j zijn gebouwd in 1933, de types m en n in 1934. De boerderijen van de types q,r,s,t en o verzeen in 1935-1936, de gelijknamige varianten hierop in de jaren 1937-1941. De twee boerderijen van Jans zijn van het type k.

⁶⁵ Schokbeton is een betonsoort waarvoor een hoogwaardig betonverdichtingsprocedé is gebruikt. Daarbij werd het beton in de vorm vóór het harden blootgesteld aan schokken, waardoor het zeer compact is. In de meer algemene zin is het ook de term die werd gebruikt voor de betonnen onderdelen die voor de NOP werden vervaardigd door de fabriek van de NV. Schokbeton te Kampen. Het monteren van de schokbetonnen schuren werd uitgevoerd door haar dochteronderneming de NV. Altro (later NV. Tramos)

⁶⁶ Alleen voor bedrijven van 24 ha en meer. De kleinere bedrijven waren voorzien van op traditionele wijze gebouwde bakstenen opstallen

nog geen traditie in het bouwen van met de regio verbonden types, waardoor de ontwerpers van de afdeling boerderijen bouw van de Bouwkundige Afdeling van de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken), de latere Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, daar geen rekening mee hoefden te houden⁶⁷. De boerderijen van de IJsselmeerpolders vormen een bijzondere categorie omdat ze in meerdere opzichten sterk verschillen met de boerderijen van het oude land. De boerderijen van de Wieringermeer, zijn evenals die van de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland gemaakt volgens de ideeën van moderne bedrijfsvoering. Veel naoorlogse boerderijen van de IJsselmeerpolders zijn voor een belangrijk deel opgetrokken in bouwmaterialen, die vóór de oorlog zelden voor boerderijen werden gebruikt en die van grote invloed waren op de vormgeving.

AFBEELDING 4.15
ONTGINNINGSBOERDERIJEN
VAN DE TYPES Q7 (R) EN S6 (L)

De eerste, nog min of meer traditioneel vormgegeven, in baksteen opgetrokken ontginningsboerderijen in de Noordoostpolder waren nog sterk verwant aan de grote, in de jaren '30 gebouwde boerderijen van het type Q in de Wieringermeer. De schokbetonnen schuren van de derde serie in de Noordoostpolder zijn van hetzelfde type als de 83, in 1961 gebouwde betonnen landbouwschuren bij de eerste generatie ontginningsboerderijen in het oostelijke deel van Oostelijk Flevoland. Zo is er dus sprake van continuïteit in de boerderijenbouw in de IJsselmeerpolders, die niet is gebaseerd op traditie zoals bij de historische boerderijen elders, maar voortkomt uit verschillende andere ontwikkelingen. Deze ontwikkelingen voltrokken zich in een zeer korte tijd en zijn vooral ingezet door opgelegde beperkingen, die de ontwerpers dwongen tot het vinden van nieuwe manieren om snel, goedkoop en functioneel te bouwen. Omdat de bedrijven werden opgezet vanuit het nog lege land kon de bedrijfsvoering probleemloos worden gestroomlijnd en aangepast aan de eisen van de tijd.

In de periode tot 1963 zijn in de Noordoostpolder in totaal 1577 landbouwbedrijven in pacht uitgegeven. Het betreft boerderijen voor gemengd bedrijf

⁶⁷ De Dienst der Zuiderzeewerken en de Directie van de Wieringermeer gingen in de bezettingsjaren zelfstandig over tot het aannemen van bouwkundig, stedenbouwkundig en sociografisch personeel. Ze werden ondersteund door gerenommeerde stedenbouwkundigen en architecten als Granpré Molière en P. Verhagen Lzn en de landschapsarchitect J.T.P. Bijhouwer.

en akkerbouwbedrijven: de gemengde bedrijven voornamelijk aan de randen en in het noordelijk deel van de polder, de akkerbouwbedrijven vooral in het midden en zuidelijk deel van de polder. Dit had te maken met de verschillen in de bodemgesteldheid van de polder⁶⁸.

De 60 'Wieringermeerboerderijen' van de types Q7 (voor akkerbouw) en S6 (voor gemengd bedrijf) in de Noordoostpolder zijn te vinden bij de kruisingen van landwegen in het eerst ontgonnen, oostelijke en zuidoostelijke deel van de polder. Deze grote ontginningsboerderijen verzezen grotendeels in oorlogstijd (1942-1944)⁶⁹ en voor een klein deel in de jaren 1947-'48.

De eerste naoorlogse landbouwschuren in de Noordoostpolder waren houten noodschuren, die waren vervaardigd uit onderdelen van afgedankte Belgische legerbarakken. Vanaf 1952 werden deze vervangen door permanente schuren van schokbeton⁷⁰. De keuze voor het bouwen van bedrijfsschuren van geprefabriceerde schokbetonnen elementen bleek een structurele oplossing te zijn voor de grootste bouwproblemen.

Aan het eind van de jaren '40 verschenen in de polder de eerste van deze betonnen landbouwschuren⁷¹. De rechthoekige schuren met gelamineerde spanten en gevels van geprefabriceerde schokbetonplaten zijn gebouwd in de periode 1949-1958 en zijn nog steeds bepalend voor het beeld van de Noordoostpolder. Van deze schokbetonnen schuren zijn er in de polder 978 gebouwd op een totaal van 1799 agrarische bedrijven, waarvan 1577 landbouwbedrijven⁷². Ze maakten deel uit van middelgrote en grote bedrijven van 24 ha en meer en hadden een lengte van vijf (bedrijven van 24 en 30 hectare), zes (36 en 42 hectare) en 7 spantvakken (48 hectare en meer). Dat deze schuren werden gebouwd van schokbeton en niet van het traditionele hout en baksteen was een door nood gedwongen keuze. Door het gebrek aan bouwvallers en bouwmaterialen en de daardoor explosief gestegen materiaalkosten kon het bouwtempo voor de boerderijen geen gelijke tred kon houden met de gewenste bedrijfsuitgifte. Als er geen structurele oplossing werd gevonden voor deze problemen zou het bouwprogramma in groot gevaar komen. De in 1949-1950 gerealiseerde eerste serie van 171 betonnen schuren is herkenbaar aan de vlakke gevels omdat de versterkingsribben van de gevelsegmenten naar binnen waren gekeerd. Nog tijdens de

AFBEELDING 4.16
NOODSCHUUR IN DE
NOORDOOSTPOLDER

⁶⁸ De bodem van de Noordoostpolder bestaat uit klei, zavel, zand, keileem en veen

⁶⁹ De eerste drie werden in december 1942 in gebruik genomen. De laatste waren gebruiksklaar in 1948 (Geurts 1)

⁷⁰ Geurts 1, p.56-57

⁷¹ De allereerste, De H.D. Louwes Hoeve op kavel M 109 aan de Marknesserweg, werd in het voorjaar van 1949 in gebruik genomen.

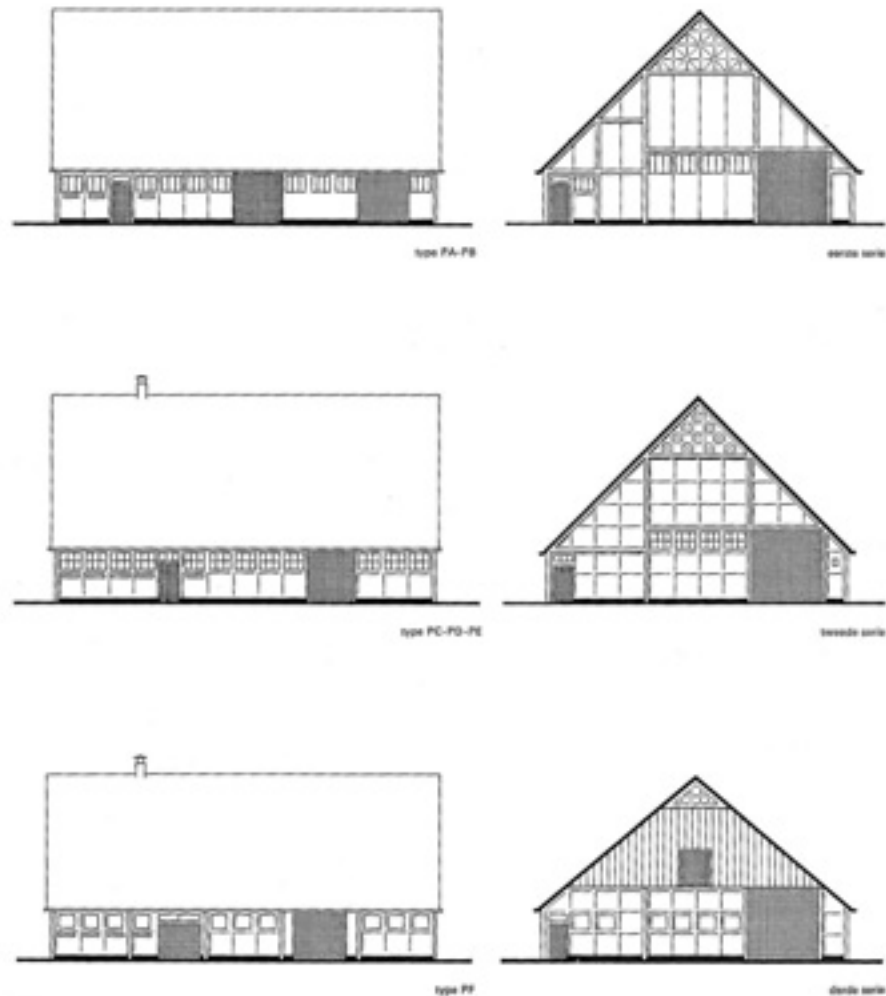
⁷² Stuvell noemt een totaal aantal bedrijven van 1799 agrarische bedrijven, waarvan 1576 landbouwbedrijven, 130 tuinbouwbedrijven, 88 fruitteeltbedrijven en 5 schapenbedrijven op 1-10 1963. Geurts (2) noemt een vergelijkbaar aantal van 1577 gerealiseerde landbouwbedrijven. Een overzicht in 'Historische boerderijen in Nederland' (SHBO, 2003) noemt een totaal van 1801 in pacht en erfpacht uitgegeven agrarische bedrijven in de periode 1947-1962, wat ook nauwelijks afwijkt van het genoemde aantal van 1799.

bouw van de eerste serie, door de NV Altro⁷³ gemonteerde schokbetonnen schuren pleitte van Eck in september 1949 al voor voortzetting van de montagebouw met de volgende uitspraak:

“De eerste klas van de montagebouwschool is doorlopen en de rapportcijfers zijn zeker van dien aard, dat de leerling gelegenheid moet worden geboden zich in het tweede leerjaar verder te bekwamen in het vak”⁷⁴

AFBEELDING 4.17

SCHOKBETONNEN MONTAGE-
SCHUREN VAN DE EERSTE,
TWEDE EN DERDE SERIE (VAN
BOVEN NAAR BENEDEN)

Bij de bouw van de tweede serie van 417 schuren in de jaren 1951-1953 werd besloten om de gevelplaten om te draaien met de ribben in het zicht en om de ramen te voorzien van een roedenverdeling. Hierdoor werd de plasticiteit van de gevels vergroot en kregen de schuren een veel levendiger aanzien. Bij de derde serie van 390 betonnen schuren uit de periode 1954-1958 bleef dit zo, maar het grote verschil met de tweede serie was dat de volwandige spanten van gelamineerd hout⁷⁵ nu ook van beton waren gemaakt en dat de geveltoppen een beschieting van eterniet of hout kregen.

⁷³ De NV Altro (later NV Tramos) was een dochteronderneming van de NV Schokbeton

⁷⁴ In Bouw 1949, p.709

⁷⁵ Gelijmde spanten ,die wel Nemahospanten genoemd omdat ze werden vervaardigd door de NV. Nemaho (Nederlandsche Maatschappij voor Houtconstructies) te Doetinchem

De dakhelling was inmiddels (al bij een deel van de tweede serie) ook terug gebracht van 45 naar 40°. De geveltoppen van de schokbetonschuren van alle series zijn bovendien voorzien van karakteristieke driehoekige toplichten met een roedenverdeling en een decoratieve invulling van diagonale stijlen. De schuren uit alle drie series zijn uitgevoerd met 37 verschillende, in links en rechts verdeelde plattegronden, die waren gerelateerd aan de grootte en de aard van het bedrijf. De schuren waren meestal vergezeld van een sober vormgegeven, gemetselde pachterwoning. De woningen bij de akkerbouwbedrijven waren los geprojecteerd van het bedrijfsgedeelte. Bij de gemengde bedrijven, waar een intensiever contact tussen de woning en de koeienstal bestaat, is de woning met de schuur verbonden door middel van een tussenlid, dat dienst doet als speelkeuken met een bijkeuken voor de woning.

AFBEELDING 4.18

OOSTENRIJKSE WONING MET
SCHOKBETONNEN SCHUUR VAN
DE TWEEDE SERIE

Een bijzondere categorie pachterwoningen werd gevormd door de geïmporteerde Oostenrijkse woningen van 'Thermobau'⁷⁶. Deze houten montagewoningen verrezen in het gehele land als noodwoning. Van de 100 aan de Noordoostpolder toegewezen Oostenrijkse woningen werden er in 1948-1949 in het zuidoostelijke deel van de Noordoostpolder 72 geplaatst als vrijstaande pachterwoning bij de houten noodschuren en de eerste en de tweede generatie schuren van schokbeton⁷⁷. De overige kwamen te staan in de dorpen Emmeloord, Marknesse en Ens te staan. Er zijn ook plannen geweest om betonnen montagewoningen te ontwikkelen voor de eerste generatie betonnen montageschuren. Daar is uiteindelijk niets van terecht gekomen omdat de realisering van montagewoningen op het platteland⁷⁸ op

⁷⁶ De 800 Oostenrijkse montagewoningen voor heel Nederland werden geruild tegen gedroogde groenten, vis in blik en zaaigoed. De woningen bleken van een dermate goede kwaliteit te zijn dat ze in 2006 nog steeds in gebruik zijn in de NOP en diverse plaatsen elders in het land (Siraa 2, p.21 en Bouwbedrijf en Openbare Werken nr 13, 1948, p.145).

⁷⁷ De in 1948 geplaatste Oostenrijkse woningen stonden nog bij houten noodschoten

⁷⁸ In het begin van de jaren '50 zijn er in de hoofdplaats van de NOP Emmeloord wel montagewoningen gebouwd. Het betrof enige tientallen zogenaamde 'Airey'-woningen,

bouwtechnische en financiële bezwaren stuitte. In 1957 is er nog wel een achtstal pachterwoningen van het bungalowtype gebouwd bij de montageschuren

AFBEELDING 4.19

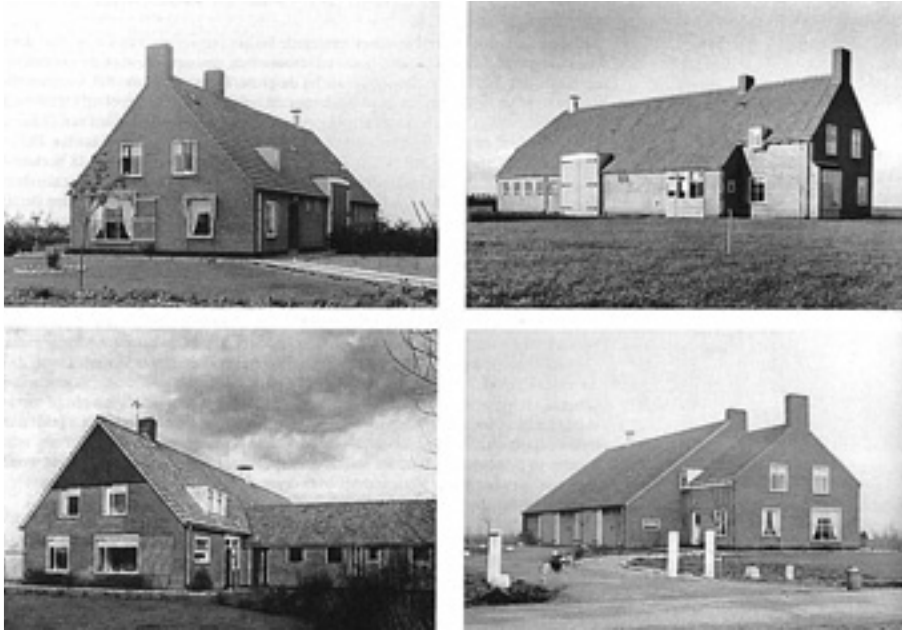
PACHTERWONING IN DE NOP
VAN HET TYPE SEMI-
BUNGALOW

In totaal kunnen er in de Noordoostpolder 23 woningtypen bij de boerderijen worden onderscheiden, die op het contingent Oostenrijkse woningen na, allemaal op traditionele wijze in baksteen zijn opgetrokken. Behalve de bedrijven met een schuur van schokbeton waren er ook bedrijven met bakstenen hoofdgebouwen, waarin woon- en bedrijfsgedeelte onder één kap staan.

AFBEELDING 4.20

BOERDERIJEN VAN 12 EN 18 HA
VAN DE TYPEN J, K, O EN M

In deze boerderijen waren alleen de stalramen en de omlijstingen van de deeldeuren industrieel gefabriceerde, gestandaardiseerde onderdelen van beton. Dergelijke opstallen behoorden bij de in totaal 513, voornamelijk in de jaren '50 opgerichte bedrijven, die kleiner waren dan 24 ha. Deze zogenaamde gezinsbedrijven van 12 en 18 hectare waren nog op traditionele wijze in baksteen gebouwd omdat het bouwen van betonnen schuren bij de kleinere bedrijven in financieel opzicht niet aantrekkelijk was. Ze werden als gezinsbedrijf aangemerkt omdat de boer er het grootste deel van het jaar het werk aan kon zonder arbeidskrachten van buiten, met min of meer geregelde hulp van de gezinsleden.

De betonnen schuren van de derde generatie in de Noordoostpolder werden in het begin van de jaren '60 ook gebruikt voor de eerste 83 agrarische bedrijven in het veel meer op de akkerbouw en fruitteelt⁷⁹⁾ georiënteerde Oostelijk Flevoland. In 1955 ontstonden op de tekentafel de eerste specifiek voor Oostelijk Flevoland bestemde ontwerpplannen voor betonnen montage-schuren bij de gemetselde pachterwoningen⁸⁰⁾, die net als in de Noordoostpolder los stonden van de bedrijfsgebouwen of er mee waren verbonden door middel van een tussenlid.

⁷⁹⁾ Het uitgifteplan voor Oostelijk Flevoland gaf in het begin van de jaren '70 op een totaal van 999 landbouwbedrijven, 853 akkerbouwbedrijven, 133 voor gemengd bedrijf en 13 weidebedrijven (schapen). Daarnaast waren ook nog 300 fruitteeltbedrijven in het plan opgenomen (Stuvel, p. 248)

⁸⁰⁾ Net als in de Noordoostpolder werden alle boerderijen gepacht van het rijk. Een kwart van de boerderijen was uitgegeven in erfpacht. De overige in gewone pacht. Bij deze laatste groep werden in het begin van de jaren '60 de betonnen schuren geplaatst.

AFBEELDING 4.21

N SCHUUR VAN
 OORDOOSTPOL-
 RIJSTAANDE
 TELIJK

De 83 vroege ontginningsboerderijen in Oostelijk Flevoland waren te vinden in het eerst in cultuur gebrachte oostelijke deel van de polder, die voorlopig was ingedeeld in eenheden van 500 tot 700ha⁸¹. De uiteindelijke, bedrijfsmatige indeling van de polder resulteerde in kavels van 20, 30 en 45 ha. De eerste schuren van het Noordoostpoldertype werden al snel gevolgd door een serie schuren van het Oostelijk Flevolandtype. Het Ministerie van Financiën, de beheerder van de domeinen, besloot dat voor landbouwbedrijven van genoemde omvang schuren met een oppervlak van respectievelijk 355, 428 en 500 m² moesten worden gebouwd. Dat deze zogenaamde ‘ministerschuren’ eigenlijk te klein waren voor bedrijven van genoemde omvang, was het gevolg van een door de regering opgelegde bezuinigingsmaatregel. Toen bleek dat deze opvolgers van de Noordoostpolder-schuren te klein waren, waren er al 137 gebouwd. Vervolgens werd in de jaren 1964-1967 een serie gebouwd die 15% groter was. Aan het eind van de jaren '60 werden deze schuren nog een stuk omvangrijker. De schuren van Oostelijk Flevoland hadden daken met een tamelijk flauwe dakhelling van 25° in plaats van de voorheen nog gangbare 40°⁸². Tevens werden gaandeweg geen pannen meer, maar asbestcementplaten als dakbedekking gebruikt. Een ander belangrijk verschil was dat de schuren bij oplevering één grote, ongedeelde ruimte bevatten, die door de pachter zelf kon worden ingedeeld naar de eisen van het bedrijf en ook gemakkelijk kon worden gewijzigd als een verandering in de bedrijfsvoering dit verlangde.

⁸¹ Per 500 tot 700 ha werden twee schuren dicht bij elkaar geplaatst, met daarbij één woning voor een landbouwkundig opzichter (Stuvel, p. 244).

⁸² De dakschilden van de daken van de eerste serie in de NOP hadden, evenals een groot deel van de tweede serie, nog een hellingsgraad van 45°.

De gebouwen van de tuinbouwbedrijven uit de tweede helft van de jaren '60 in het gebied ten oosten van Dronten onderscheiden zich sterk van de oudere tuinbouwbedrijven en de landbouwbedrijven omdat ze zijn voorzien van platte daken. Hiermee sluit ook de agrarische bouwkunst aan op ontwikkelingen in de naoorlogse bouwkunst op andere terreinen.

AFBEELDING 4.22

AARDAPPELBEW
MET SORTEERG
DE CELLEN BIJ

DE OVERIGE AGRARISCHE BEBOUWING IN DE NOP

Van de bijgebouwen op de erven in de Noordoostpolder was er de bijzondere vormgeving van de aardappelschuren, die nog op enkele van de erven van de grotere bedrijven voorkomen. Deze aardappelschuren waren samengesteld uit twee loodsen en een hiertussen in staande verbinding met inrijdeuren. De luchtgekoelde, goed tegen warmte en kou geïsoleerde aardappelbehaarplaatsen waren voorzien van betonnen wanden en zadeldaken met reeksen pijpen op de nokken voor de aanvoer van frisse lucht, die werd gekoeld en tussen de aardappels door werd geperst.

Een bijzondere gebouwencategorie in de Noordoostpolder wordt ook gevormd door de niet los van de boerderijen te beschouwen rijtjes woningen voor landarbeiders en hun gezinnen. Ze werden als twee, drie of vier onder één kap op korte afstand gebouwd van de landbouwbedrijven van 24 ha en meer en hadden ook het huisnummer (aangevuld met een letter) van de boerderij, waarvan ze deel uitmaakten. Kenmerkend voor deze dienstwoningen voor de vaste landarbeiders waren de diepe voortuinen, die door de bewoners werden gebruikt als moestuin. De overige landarbeiders woonden in de dorpen. De latere generaties woningen voor vaste landarbeiders werden niet meer bij de boerderijen gebouwd, maar verrezen eveneens in de dorpen. De Noordoostpolder was het laatste gebied in Nederland, waar bij de boerderijen nog woningen voor landarbeiders werden gebouwd.

AFBEELDING 4.23

LANDARBEIDERSWONINGEN
TYPE D BIJ EEN ONTGINNING-
BOERDERIJ BIJ EMMELOORD

Een andere aparte categorie gebouwen in het landelijke gebied van de Noordoostpolder en de Oostelijke Flevopolder wordt gevormd door de tuinbouw- en fruitteeltbedrijven, die in dit onderzoek slechts zijdelings ter sprake komen. In de Noordoostpolder onderscheiden de gebouwen van de tuinbouw- en fruitteeltbedrijven zich in vormgeving en in materiaalgebruik van de boerderijen. Ze bevonden zich oorspronkelijk vrijwel uitsluitend in het oostelijke en zuidoostelijke deel van de polder. De meestal vrijstaande pachterwoningen bij deze bedrijven zijn evenals de bijbehorende bedrijfsgebouwen opgetrokken in baksteen. Ze hebben een rechthoekige plattegrond en staan onder zadeldaken, die in tegenstelling tot de rode daken van de boerderijen waren gedekt met grijze pannen.

In de Noordoostpolder verzezen in de jaren '50 ook een aantal bijzondere (afwijkende) voor de landbouw en veeteelt bestemde gebouwen. Zo verzezen er langs de omringdijk van de polder vijf dubbele schaapskooien en werd als proef voor de toekomstige boerderijbouw in Oostelijk Flevoland in de tweede helft van de jaren '50 op acht bedrijven een semi-bungalow met een flexibele indeling gebouwd.

AFBEELDING 4.24
SEMI-BUNGALOW IN DE
NOORDOOSTPOLDER GEOUWD
ALS PROEFBUNGALOW VOOR
OOSTELIJK FLEVOLAND

Vijf van deze woningen werden gebouwd volgens het Fraconsysteem, een methode van montagebouw met kleine geprefabriceerde elementen, waarvan de Wieringermeerdirectie hoopte dat het ontwerp te zijner tijd in aanmerking zou komen voor seriebouw. Een bijzonderheid ten aanzien van het ontwerp voor deze woningen is dat de Wieringermeerdirectie hiervoor advies inwon van een door haar in het leven geroepen commissie van vertegenwoordigers van plattelandsvrouwenorganisaties (zie par 4.7). In de jaren '50 was de Directie van de Wieringermeer ook nauw betrokken bij de realisering van een aantal bijzondere boerderijen, zoals de in 1952 gebouwde bedrijfsruimten met een experimentele opzet bij een boerderij aan de Zwartemeerweg ten noordoosten van Creil en de in 1955 in opdracht van de Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting in de Noordoostpolder gebouwde voorlichtingsboerderij 'De Waag'. Aan de Voorsterweg ten zuidoosten van Marknesse verrees ca 1955 ook nog de Ir. W.A. Bosmahoeve. Deze in opdracht van de Directie van de Wieringermeer gebouwde boerderij ontstond met het oog op een eventuele inpoldering van de Lauwerszee.

DE EERTSE POLDERBEWONERS

De eerste landbouwbedrijven in de Noordoostpolder werden eind 1947 in pacht uitgegeven door de Afdeling Domeinbeheer⁸³. Deze bedrijven werden met voorrang toegewezen aan de 'pioniers', die in de voorgaande jaren al hadden meegewerkt aan de ontginning van de polder en aan boeren, die voornamelijk afkomstig waren uit verschillende agrarische probleemgebieden in Nederland. Slechts 13 van deze bedrijven waren toen voorzien van permanente gebouwen in de vorm van een ontginningsboerderij, zodat voor de overige bedrijven in korte tijd een groot aantal onderkomens moest worden gebouwd. Om de bedrijfsvoering te kunnen starten werden houten noodgebouwen opgericht, die in eerste instantie door veel van de eerste pachtersgezinnen zowel werden gebruikt om het vee in onder te brengen als om in te wonen. Zo verrees in 1947 en 1948 in de polder honderden houten landbouwschuren, die vanaf 1952 werden vervangen door schuren van

⁸³ De Afdeling Domeinbeheer was een onderafdeling van de Sociaaleconomische Afdeling van de Directie van de Wieringermeer

schokbeton. De meeste woningen hierbij waren toen al gereed. In 1947 werd ook begonnen met de bouw van 118 stenen landarbeiderswoningen. Een jaar later kwamen hier nog eens de 72 van hout vervaardigde Oostenrijkse pachterwoningen bij. Ze waren in eerste instantie bestemd als tijdelijke woning, maar ze voldeden zo goed dat ze al snel de status van permanente woning kregen.

AFBEELDING 4.25

WONING MET
948

Alle boeren, maar ook landarbeiders en middenstanders die zich in de beginjaren van de polder wilden vestigen in de Noordoostpolder moesten aan meerdere voorwaarden voldoen. De kandidaten voor een agrarisch bedrijf dienden zowel te beschikken over aantoonbare vakbekwaamheid als over eigen bedrijfskapitaal. Ze moesten bovendien voldoen aan eisen van morele aard en getrouwd, van onbesproken gedrag, godvruchtig, ijverig, net en gezond zijn, eigenschappen die nodig waren om een sober leven en hard werken in de polder aan te kunnen. Om te komen tot een goede, evenwichtige samenstelling van de bevolking⁸⁴ werd gekeken naar leeftijd en waren ook de provincie van herkomst en de kerkelijke gezindte van de aspirant-kolonist van belang. De nederzettingen van de Noordoostpolder waren dan ook allemaal voorzien van ten minste een gereformeerde, een Nederlands Hervormde en een rooms-katholieke kerk. Zo bleef tot 1962⁸⁵ ook de samenstelling van de polderbevolking in de handen van overheidsinstanties.

LANDSCHAPSVERKAVELING EN ERFINRICHTING

De boerderijen in de IJsselmeerpolders staan in een landschap, dat wordt gekenmerkt door overzichtelijkheid en een doelmatige, functionele verkaveling. Bij de totstandkoming van de eerste plannen voor de inrichting van de polder waren naast de Dienst der Zuiderzeewerken en de Directie van de

⁸⁴ Uiteindelijk is de toewijzing van bedrijven als volgt verlopen: oud-medewerkers van het grootlandbouwbedrijf 44%, boeren uit Walcheren en Schouwen-Duiveland na de watersnoodramp van 1953 15%, gedupeerden door pachttopzegging of werken van algemeen belang 16%, boeren uit ruilverkavelingen 7% en in de vrije sector aan 'willekeurige gegadigden' 18% (Camp en Kamphuis, p.32)

⁸⁵ Vanaf 1 juli 1962 werd vrije vestiging in de polder mogelijk toen de rijksverantwoordelijkheid voor de NOP werd beëindigd en de polder als gemeente Noordoostpolder bestuurlijke zelfstandigheid kreeg.

Wieringermeer als adviseurs ook de stedenbouwkundigen en architecten M.J. Granpré Molière en P. Verhagen Lzn, alsmede de landschapsarchitect J.T.P. Bijhouwer betrokken. Het door de Dienst der Zuiderzeewerken vervaardigde verkavelingsplan voor de Noordoostpolder werd al in 1938 ministerieel goedgekeurd. Een beplantingsplan voor de gehele polder werd gemaakt door Bijhouwer, die ook al betrokken was geweest bij de beplantingsplannen voor de Wieringermeer.

AFBEELDING 4.26
VERKAVELING V
NOORDOOSTPOL

In 1943 werd een beplantingscommissie in het leven geroepen, die zich bezig zou houden met de vormgeving van de polder tot de gemeentewording van de Noordoostpolder in 1962. In de beplantingscommissie zaten vertegenwoordigers van de Directie, Staatsbosbeheer en de Dienst der Zuiderzeewerken, de voor de Wieringermeerdirectie werkende stedenbouwkundige J.C. Pouderoyen, alsmede de al eerder genoemde adviseurs Granpré Molière, Verhagen en Bijhouwer. In januari 1948 kwam er de ministeriële goedkeuring van een in 1947 door J.C. Pouderoyen en J.T.P. Bijhouwer ontworpen beplantingsplan voor het polderlandschap. Het stond bekend als het Algemeen Beplantingsplan en was een versoberde versie van vroegere concepten⁸⁶. Het kleinste compartiment in dit plan werd gevormd door het

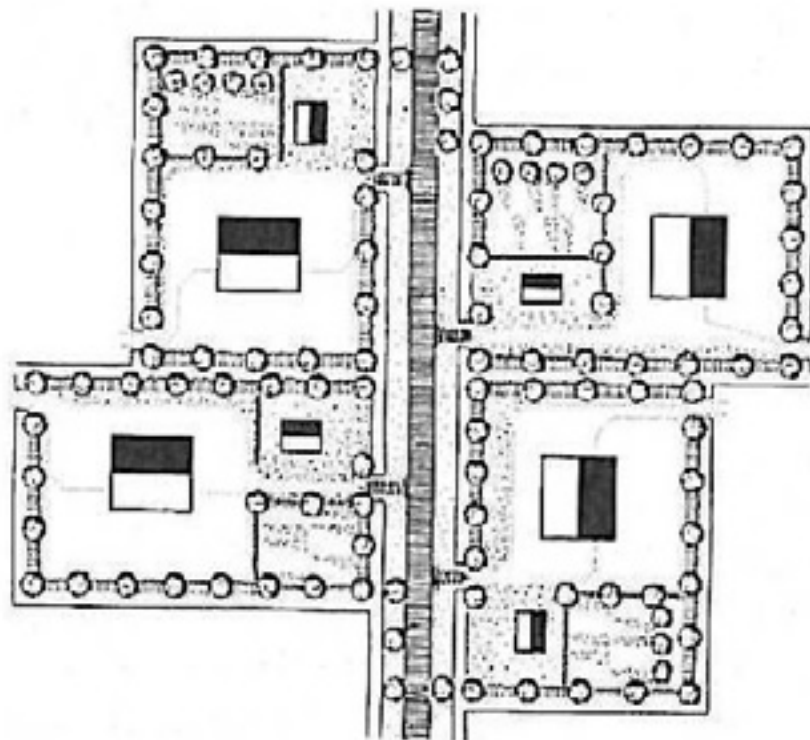
⁸⁶ Uiteindelijk kwam er een opnieuw gewijzigd beplantingsplan tot stand, dat in 1957 formeel werd goedgekeurd (Camp en Kamphuis, p.36).

strak begrensde boerenerf, dat door bomen- oftewel windsingels van de omringende wei- en bouwlanden werd gescheiden. Deze windsingels hebben, evenals de bomenrijen en de struiken aan de polderwegen, een grote landschappelijke waarde. Ze schermen de boerderij af van het open polderlandschap en zijn van groot belang voor de samenhang tussen het polderlandschap en de agrarische bedrijven.

Naast de windsingels werden ook hagen en struiken geplant. Ze vormden de scheiding tussen moestuin, siertuin, boomgaard en werkerf. De Wieringer-meerdirectie wenste een doelmatig ingedeeld erf, waardoor een moderne, rationele bedrijfsvoering kon worden bevorderd. Maar bij de exacte indeling van het erf werd uiteindelijk ook de pachter betrokken.

AFBEELDING 4.27

CLUSTERING
VAN VIER
BOERDERIJEN

4.5 DE BOERDERIJENBOUW IN DE JAREN '50 EN '60 ELDERS IN HET LAND

Na de vooral door bouwmaterialaalschaarste veroorzaakte, moeizaam verlopen eerste naoorlogse jaren kwamen de bouwactiviteiten in 1948 goed op gang. Door de verwoesting van honderden boerderijen als gevolg van de watersnoodramp in 1953 werd de voortgang van het wederopbouwprogramma in het watersnoodgebied ernstig verstoord. Op bouw- en bedrijfstechnisch gebied veranderde er veel, wat van grote invloed was op de vormgeving van de boerderij. Intensivering, mechanisatie, rationalisatie, specialisatie en schaalvergroting werden de sleutelbegrippen voor een succesvolle, moderne bedrijfsvoering. Er wordt bij de bouw van boerderijen steeds meer gestreefd naar een nauwe samenwerking tussen opdrachtgever, architect en landbouwvoorlichting om zodoende doelmatige, aan het moderne landbouwbedrijf

aangepaste bedrijfsgebouwen te realiseren. De compacte bouwmassa van de traditionele boerderij maakte in de naoorlogse decennia steeds meer plaats voor de gelede bouw, waarin voor het streekeigene minder plaats was. Het beeld van het platteland zou hierdoor sterk veranderen.

De watersnoodramp van 1 februari 1953 drukte zwaar op het nationale wederopbouwprogramma voor boerderijen. De voortgang van het wederopbouwprogramma voor het ook al in 1944 zwaar getroffen watersnoodgebied kwam in zeer ernstige mate in het gedrang. De ramp had tot gevolg dat de toch al enorme schade aan boerderijen sterk steeg met de verwoesting van nog eens 582 boerderijen in het rampgebied⁸⁷. De voortgang van het wederopbouwprogramma in het watersnoodgebied werd extra bemoeilijkt omdat ook de hele infrastructuur kapot was en de verzilte bodem tijd nodig had om te herstellen. Hoewel de nationale bouwproductie in de sector boerderijen in 1955 naar tevredenheid liep, waren op 30 september 1955, twee en een half jaar na de ramp, in het betreffende gebied nog maar 185 boerderijen herbouwd (254 aan het eind van het jaar), waren er 268 in aanbouw en was de aanbesteding van 129 rampschadeboerderijen in voorbereiding⁸⁸.

AFBEELDING 4.28

ZEEUWSE BOER

WAARDE

Het totale aantal boerderijen dat in de jaren 1948-1958 in ons land werd voltooid bedroeg 8.950 met een piek van 1295 stuks in 1951⁸⁹. Het aantal van 588 (waarvan 56 voor de Noordoostpolder) afgebouwde boerderijen dat voor 1957 stond aangegeven in de statistieken van de Bouwbedrijvigheid

⁸⁷ Van dit grote aantal verwoeste en dus te herbouwen boerderijen is niets terug te vinden in het aantal gebouwde boerderijen in Zeeland in de periode 1948-1958. In Zeeland zijn volgens het Bureau Documentatie Bouwwezen (CBS 1959) in die gehele periode slechts 475 boerderijen gebouwd. Mogelijk zijn de door de watersnoodramp verwoeste en te herbouwen boerderijen in deze statistische gegevens niet verwerkt. (Bouw 1959, p.598)

⁸⁸ Bouw 1956 I, p.242. Deze aantallen zijn niet terug te vinden in de statistische gegevens van het Bureau Documentatie Bouwwezen (CBS 1959) voor de periode 1948-1958, waarin voor Zeeland slechts een aantal van 73 gebouwde boerderijen staat vermeld.

⁸⁹ Bron: Bureau Documentatie Bouwwezen Statistische gegevens.

(bron: CBS) bleef ruim achter bij het aantal dat in het nationale bouwprogramma voor 1957 stond vermeld. In dat bouwprogramma stond in de raming een aantal van 680 boerderijen genoemd, waarvan 140 in de Noordoostpolder en daarbuiten 140 ter vervanging van door oorlogshandelingen vernielde boerderijen, 200 voor ruilverkavelingen en ontginningen en 200 ter vervanging van door brand verwoeste boerderijen⁹⁰.

De gerealiseerde aantallen voor de bouw en herbouw van boerderijen in de periode 1948 t/m 1958 zijn:

Aantal boerderijen (met woning), voltooid in de jaren 1948 t/m 1958											BUREAU DOCUMENTATIE BOUWWEZEN STATISTISCHE GEGEVENS	
Provincie	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	Totaal
Groningen	28	16	24	41	29	55	34	13	13	9	11	228
Friesland	28	14	21	24	19	22	41	27	51	26	21	268
Drenthe	23	22	29	47	57	46	63	44	47	49	32	456
Overijssel	1127	617	385	145	162	108	129	137	89	107	102	1.255
Gelderland	109	158	171	282	274	243	190	121	141	108	81	1.999
Utrecht	21	14	26	41	16	15	34	22	13	14	12	206
Noord-Holland	16	46	44	101	52	19	17	13	17	14	13	354
Zuid-Holland	15	14	13	31	18	19	27	23	19	13	9	287
Zeeeland	25	21	29	45	53	37	44	73	80	56	56	473
Noord-Brabant	299	199	298	331	261	239	234	156	136	113	119	2.293
Limburg	187	91	131	147	73	39	39	66	48	27	46	854
N.O. Polder			43	64	71	90	44	73	37	56	24	482
Totaal Nederland	291	658	800	1.291	1.041	873	876	773	686	586	287	8.950

Opvallend zijn met name de grote verschillen in de al eerder genoemde totalen voor de Noordoostpolder⁹¹, waar in de periode 1949-1958 1600 bedrijven werden gesticht, waarvan 1484 landbouwbedrijven. Alleen al het aantal bedrijven met schuren van schokbeton bedroeg al 978. Dat is meer dan het dubbele van het in deze statistiek aangegeven totale aantal van 482 nieuw gebouwde boerderijen.

De naoorlogse boerderij, waarop de boer op de meest rationele wijze zijn bedrijf moet kunnen uitoefenen, verschilt in vele opzichten van de traditionele, historische boerderij. De reductie van bouwkosten, brandrisico en onderhoudskosten, het gebruik van andere bouwmaterialen, toenemende specialisatie en de mechanisering van het agrarische bedrijf zijn van grote invloed geweest op de vormgeving en de indeling van boerderijen in de wederopbouwperiode. Omdat boerderijen na 1940 alleen nog mochten worden ontworpen door architecten, kregen ze ook steeds meer een mening over hoe een boerderij er hoort uit te zien. Dit resulteerde in een zoektocht naar een efficiënt, karaktervol gebouw, waarin de woon- en werkruimtes een sterke visuele en functionele eenheid vormen en ook de samenhang met het landschap niet uit het oog wordt verloren.

De belangrijkste zaken waar bij de bouw van een moderne boerderij op moet worden gelet waren volgens de inspecteur van de Afdeling Boerderijenbouw ter Centrale Dienst van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting NB. Goudswaard in 1950⁹²:

1 De ruimten, die nodig zijn om een bedrijf uit te oefenen en om te wonen

⁹⁰ Bouwprogramma 1957. Boerderijen en overige agrarische gebouwen. Bouw 1956, p.816.

⁹¹ In een artikel in Bouw 1956 (p. 101) noemt het hoofd van de Bouwkundige Afdeling Dienst Noordoostpolderwerken A.D. van Eck alleen al een aantal van 826 voor akkerbouw en veeteelt gerealiseerde bedrijven van 24 hectare en groter in de periode 1949-1955. In Bouw 1959, p.585 noemt dezelfde Van Eck al een aantal van 1481 bedrijven voor akkerbouw en gemengd bedrijf. Uiteindelijk zouden er 1577 worden gerealiseerd.

⁹² Goudswaard, N.B. Revolutie in de boerderijenbouw? Bouw 1950, p.472-477

- 2 De groepering van de bedrijfsruimten in verband met de bedrijfsvoering, de bezonning, ventilatie en het brandgevaar
- 3 De vormgeving van de gebouwen, de inrichting ervan en de keuze van de bouwmaterialen
- 4 De plaats van de gebouwen in het landschap
- 5 De bouwkosten

Vanaf 1949 wordt er vanuit de Afdeling Boerderijenbouw een sterke propaganda gevoerd voor een vergaande vereenvoudiging in de vormgeving van boerderijen. Ten aanzien van deze plannen was grote waardering van de voorstanders, maar er was ook veel weerstand uit de hoek van de tegenstanders. Deze strijd tussen de progressieven en de meer behoudenden had tot gevolg dat er in de jaren '50 steeds vaker discussies ontstonden over de wijze waarop de gebouwen van een modern agrarisch bedrijf moest worden gebouwd en aan welke eisen deze moesten voldoen. Er gingen steeds meer stemmen op om de boerderij vooral te zien als een complex van productiegebouwen en deze uit de traditie en "sentimentele" sfeer te halen.

AFBEELDING 4.29

BOERDERIJ VAN
L. GOESTEN BIJ I

Zo stelden ook de architecten Th. N. Dinnissen (Overasselt), G.L. Goesten (Kerkdriel), A.A. van Ommen (Rheden), A. Wijtzes (Amersfoort), ir. A. Bentum (Rozendaal, Gld.), L.A. Heydelberger (voorzitter en hoofdarchitect van de Nederlandse Heidemaatschappij te Arnhem) en E. Kiesten (directeur van het Bouwbureau voor de Landbouw te Arnhem) van de in de jaren '50 opgerichte architectengroep Agrobouw⁹³ zich ten doel om te komen tot een overal in het hele land toepasbaar, flexibel ontwerp voor een efficiënte, functioneel vormgegeven boerderij. Hun belangrijkste uitgangspunten waren het naar beneden brengen van de bouwkosten - mede te realiseren door een zo groot mogelijke standaardisatie van de bouwdeelen - een grote "elasticiteit" en flexibiliteit met betrekking tot de indeling en omvang van de verschillende bedrijfsruimtes met korte looplijnen, een functionele vormgeving en de mogelijkheid om economisch verantwoord, efficiënt te kunnen werken. Van groot belang is dat de organisatie van de ruimtes gemakkelijk aangepast moet kunnen worden met het oog op wijzigingen in de gebruiksbehoefte en eventuele uitbreiding in de toekomst. De vormgeving volgt hier de functie en uiteindelijk moet dit resulteren in een bedrijf dat voldoet aan

⁹³ Zie: De Agrobouw-boerderij. In Bouwwereld 1958, p. 520-521

alle landbouwbedrijfseconomische, landbouwtechnische, landbouwkundige en arbeidstechnische eisen.

AFBEELDING 4.30

BOERDERIJ VAN
HORSSSEN (GLD)

Gebouwd werd er voornamelijk met eigentijdse materialen. Dergelijke boerderijen zouden vooral goed inpasbaar zijn in gebieden waar ruilverkavelingen worden doorgevoerd en in de nieuwe polders, omdat in deze rationeel verkavelde gebieden de historische maatstaven veel minder of niet gelden. Het eerste boerderijontwerp van de bij Agrobouw aangesloten architecten werd in 1958 gerealiseerd in Horssen. Vervolgens verzezen ook elders in de ruilverkavelingsgebieden van Het Land van Maas en Waal en de Bommelerwaard de boerderijen van Agrobouw. In de jaren '60 werden ook in andere regio's de architecten van Agrobouw ingeschakeld. Eén van de toen ook bij Agrobouw aangesloten architecten was Anton Pieck (Valkenswaard), die in Noord-Brabant binnen het scala van de traditionele boerderijen zocht naar het voor de toekomst meest geschikte type. Zowel een op het streekeigen langgeveltype gebaseerd ontwerp, als een aan de eisen van de nieuwe tijd aangepaste Saksische boerderij zou bij het dorp Eersel worden gerealiseerd.

Andere architectengroepen hielden zich eveneens bezig met de ontwikkeling van bedrijfstypen met gestandaardiseerde onderdelen, waardoor de streekeigen bouwers steeds meer terrein verloren. In 1958 richtte de overheid samen met het bedrijfsleven in Wageningen een gezamenlijk onderzoekcentrum op voor de boerderijbouw, het Instituut voor Landbouwbedrijfsgebouwen⁹⁴. Dit onderzoekscentrum, hield zich specifiek bezig met de ontwikkeling en de bevordering van fabrieksmatig vervaardigde elementen voor de bouw en inrichting van boerderijen. Het heeft onder meer gestandaardiseerde onderdelen ontworpen voor boerderijen die zijn gebouwd in de Tielerwaard. In de ruilverkaveling Tielerwaard-West zijn in de periode 1962-1968 ruim 120 boerderijen gebouwd en ook elders in het rivierengebied verzezen in deze jaren vele tientallen boerderijen. Alle boerderijen in de Tielerwaard-West werden gebouwd naar ontwerpen die voortvloeiden uit een prijsvraag. Deze werd in 1961 uitgeschreven door de Stichting tot Ontwikkeling van Komgrondegebieden in Gelderland en de Stichting ter Bevordering van de

⁹⁴ Andela G., p.109 en Bouw 1964, p.561

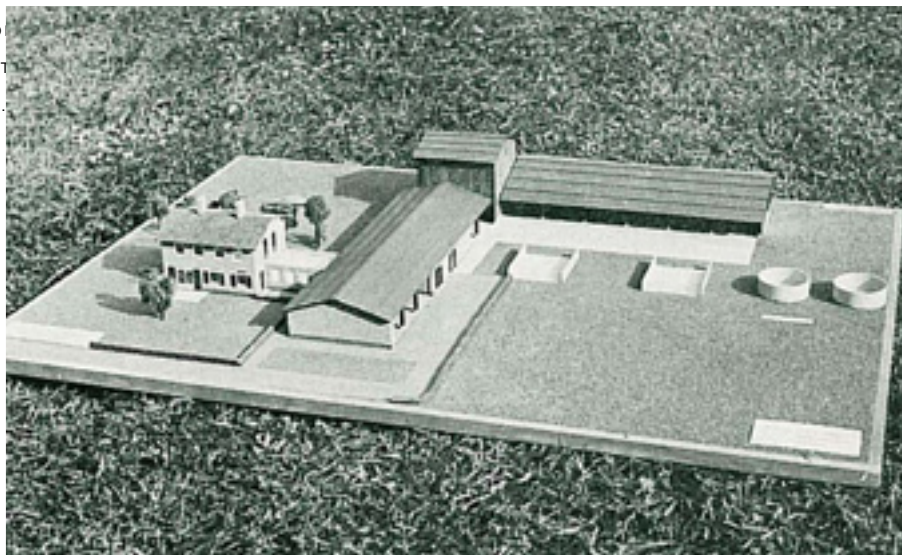
Welvaart in de West-Betuwe⁹⁵. De prijsvraag leverde 70 inzendingen op, waarvan er 7 uiteindelijk in aanmerking kwamen voor nadere uitwerking in onder meer een maquette. In het ontwerpprogramma moesten met name de moderne ontwikkelingen in de bedrijfsvoering van graslandbedrijven naar voren komen. De ontwerpen werden onder meer beoordeeld door rijksbouwmeester J.J.M. Vegter⁹⁶.

AFBEELDING 4.31

MAQUETTE VOOR

PRIJSVRAAG UIT

ARCHITECT A.H.

Vanaf het eind van de jaren '50 kwamen er richtlijnen beschikbaar voor de detaillering van boerderijen. Het Rijkslandbouwconsulentschap voor Boerderijbouw, het Instituut voor Landbouwbedrijfsgebouwen (I.L.B.) en het Instituut voor Landbouwtechniek en Rationalisatie (I.L.R.) verzorgde gezamenlijk een periodieke uitgave van adviestekeningen, die betrekking hebben op de bouw, inrichting en detaillering van rundvee- varkens- en paardenstallen, systemen voor ventilatie en verlichting, berging voor melkgerei, afvoer van mest, werktuigberging, de bouwkundige verzorging van woonruimten etc.. De ontwerptekeningen werden, evenals buiten deze tekeningen vallende inlichtingen en adviezen, verstrekt door het Rijkslandbouwconsulentschap voor Boerderijbouw te Wageningen.⁹⁷

In Wageningen werkte in de tweede helft van de jaren '50 ook een aan de Afdeling Landbouwhuishoudkunde van de Landbouwhogeschool gelieerde groep van 8 aankomende architecten aan ontwerpen voor boerderijen, waarin voor verschillende problemen een hedendaagse oplossing moest worden gevonden. Deze groep noemde zich 'Demeter' en werkte in de vorm van een studieopdracht aan ontwerpen voor drie landbouwbedrijven van respectievelijk 15, 30 en 45 ha, die aan hoge eisen van doelmatigheid moesten voldoen en economisch verantwoord moesten zijn. De groep werkte bij de uitvoering van de opdracht in nauw contact met het Landbouwschap en het in geïndustrialiseerde bouwprocessen gespecialiseerde Bredero's Bouwbedrijf te

⁹⁵ Bouw 1961 I, p.663

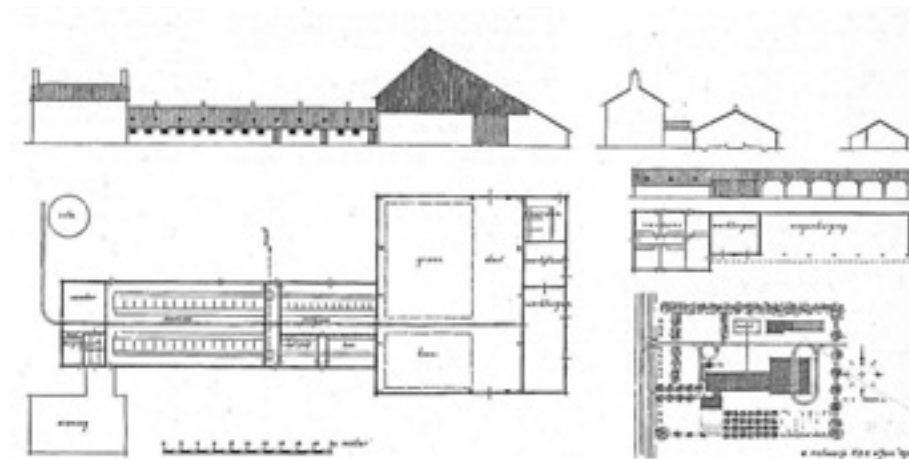
⁹⁶ Bouw 1964, p. 586-593

⁹⁷ Bouwwereld 1959, p.246-249

Utrecht. Of één of meerdere van hun ontwerpen ooit zijn uitgevoerd is niet bekend.

De grotere, moderne boerderij van de jaren '50 en '60 is meestal een vertegenwoordiger van de gelede bouw. De gelede bouw of laagbouw werd al vanaf het eind van de jaren '40 op grote schaal toegepast in de Noordoostpolder, maar heeft min of meer zijn oorsprong in de driedeling van de Friese kop-hals-rompboerderij. De in de jaren '20 voor het eerst ook in Friesland⁹⁸ toegepaste gelede bouw is vooral ontwikkeld om brandgevaar te reduceren en om brand beter te kunnen bestrijden. De onderdelen van de boerderijen hebben een grotere zelfstandigheid omdat woning, tas en veestallen in aparte gebouwen zijn ondergebracht, die soms door middel van een tussenlid met elkaar zijn verbonden. Door gebruik te maken van betonnen of stalen spanten⁹⁹, brandmuren en een holle bouwsteen- of holle betonzolder boven de stal bleek het mogelijk om het risico van het overslaan van een brand nog verder terug te dringen.

AFBEELDING 4.32

EEN GEMENGD
HA 1949

Omdat de gelede bouw niet altijd in een betere en/of goedkopere boerderij resulteerde verdween het streekeigen type nooit helemaal uit het beeld. Zowel agrariërs, als architecten en landbouworganisaties bleven daarom pleiten daarom voor toepassing van een meer traditionele hoofdvorm, maar met gebruik van eigentijdse bouwmaterialen en een aan de eisen van de tijd en de bedrijfsvoering aangepaste ruimte-indeling. In de zandgebieden van Noord-Brabant bijvoorbeeld kwamen zo de Saksische boerderij, maar nog meer de Frankische boerderijen van het langgeveltype terug in een gemoderiseerde versie.

⁹⁸ Door de omstreeks 1920 opgerichte Friese Maatschappij van Landbouw

⁹⁹ In de oorlogsjaren werd bijvoorbeeld gebruik gemaakt van stalen kapspanten van N.V. De Vries Robbé (Gorinchem), Wattjes in Bouwbedrijf en Openbare Werken nr. 19, 1944, p.145. Vóór de oorlog werden in de Wieringermeer ijzeren kapspanten toegepast voor de boerderijen van bedrijven van 20 ha van de eerste uitgifte. Deze gingen echter snel roesten en moesten worden vervangen door houten spanten (Geurts 1, p.27).

AFBEELDING 4.33

BOERDERIJ VAN
LANGGEVELTYP
BERLICUM. ARC
TIBOSCH

Dat de boerderijenbouw in de loop van de jaren '50 niet ten prooi viel aan uniformiteit en verstarung was omdat dit risico al snel werd onderkend. Requesten over dit op de loer liggende gevaar werden ingediend door de Bond Heemschut, de A.N.V.V. (Algemene Nederlandse Vereniging voor Vreemdelingenverkeer) en de A.N.W.B.. De Minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting deelde deze ongerustheid en vroeg zich af of er een verband was tussen de centrale overheidsvoorschriften en uniformiteit in de architectuur. Om hier een antwoord op te krijgen werd een commissie ingesteld waarin onder meer de hier genoemde organisaties waren vertegenwoordigd. Als de commissie inderdaad het bestaan van een relatie tussen centrale overheidsvoorschriften en uniforme architectuur constateerde was het haar taak om door eventuele wijziging van de voorschriften een verstarung in de architectuur te voorkomen¹⁰⁰.

Kort samengevat zijn de veranderingen in de boerderijenbouw vanaf de jaren vijftig voor een belangrijk deel het gevolg van de volgende ontwikkelingen:

- Nieuwe bouwtechnologie: De reeds in de jaren '40 ingezette standaardisatie en de toepassing van systeem- en montagebouw met geprefabriceerde onderdelen.
- Mechanisatie: Het productieproces op de akkerbouwbedrijven, van grondbewerking, zaaien en oogsten tot transport en opslag, alsmede het melken, voeren, voederwinning en uitmesten werd vrijwel volledig gemechaniseerd.
- Schaalvergroting: De bedrijven zijn in oppervlakte vergroot.
- Specialisatie: Beperking tot één vorm van bedrijfsvoering. Alleen akkerbouw, melkveehouderij, tuinbouw, of intensieve varkens-, kalver-, of pluimveehouderij.

¹⁰⁰ In Bouwbedrijf en Openbare Werken 1954, nr.19, p.191

- Vereenvoudiging van het bouwplan en veranderingen in de ruimte-indeling: Op de grote akkerbouwbedrijven worden minder soorten gewassen geteeld, waardoor een eenvoudiger indeling van de bedrijfsruimtes mogelijk werd. De koeien staan niet meer op een vaste plaats in de grupstal, maar lopen vrij rond in de ligboxenstal. De koeien gaan in groepen naar de melkstal, waar ze mechanisch worden gemolken en tijdens het melken krachtvoer krijgen toegediend. De melker verricht zijn werk staande in een melkput. De mest wordt mechanisch vergaard of valt door roostervloeren in kelders onder de stal. Dergelijke voorzieningen maken dit type stal minder intensief.
- Hogere veebezetting: Door een hoge productie van het grasland en door gebruik van kracht- en ruwvoer kunnen meer koeien per hectare worden gehouden.
- Andere werk- en opslagmethoden: Opslag van gras in sleuf- en torensilos. Het krachtvoer wordt opgeslagen in bulksilos. Op de akkerbouwbedrijven komt het graan gedorst van het land. Stro en hooi wordt vanaf het land verkocht. Omwille van behoud van kwaliteit worden aardappelen en uien in speciale geconditioneerde ruimtes opgeslagen.
- Intensivering van het grondgebruik: Grondontsmetting en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en kunstmest resulteren in grotere opbrengsten.

34
 NG MAAS EN
 T BOERDERIJ
 IJFTIG

4.6 INVLOED VAN RUIL- EN HERVERKAVELINGEN OP DE BOERDERIJENBOUW EN HET AGRARISCHE LANDSCHAP

Het Nederlandse agrarische landschap werd tot ver in de 20^e eeuw gekenmerkt door een vooral door vererving ontstane versnippering en hierin resulterend oneconomisch gebruik van de akkers en weiden. Een over het algemeen slechte infrastructuur in het landelijke gebied was er tevens debet aan dat de ontwikkelingen op het platteland in vele opzichten achterbleven bij die in de verstedelijkte gebieden. De vóór de oorlog slechts mondjesmaat

uitgevoerde ruilverkaveling zou echter in de jaren '50 het belangrijkste instrument voor de ontwikkeling en de (her)inrichting van het landelijke gebied worden. De herverkaveling van soms uitgestrekte gebieden had ook de bouw en herbouw van vele boerderijen door verplaatsing tot gevolg. Uiteindelijk is de herverkaveling van ruraal Nederland voor de boerderijbouw in de wederopbouwperiode zeker zo belangrijk geweest als de herbouw van door oorlogsschade verwoeste boerderijen.

Tussen de Ruilverkavelingwet van 1954 en halverwege de jaren '70 veranderde er veel in de Nederlandse maatschappij in het algemeen en in het landelijk gebied in het bijzonder. Dit had zijn weerslag op de bouw van agrarische gebouwen en de inrichting van de boerenerven in zowel de ruilverkavelingsgebieden als in de IJsselmeerpolders, waar de moderne agrarische bedrijven en het rationeel ingerichte agrarische landschap exponent zijn van de naoorlogse ontwikkelingen¹⁰¹.

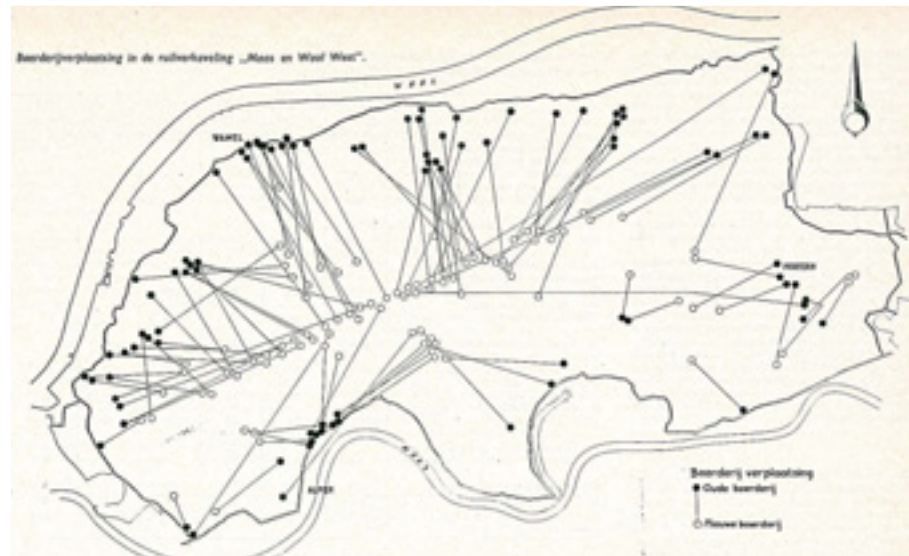
Grote delen van het Nederlandse cultuurlandschap ondergingen na de Tweede Wereldoorlog een metamorfose door samenvoegen van percelen, het dempen of uitdiepen van sloten, het kanaliseren van beken, het verbeteren van het wegennet, alsmede de herinrichting en herbeplanting van het landschap en boerenerven. Het kleinschalige, arbeidsintensieve agrarische landschap maakte in vrij korte tijd plaats voor een efficiënter te gebruiken productielandschap. Grondverbetering, verbetering van de waterbeheersing en de verkaveling, herindeling van het grondbezit, boerderijverplaatsing, aanleg en verharding van landbouwwegen, aansluiting op de utiliteitsnetten, krotopruiming en landschapsverzorging kwamen bij de ruilverkavelingen aan de orde. Al deze werkzaamheden moesten aansluiten op een nieuw wegenplan, dat rekening hield met in aanleg zijnde en geprojecteerde rijks- en provinciewegen.

Met het mede door de ruilverkavelingen ingezette verdwijnen van het kleinschalige landschap verdwenen ook veel van de bij dit landschap behorende boerderijen met hun voor de betreffende streek karakteristieke kenmerken.

AFBEELDING 4.35

BOERDERIJVERPLAATSING IN
DE RUILVERKAVELING MAAS EN
WAAL-WEST

¹⁰¹ De naoorlogse ontwikkelingen worden uitgelegd in het door A.F.J Niemeijer geschreven rapport 'Oorlogsschade, watersnoodschade en ruilverkaveling in de wederopbouwperiode (1940-1965)'. R.A.C.M. Zeist, 2007

De wijze waarop het platteland tot ver in de 20^e eeuw grotendeels was verkaveld loopt in de verschillende regio's sterk uiteen. In ons land kunnen de kavels in vier hoofdtypen worden onderscheiden¹⁰²;

1. blokvormige percelen. Het oudste type van de vier, met de boerenbedrijven verspreid over het gehele gebied
2. langgerekte, strookvormige percelen zonder bebouwing op de kavels. Hierbij staan de boerderijen bij elkaar in een dorp of buurtschap
3. strookvormige percelen met de boerderijen aan het begin van de kavels
4. de moderne rationele verkaveling. Deze is meestal het resultaat van ruilverkavelingen die na de Tweede Wereldoorlog zijn uitgevoerd

AFBEELDING 4.36

NIEUWE EN OUDE KAVELINDELING AAN WEERSZIJDEN VAN DE LINTBEBOUWING IN HET GEESTMERAMBACHT (NH) 1979

¹⁰² Landbouwatlas van Nederland. Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening. Den Haag, 1959

De boerderijbouw in de wederopbouwperiode kan niet los worden gezien van de dikwijls grootschalige ruilverkavelingen die al snel na de bevrijding begonnen onder de algemene leiding van een Centrale Commissie, waarin zowel vertegenwoordigers van de georganiseerde landbouw als ambtenaren van de ministeries van Landbouw, Financiën, Oorlog en Openbare Werken en Wederopbouw plaats hadden. Hoewel de meeste ruilverkavelingen van ná 1950 dateren werd al vóór de oorlog ervaring opgedaan met praktische zaken hieromtrent en met het overtuigen van de boeren van de wenselijkheid en zelfs noodzaak van het uitvoeren van ruilverkavelingen. Door de verspreide ligging van dikwijls zeer kleine percelen behorend tot één eigenaar was het agrarisch gebied zeer ondoelmatig ingedeeld, wat een efficiënte bedrijfsvoering in de weg stond. De versnippering had bovendien landverlies tot gevolg door de aanwezigheid van veel sloten, greppels en afrasteringen. Door de geringe afmetingen van de kavels was mechanisatie ook vrijwel onmogelijk. Herverkaveling van het vooral door vererving versnipperde landschap moest resulteren in meer compacte en economisch beter te bewerken kavels met drainage en een nieuw stelsel van sloten en afwateringskanalen, die ook de waterhuishouding van het gebied verbeterden. Herindeling van het agrarisch gebied betekende echter ook dat veel boerderijen moesten worden verplaatst naar geschiktere locaties en dat op veel plaatsen karakteristieke, oude landschappen moesten worden opgeofferd aan de modernisering en een betere ontsluiting van het platteland. Wat voor effect deze verplaatsingen kon hebben op de verspreiding van de boerderijen laat het onderstaande beeld van de in de jaren '50 uitgevoerde ruilverkaveling 'Maas en Waal-West' zien.

AFBEELDING 4.37

BOERDERIJ UIT DE JAREN
VIJFTIG IN DE RUILVERKA-
VELNG MAAS EN WAAL-WEST

De vroegste, nog kleinschalige ruilverkaveling in Nederland vond in 1916 plaats rondom Hollum en Ballum op Ameland¹⁰³ en werd uitgevoerd door de Nederlandsche Heidemaatschappij. Een systematische aanpak op grote schaal elders, binnen een vastgesteld kader, werd evenwel pas mogelijk toen de Tweede Kamer in 1924 de Ruilverkavelingwet goedkeurde. Modernisering van het platteland en verhoging van de productie waren de doelen, die men hoopte te bereiken door schaalvergroting en samenvoeging van kavels, een efficiënte ontsluiting door de aanleg van wegen en een betere waterhuishouding door het draineren van percelen, het graven van afwateringssloten, het kanaliseren van beken etc.. Dat dit alles ten koste ging van de natuurlijke en cultuurhistorische waarde van het landschap deerde toen nog weinigen. In de loop van de jaren '70 kwam er ook weer aandacht voor andere dan puur agrarische belangen. Met de komst van de Landinrichtingswet van 1985, die de Ruilverkavelingwet verving, werden er ook maatregelen genomen, die dienden ter bescherming van het landschap.

Met de eerste ruilverkavelingen in de tweede helft van de jaren '20 en begin jaren '30 in de Overijsselse gemeentes Nieuwleusen en Staphorst konden ook de boeren elders ervan worden overtuigd dat de vaak te kleine of te smalle percelen na omvorming tot grotere, blokvormige percelen en een verbetering van de bemaling in veel opzichten een enorme vooruitgang betekende. In de jaren '40 werden er buiten de grootschalige sanering van Walcheren vrijwel geen ruilverkavelingen uitgevoerd. Pas in de jaren '50 kwamen de ruilverkavelingen in het hele land goed van de grond en ging agrarisch Nederland letterlijk en figuurlijk op de schop. Met de Ruilverkavelingwet van 1954 evolueerde de ruilverkaveling tot een geheel reconstruc-

¹⁰³ De ruilverkaveling 'De Ballumer Me(i)den' met een oppervlak van 170 ha. (Van den Bergh)

tieplan voor de agrarische gebieden¹⁰⁴. De herinrichting van oude cultuurgronden ging in een hoog tempo en voor een groot aantal kleine agrarische bedrijven¹⁰⁵ was geen plaats meer toen de agrarische sector het moeilijk kreeg door de sterk toenemende concurrentie uit met name Canada, de Verenigde Staten, Australië en Nieuw Zeeland. Om te kunnen wedijveren met de lagere prijzen van landbouwproducten uit deze landen moesten ingrijpende maatregelen worden genomen die ten koste gingen van de weinig rendabele kleine bedrijven. Door intensivering, mechanisatie, specialisatie en schaalvergroting van de landbouw moest de productiviteit in de landbouw worden verhoogd. Omdat veel van de in verdrinking geraakte kleine bedrijven hierin niet mee konden gaan verdwenen ze¹⁰⁶ om plaats te maken voor grotere boerderijen met een moderne bedrijfsvoering.

Naast de puur agrarische ontwikkelingen deden zich nieuwe ontwikkelingen voor in het landelijk gebied. Na 1950 begon de landbouw haar dominante greep op het maatschappelijke leven op het platteland te verliezen en werden natuur- en landschapsbehoud ook in de ruilverkavelingen een steeds belangrijker wordend item. Hiervoor werden landschapsadviseurs aangesteld, die verantwoordelijkheid kregen over een nieuw onderdeel van de ruilverkaveling: het landschapsplan. Naast een grotere zorg voor het landschap en de afname van het belang van de landbouw in het Nederlandse maatschappelijke en economische leven werd het landelijk gebied steeds meer veranderd in een groene ruimte, waarin ook andersoortige bedrijvigheden (industrie), toerisme, recreatie en natuur- en landschapsbeheer een plaats kregen. Zo veranderde het monofunctionele, agrarische platteland binnen een tijdsbestek van enkele decennia in een multifunctionele “groene ruimte”.

4.7 HET AANDEEL VAN DE VROUW BIJ DE (WEDER-OP)BOUW VAN BOERDERIJEN

De steeds hogere eisen die al ver voor de oorlog werden gesteld aan wooncomfort en hygiëne leidden tot veranderingen in met name de indeling van de boerenwoning. Van veel boerderijtypes, die al een lange geschiedenis achter de rug hadden, was de indeling van zowel het bedrijfsgedeelte als het woongedeelte door de eeuwen heen nauwelijks veranderd, maar voldeed niet meer aan de nieuwe eisen omtrent bedrijfsvoering en wonen. In de woning, die een steeds grotere zelfstandigheid kreeg ten opzichte van de bedrijfsgedeelten, ontstonden steeds meer afzonderlijke woon- en slaapvertrekken en

¹⁰⁴ Op 1 januari 1958 was de stand van zaken dat 116.000 hectare was herverkaveld, 180.000 hectare in uitvoering was en voor 1.200.000 hectare een aanvraag was ingediend. De uitvoering van de werkzaamheden was in handen van Nederlandse Heidemaatschappij te Arnhem en de N.V. Grondverbetering en Ontginningsmaatschappij ‘Grontmij’ te De Bilt.

¹⁰⁵ In Nederland bestonden in 1955 alleen al op de zandgronden een kleine 122.839 agrarische bedrijfjes van kleiner dan 10 ha. De agrarische bedrijven boden in 1950 nog werk aan ca 750.000 personen, wat 19% van de beroepsbevolking was (Van den Bergh p.128)

¹⁰⁶ Via het O&S-fonds (Ontwikkelings- en Saneringsfonds), een saneringsregeling, werd geprobeerd om minder levensvatbare bedrijven uit te kopen en de overgebleven gronden beschikbaar te stellen aan de overgebleven bedrijven

ook kwamen er afzonderlijke ruimtes voor koken, wassen en administratie. De sterk toenemende modernisering van het boerenbedrijf en de emancipatie van de boerin in de naoorlogse jaren leidden tot een toenemende wens tot inspraak van de vrouw bij de indeling en de inrichting van nieuwe en te vernieuwen boerenwoningen. Dit resulteerde ook in publicaties waarin de wensen van boerinnen en andere plattelandsvrouwen werden geuit.

AFBEELDING 4.38

INTERIEURONTWERP VOOR EEN
MODERNE BOERENWONING

1959

In het najaar van 1945 nam het Hoofdbestuur van de Nederlandse Bond voor Plattelandsvrouwen het initiatief om studiegroepen in het leven te roepen die zich bezig gingen houden met advisering aangaande de indeling en inrichting van het woongedeelte van wederopbouwboerderijen. Al snel werd dit initiatief overgenomen door de Centrale van Boerinnen en andere Plattelandsvrouwen, waarbij een groot aantal bonden waren aangesloten¹⁰⁷. Het werk werd vervolgens uitgebreid zodat in alle provincies studiegroepen werden gevormd. In de commissies waren vrouwen uit zoveel mogelijk godsdienstige geledingen vertegenwoordigd, maar in Limburg en Noord-Brabant waren het alleen maar leden van de R.-K. Boerinnenbonden. De commissies waren voornamelijk samengesteld uit huisvrouwenboerinnen, vaak aangevuld met leraressen uit het landbouwhuishoudonderwijs en een enkele consulente of maatschappelijk werkster, die een belangrijke adviseerende rol hadden. De grootte van de commissie varieerde van drie tot zeven en was afhankelijk van de grootte van de provincie, het aantal vernielde boerderijen en de verscheidenheid in streektypes. De commissies moesten zich met name bezig houden met vraagstukken aangaande het gewenste aantal en de ligging van de woonvertrekken, de keuze tussen werkkeuken, eetkeuken of woonkeuken, alsmede doelmatigheid en indeling van bepaalde werkruimten, rekening houdend met de grootte en aard van het bedrijf en financiële draagkracht van de boer. De bevindingen van de studiegroepen kwamen terecht in een rapport en werden overlegd aan provinciale 'adviescommissies voor de wederopbouw van boerderijen', die waren ingesteld door de Rijksdienst voor Landbouwherstel. In deze adviescommissie hadden

¹⁰⁷ De Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen, de Bond van Christen Boerinnen, Christelijke Boerendochters en andere Plattelandsvrouwenbonden (C.B.P.B.), de R.-K. Boerinnenbonden van de van de Limburgse Land- en Tuinbouwbond, de R.-K. Boerinnenbonden van de N.C.B. in Noord-Brabant en de R.-K. Boerinnenbond van de A.B.T.B. (Centrale van boerinnen en andere plattelandsvrouwen. De boerin en haar huis. 's Gravenhage, 1949)

deskundige landbouwers, maar ook ingenieurs en architecten zitting. Al snel bleek dat verschillende, onder meer door de streek en traditie bepaalde opvattingen een nogal uiteenlopend wensenpakket opleverde en dat het daarom moeilijk was om te komen tot één standaard woningtype. Over een aantal zaken was men het echter eens.

Dingen die in de woning niet meer konden waren¹⁰⁸:

- Bedsteden
- Onafgescheiden slaappleatsen voor jongens en meisjes
- De wc buiten of in de stal
- Een open trapverbinding vanuit een woonvertrek naar de zolder van het bedrijfsgedeelte
- Slaappleatsen boven een niet goed geïsoleerde kelder
- Rechtstreekse betreding van het woonvertrek zonder gang of portaal

AFBEELDING 4.39

INTERIEUR VAN EEN MODERNE

BOERENWONING 1959

Aan de volgende zaken moest vooral aandacht worden geschonken:

- Het aantal slaappleatsen
- De was- en de badgelegenheid
- De toevoer van licht en verse lucht
- De water- en elektriciteitsvoorziening in de gehele woning
- De afvoer van afvalstoffen
- Het aantal vaste kasten voor keukengerei, kleding en werkmateriaal
- De scheiding van met name de zolder tussen woon- en bedrijfsgedeelte

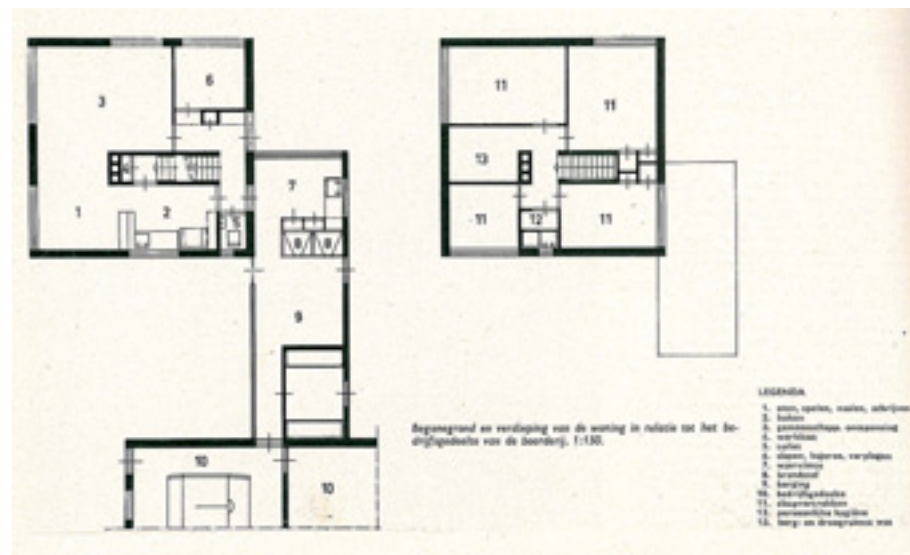
Omdat de boerin zowel door de aard van het bedrijf, als door de bijzondere leefomstandigheden en het meestal afgelegen wonen zeer sterk op huis en erf is aangewezen is een goede en in alle opzichten passende en vooral praktisch

¹⁰⁸ Wiersma-Risselada, p.5-6

ingedeelde en ingerichte woning onontbeerlijk. De bedoeling was om de architect zover te krijgen om “bij zijn ontwerpen ten minste twee plattegronden te leveren, dat de huisvrouw voorgelicht kan worden door de architect en dat ook een lerares uit het landbouwhuishoudonderwijs nog advies kan geven in het maken van haar keuze”¹⁰⁹.

De studiecmissies vonden het hun plicht om de adviescommissies, architecten en anderen ervan te overtuigen dat de stem van de vrouw moest worden gehoord omdat voor hen het woongedeelte net zo belangrijk was als het bedrijfs gedeelte voor de man. Men hoopte zo te komen tot een moderne plattelandswoning, die zowel uit het oogpunt van “schoonheid” als vanwege de doelmatigheid goed voldoet. In 1949 verscheen ook een door het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening gefinancierde publicatie¹¹⁰, waarin onder meer de door de bevindingen van de adviescommissies zijn opgesteld.

AFBEELDING 4.40
PLATTEGROND VAN EEN
BOERENWONING 1959

In de jaren '50 waren er ook voorlichtingen om de inrichting van de boerenwoningen te verbeteren. Zo werden er in de Gelderse ruilverkavelingsgebieden Bommelerwaard en Land van Maas en Waal voorlichtingsavonden georganiseerd over een doelmatige indeling en inrichting van een nieuwe woning om zo te komen tot een verantwoorde keuze. In 1954 werden hiervoor twee boerderijen in het Land van Maas en Waal ingericht met meubels en ander huisraad door een binnenhuisarchitecte. De voorlichting werd gedaan door leraressen uit het landbouwhuishoudonderwijs. Zo werd getoond hoe men keukens, kamers, slaapkamers, badgelegenheden etc. kon inrichten met meubels en huishoudelijke artikelen die voor een groot deel nieuw waren voor de leden van de boerinnen- en plattelandsvrouwenorganisaties, waarvoor deze toonhuizen waren ingericht. In 1956 werd in Gelderland de voorlichting over eigentijds wonen op de boerderij verder uitgebreid

¹⁰⁹ Wiersma-Risselada, p.14

¹¹⁰ Centrale van boerinnen en andere plattelandsvrouwen. De boerin en haar huis. 's Gravenhage, 1949

met de eerste door de Geldersche Maatschappij van Landbouw aangestelde huishoudconsulente, die zich volledig bezig hield met voorlichtingswerk op het gebied van de inrichting en het gebruik van de boerenwoning.

AFBEELDING 4.41

IVOORLICHTINGSBOERDERIJ

BIJ ZALTBOMMEL. ZITHOEK

VAN DE WOONKAMER

De voorlichting door middel van tentoonstellingen en voorlichtingswoningen om te komen tot een goed en doelmatig gebruik van nieuwe woningen vormde ook de aanzet tot woningverbetering van oudere boerderijen. Ook hier lag een taak voor de huishoudconsulenten. Het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening droeg hierin een steentje bij door in verschillende delen van Nederland met het verlenen van subsidies agrariërs en landarbeiders in staat te stellen om vertrekken in de boerderij of landarbeiderswoning te verbouwen en in te richten naar de eisen van de tijd. Als tegenprestatie moest de subsidieontvanger dan de betreffende vertrekken enkele dagen per week openstellen voor het geïnteresseerde publiek.

Dat de inbreng van vrouwenorganisaties bij de bouw van boerenwoningen serieus werd genomen bleek toen aan vertegenwoordigers van plattelandsvrouwenorganisaties door de Wieringermeerdirectie werd gevraagd om te adviseren bij de realisatie van semi-bungalows met flexibele indeling op acht bedrijven in de Noordoostpolder in de tweede helft van de jaren '50. Het ging om proefwoningen voor de in de jaren '60 te bouwen boerderijen in Oostelijk Flevoland. Vijf van deze woningen werden gebouwd volgens het Fraconsysteem, een methode van montagebouw, waarvan de Wieringermeerdirectie hoopte dat het ontwerp te zijner tijd in aanmerking zou komen voor seriebouw.

4.8 ONTWIKKELINGEN NA DE WEDEROPBOUWJAREN.

In veel opzichten is de boerderijenbouw na 1965 te vergelijken met die in de jaren daarvoor. De voortgaande mechanisatie, schaalvergroting en specialisatie, in samenhang met de grootschalige ruilverkavelingen en verstedelijking van grote delen van ons land hadden de agrarische sector in Nederland

en het landschap in de wederopbouwperiode voor een groot deel al grondig veranderd. De schaalvergroting in zowel de akkerbouw als in de veehouderij, alsmede de groei van het aantal varkensbedrijven in vooral het zuidelijke deel van ons land resulteerden in de bouw van nog grotere, anders vormgegeven en vaak ook in andere bouwmaterialen opgetrokken stalgebouwen dan in de voorafgaande periodes.

AFBEELDING 4.42

SCHAALVERGROTING BIJ EEN
BOERDERIJ BIJ UBBERGEN
(GLD) ARCHITECTEN
G.VEENSTRA EN TH.
DINNISSEN

Dergelijke grote, voor de berging van landbouwmachines en tractoren geschikte en voor de intensieve veehouderij noodzakelijke stallinggebouwen verzezen ook bij de nog als agrarisch bedrijf functionerende historische boerderijen en de wederopbouwboerderijen met een min of meer streekeigen vormgeving. Omdat daardoor het erf ook moest worden uitgebreid of intensiever moest worden bebouwd was er steeds meer sprake van een verstoorde verhouding tussen het oude en streekeigene en de hiermee vaak detonerende nieuwe opstallen. De laatste jaren heeft echter een toenemende belangstelling en zorg voor landschappelijke kwaliteiten van het agrarische gebied er toe geleid dat men meer zorg is gaan besteden aan de kwaliteit van de gebouwen en een goede inpassing van de gebouwen op het erf en in het landschap.

De schaalvergroting van een aantal boerderijen had mede tot gevolg dat andere boerderijen hun agrarische bestemming verloren en met name de bedrijfsgebouwen hun oorspronkelijke functie kwijtraakten¹¹¹. Door deze tendens worden er ook steeds minder nieuwe boerderijen gebouwd en is er op dit gebied ook nauwelijks nog sprake van een ontwikkeling. Het zoeken naar een nieuwe bestemming voor bestaande boerderijen speelt aan het eind van de 20^e en het begin van de 21^e eeuw veel meer dan de bouw van nieuwe. Het vinden van een nieuwe bestemming voor agrarische gebouwen is echter moeilijk. Bij het herbesteden van de oudere cultuurhistorisch waardevolle boerderijen en bijgebouwen en de zorg voor de samenhang met het omringende landschap spelen zowel economische als andere motieven een rol. Aan de ene kant mag de vitaliteit van het platteland niet worden opgeofferd aan de hang naar romantiek, maar aan de andere kant mag de vernieuwingsdrang er ook niet toe leiden dat het evenwicht tussen cultuur-

¹¹¹ In de periode 2001-2006 zijn op een aantal van 22.300 melkveebedrijven er 5.600 mee gestopt.

historische en landschappelijke waarde enerzijds en bedrijfseconomische waarden anderzijds verstoord raakt.

De transformatie van boerderijen en boerenerven naar een nieuwe, niet-agrarische functie is al overal aan de gang. Menig agrarisch bedrijf heeft een tweede leven gekregen als woonboerderij, zorgboerderij of kampeerboerderij en de stallen en schuren worden in gebruik genomen als winterberging voor caravans of andere zaken. Leegstand op grote schaal en verpaupering van de gebouwen op termijn kan hier echter niet mee worden voorkomen.

AFBEELDING 4.43

TOT WOONHUIS VERBOUWDE
BOERDERIJ IN MAAS EN WAAL-
WEST

In de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening deel 3. Ruimte maken, Ruimte delen van het Ministerie van VROM uit 2002 zijn mogelijkheden opgenomen om een meer divers gebruik van vrijkomende agrarische gebouwen mogelijk te maken. Behalve agrarische nevenfuncties en niet-agrarisch verwante bedrijvigheid, behoort ook bewoning van voormalige bedrijfsgebouwen tot de mogelijkheden. De provincies hebben de mogelijkheid om deze door het Rijk geformuleerde beleidsregeling vast te stellen in het provinciaal beleid en regio gericht toe te passen. In de Nota staat het volgende over vrijkomende bebouwing in het buitengebied:

“Vrijkomende bebouwing in het buitengebied welke goed past in het landschap kan worden hergebruikt voor kleinschalige functies. Vrijkomende bebouwing die niet de vereiste kwaliteit heeft, dient indien mogelijk te worden gesloopt. In ruil voor een aanzienlijke amovering van bebouwing, bestaat de mogelijkheid om één of meer woningen terug te bouwen. In dat geval moet er sprake zijn van een aanzienlijke reductie van bouwvolume en –oppervlak”.

Omdat bij de bouw van veel na 1960 verrezen agrarische bedrijfsgebouwen geen rekening is gehouden met de omgeving doen ze vaak afbreuk aan de kwaliteit en de beleving van het landschap. Aangezien ze meestal van gering cultuurhistorisch belang zijn, kan afbraak van detonerende gebouwen naast het behoud en opknappen van de wel waardevolle, ook in landschappelijk opzicht belangrijke gebouwen een goede maatregel zijn om de leefbaarheid

en de vitaliteit van het platteland te verbeteren. Door een door het Rijk, de provinciale en gemeentelijke overheid gesteunde regelingen als ruimte-voor-ruimte en de vergelijkbare rood-voor-rood-regeling wordt de afbraak van landschapsontsierende, niet meer voor agrarische doeleinden in gebruik zijnde bijgebouwen zelfs gestimuleerd. Dergelijke stimuleringsprogramma's, die moeten bijdragen aan een leefbaar en vitaal platteland maken tevens de bouw van woningen en nieuwe, beter bij de te handhaven gebouwen passende bedrijfsgebouwen op een erf mogelijk. Daardoor krijgt het platteland een impuls, kan de leegloop van het platteland worden gestopt en wordt de ruimtelijke kwaliteit van het betreffende gebied hersteld of versterkt. Behoud, herstel en het zoeken naar herbestemming voor cultuur-historisch waardevolle boerderijen, maar ook van dito stalgebouwen en schuren, die onmisbaar zijn voor het totaalbeeld van het erf worden door dergelijke regelingen gestimuleerd. Maar nog meer dan bij de hoofdgebouwen kan het vinden van een nieuwe bestemming voor de bijgebouwen een probleem zijn.

Het opheffen van de agrarische bestemming van landbouwgebieden in ons land en het zelfs prijs geven aan het water van voormalige landbouwgronden (De Blauwe Stad in de provincie Groningen en de maatregelen in het kader van het rijksbeleid in het kader van Ruimte voor rivieren) zullen er in resulteren dat in delen van ons land de landbouw en de daarbij horende agrarische gebouwen helemaal zullen verdwijnen.

Hoofdstuk 5 Preselectie en toetsing

5.1 BRONNEN

Uit de groslijst van objecten is een eerste selectie gemaakt van de meest behoudenswaardige boerderijen, met de in paragraaf 4.2 beschreven criteria. Deze zogenaamde K:\Lokatie Zeist\Sector kennis Erfgoed\Gebouwd Erfgoed\Wederopbouw\Rapporten\Sjabloon verdere beoordeling in het veld. Voor de totstandkoming van de preselectielijst is vooral gebruik gemaakt van de grotere bouw tijdschriften uit de periode 1940-1965. Hierbij gaat het om de tijdschriften *Bouw*, *Bouwkundig Weekblad*, *Katholiek Bouwblad/Wonen (TABK)*, *8 en Opbouw*, *Openbare Werken*, *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedenbouw* en *Forum*. Artikelen uit een aantal jaargangen van het periodiek *Baksteen* zijn eveneens doorgenomen en ingevoerd. Tevens is (beeld-)materiaal verkregen uit boeken in meerdere bibliotheken, door het verrichten van veldwerk en door gebruik te maken van het internet.

Ook het al eerder genoemde wederopbouwarchief van het SHBO moet in deze als bron worden vermeld.

In totaal zijn er 434 in de periode 1940-1965 gebouwde boerderijen opgenomen in de databank.

5.2 WAARDERINGSCRITERIA

Bij het opstellen van de waarderingscriteria is gebruik gemaakt van de handleiding die voor het Monumenten Selectie Project (MSP) van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werd opgesteld. Deze criteria zijn nog altijd valide en blijken (zij het enigszins aangepast en gespecificeerd, zie bijlage 3) ook toepasbaar op de architectuur en stedenbouw uit de naoorlogse periode. Objecten uit de wederopbouwperiode kunnen evenals gebouwen van vóór 1940 worden gewaardeerd en geselecteerd op basis van de volgende waarden:

- Cultuurhistorische waarde
- Architectuur- en kunsthistorische waarde
- Stedenbouwkundige en ensemblewaarde
- Gaafheid / herkenbaarheid
- Zeldzaamheid

De landschappelijke - en ensemblewaarde van een boerderij valt meestal pas ter plaatse volledig op waarde te schatten. Ook de criteria 'gaafheid' en 'zeldzaamheid' kunnen voor de categorie boerderijen op dit moment geen exclusief uitsluitsel bieden aangezien er nog geen veldbezoek heeft plaatsgevonden en nog niet van alle gebouwen en complexen bekend is in welke staat zij verkeren.

De huidige preselectie is dus met name gebaseerd op de cultuur-, architectuur- en kunsthistorische waarden. Zo kan een boerderij bijvoorbeeld van belang zijn binnen het oeuvre van een bepaalde architect, kunnen er bijzondere constructiemethoden zijn toegepast, of kan er veel aandacht aan de erfinrichting en -beplanting zijn besteed.

De wederopbouwboerderijen kunnen worden ingedeeld en geselecteerd op typologische kenmerken, die vaak streekgebonden zijn. Er kan echter ook op een andere manier onderscheid worden gemaakt.

Groep 1: De oorlogsboerderijen.

De boerderijen die in de oorlog zijn gebouwd en herbouwd, alsmede de boerderijen die in de oorlog zijn verwoest, maar na de oorlog zijn herbouwd. Hieronder vallen:

Boerderijen met oorlogsschade (kapotgeschoten bij gevechtshandelingen, preventieve ruiming voor schootsveld, verwoest door inundatie), die nog tijdens de oorlogsjaren zijn herbouwd.

Boerderijen die tijdens de oorlogsjaren nieuw zijn gebouwd (NOP).

Boerderijen die door oorlogshandelingen en inundaties in met name de laatste oorlogsjaren zijn vernield, maar na de oorlog zijn herbouwd

Groep 2. De naoorlogse boerderijen

De boerderijen die niet direct het gevolg zijn van de oorlog, maar van andere, voornamelijk naoorlogse ontwikkelingen en gebeurtenissen, hieronder vallen:

Nieuw gebouwde, inclusief verplaatste boerderijen in herverkavelingsgebieden

Nieuw gebouwde boerderijen op het nieuwe land (NOP, Oost-Flevoland)

Nieuw gebouwde boerderijen en vervangende nieuwbouw op het oude land en herbouwde, door de watersnoodramp vernielde boerderijen

Bij de preselectie is geprobeerd om ook van elke van deze categorieën een of meerdere goede vertegenwoordigers te vinden

5.3 SELECTIEMETHODE

Bij het maken van de preselectie hebben de gegevens (met name de foto's) uit de tijdschriften gediend als basis voor het samenstellen van een preselectie binnen de bouwencategorie boerderijen. Aangezien de beschrijvingen uit de vaktijdschriften niet digitaal als aanhangsel beschikbaar zijn, was het niet mogelijk om de databank op die wijze voor preselectie te benutten. Wel zijn met behulp van de databank verschillende overzichten en dwarsdoorsneden samengesteld van bijvoorbeeld boerderijen uit een bepaalde periode, van één en dezelfde architect of uit bepaalde provincies. Met de vergaarde kennis en de waarderingscriteria in het achterhoofd, is hieruit vervolgens een preselectie gemaakt van meest representatieve voorbeelden. Het selecteren met behulp van de databank werd aangevuld met het handmatig raadplegen van de in mappen gedocumenteerde informatie. Deze voorlopige preselectie is vervolgens voorgelegd aan de leden van de begeleidingscommissie, die vanuit hun specifieke kennis tijdens een gezamenlijke bijeenkomst met twee

leden van het projectteam Wederopbouw de preselectie hebben opgesteld. Deze is niet definitief, en kan dus door voortschrijdend inzicht en kennis gemotiveerd worden uitgebreid of -bij sloop of ingrijpende verbouwing- ingekort.

De omgevingsaspecten bleken in de artikelen niet altijd even duidelijk te zijn gedocumenteerd. De landschappelijke - of ensemblewaarden, een belangrijk onderdeel binnen de hier onderzochte gebouwcategorie, zijn daarom niet in alle gevallen op hun waarde te beoordelen geweest. Onder andere hiervoor dient aanvullend veldwerk plaats te vinden.

5.4 VOORBEEDEN UIT DE PRESELECTIE

In totaal zijn voorlopig 87 van de 434 in het overzicht (bijlage 4) genoemde boerderijen uit de wederopbouwperiode geselecteerd als zijnde mogelijk behoudenswaardig; een percentage van 20 %. Dat wil zeggen dat deze voorlopig geselecteerde objecten van dusdanig belang worden geacht dat nader onderzoek ter plaatse gewenst is. Weliswaar blijkt uit de beschrijvingen welke boerderijen als uitzonderlijk kunnen worden aangemerkt, maar pas wanneer het veldwerk heeft plaatsgevonden zal duidelijk zijn hoeveel en welke gebouwen nog in (grotendeels) oorspronkelijke vorm bestaan. Aangezien nog niet van alle boerderijen bekend is in welke toestand ze momenteel verkeren of dat ze mogelijk zijn afgebroken, is bij het maken van de preselectie nog geen keuze gemaakt tussen (min of meer) vergelijkbare boerderijen. Wanneer na toekomstig veldwerk de definitieve selectie plaatsvindt, kan ook worden gelet op een evenwichtige vertegenwoordiging van architectuurstromingen, boerderijtypes, architecten en gemeenten of provincies.

Om een beeld te geven van de gevolgde selectiewijze en de preselectie is in onderstaand overzicht een aantal boerderijen met afbeelding opgenomen. Puntsgewijs wordt aangegeven waarom het hoofdgebouw of het hele complex wordt beschouwd als behoudenswaardig en dus voor een (vervolg-)veldbezoek in aanmerking komt.

Naam	Hoeve De Braeck
Objectcode	BOEL0119
Adres	Braakven 3
Postcode, Plaats	5258 AG, Berlicum
Architect	H. Tibosch
Bouwjaren	1949
Huidige bestemming	Woonhuis

HOEVE DE BRAECK BERLICUM

Cultuurhistorische waarde

- Van betekenis als voorbeeld van een vroeg naoorlogse ontwikkeling in de agrarische bouwkunst, als voorbeeld van een traditioneel, streekgebonden boerderijtype en als een bijzondere uitdrukking van een landschappelijke ontwikkeling.

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Van betekenis als een goed voorbeeld van traditionele vormgeving, materiaalgebruik en detaillering in de naoorlogse boerderijenbouw. De boerderij is tevens van belang als een representatief werk uit het oeuvre van een voor de naoorlogse boerderijenbouw belangrijke architect.

Stedenbouwkundige- en/of ensemblewaarde

- Van belang vanwege de betekenis voor de agrarische bebouwing rond Berlicum, die vanwege de typologische overeenkomsten een sterke samenhang vertoont, vanwege de bijzondere relatie met de inrichting van het erf en de overige gebouwde zaken op het erf en vanwege de sterke relatie tussen het boerderijtype en de streek.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Van belang vanwege de herkenbaarheid en de grote mate van gaafheid van het hoofdgebouw en het erf.

WIJNANDSHOEVE BERLICUM

Naam	Wijnandshoeve
Objectcode	BOEL0193
Adres	Veedijk 69
Postcode, Plaats	5258 SV, Berlicum
Architect	H. Tibosch
Bouwjaren	1950
Huidige bestemming	woonhuis

Cultuurhistorische waarde

- Van belang als voorbeeld van een vroeg naoorlogse ontwikkeling in de agrarische bouwkunst, als voorbeeld van een traditioneel, streekgebonden boerderijtype en als een bijzondere uitdrukking van een landschappelijke ontwikkeling.

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Van belang als een goed voorbeeld van traditionele vormgeving, materiaalgebruik en detaillering in de naoorlogse boerderijenbouw. De boerderij is tevens van belang als een representatief werk uit het oeuvre van een voor de naoorlogse boerderijenbouw belangrijke architect.

Stedenbouwkundige- en/of ensemblewaarde

- Van belang vanwege de betekenis voor de agrarische bebouwing rond Berlicum, die vanwege de typologische overeenkomsten een sterke samenhang vertoont, vanwege de bijzondere relatie met de inrichting van het erf en de overige gebouwde zaken op het erf en vanwege de sterke relatie tussen het boerderijtype en de streek.

Gaafheid/herkenbaarheid

- Van belang vanwege de herkenbaarheid en de grote mate van gaafheid van het hoofdgebouw en het erf.

BOERDERIJ TE CREIL

Naam	Type C
Objectcode	BOEL0015
Adres	Klutenweg 39 1
Postcode, Plaats	Creil
Architect	Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie
Bouwjaren	1950
Huidige bestemming	Boerderij

Cultuurhistorische waarde

- Als voorbeeld van een bijzondere ontwikkeling in de agrarische bouwkunst en als een representatief voorbeeld van een van de kleinere traditionele boerderijtypes in de Noordoostpolder

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als een goed voorbeeld van een speciaal voor de Noordoostpolder ontwikkeld boerderijtype voor gemengd bedrijf en vanwege de voor dit type karakteristieke vormgeving, materiaalgebruik en detaillering.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Van groot belang vanwege de sterke historisch-ruimtelijke relatie met het polderlandschap, waarvan het een essentieel onderdeel is en waarmee het onlosmakelijk is verbonden, vanwege de relatie met specifieke inrichting van het erf en haar beplanting en vanwege de functionele en visuele relatie met de overige agrarische bebouwing in de Noordoostpolder.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Van belang vanwege de herkenbaarheid en de grote mate van gaafheid van het hoofdgebouw en het erf.

Naam**Objectcode**

BOEL0013

Adres

Vormtweg 12

Postcode, Plaats

Tollebeek

Architect

Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie

Bouwjaren

1954

Huidige bestemming

BOERDERIJ TE TOLLEBEEK

Cultuurhistorische waarde

- Als voorbeeld van een bijzondere ontwikkeling in de naoorlogse agrarische bouwkunst in Nederland, vanwege het innovatieve karakter van de boerderij en als een representatief voorbeeld van een voor de Noordoostpolder zeer karakteristieke boerderij

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als een goed voorbeeld van een speciaal voor de Noordoostpolder ontwikkeld boerderijtype, als een bijzondere schakel in de geschiedenis van de architectuur en de bouwtechniek en vanwege de voor dit boerderijtype kenmerkende vormgeving, materiaalgebruik en detaillering.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Van groot belang vanwege de sterke historisch-ruimtelijke relatie met het polderlandschap, waarvan het een essentieel onderdeel is en waarmee het onlosmakelijk is verbonden, vanwege de relatie met specifieke inrichting van het erf en haar beplanting en vanwege de functionele en visuele relatie met de overige agrarische bebouwing in de Noordoostpolder.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Van belang vanwege de herkenbaarheid en de grote mate van gaafheid van het hoofdgebouw, de bijgebouwen en het erf.

BIJLAGE 1 LITERATUUR	90
BIJLAGE 2 AFBEELDINGEN	99
BIJLAGE 3 WAARDERINGSCRITERIA	100
BIJLAGE 4 OBJECTENLIJST	101
BIJLAGE 5 PRESELECTIE	116
BIJLAGE 6 DE WEDEROPBOUW DATABANK	119

Bijlage 1 Literatuur

BOEKEN

- Andela, Gerrie. *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkaveling in Nederland*. Bussum 2000.
- Bergh, Simon van den. *Verdeeld land. De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief 1890-1985*. Groningen/Wageningen 2004
- Bosma, K. en C. Wagenaar. *Een geruisloze doorbraak. De geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland*. Rotterdam 1995.
- Bouma, G.J.A. (1). *Pleatseboek. De nije Fryske pleats*. Leeuwarden 1949.
- Bouma, G.J.A.. *De nieuwe Friese boerderij*. Leeuwarden, 1949 (Ned. Versie van Pleatseboek)
- Broek, G.J. van den. *Vorm en structuur van Nederlandse boerderijen*. In *Neerlands volksleven* (1983), p. 121-126 en 258-262
- Camp, D'Laine en Mariëtte Kamphuis. *Architectuur en stedenbouw in Flevoland*. Zwolle, 1992
- Centrale Directie van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting. Den Haag 1950.
- Cruijningen, P. van e.a.. *Het boerderijenboek*. Zwolle 2003
- Dijk, L. van. *Van Schouwse stolp tot wederopbouwboerderij*. In *Boerenbedrijvigheid, voortgang en behoud*. Zwolle, 2003. P. 168-171
- Dissel, A.M.C. van. *59 Jaar eigengereide doeners in Flevoland, Noordoostpolder en Wieringermeer*. Walburg Pers.
- Diverse auteurs. *Boerenbedrijvigheid, voortgang en behoud*. Zwolle 2003
- Geneste, David, e.a.. *L. van der laan (1864-1942), J.A. van der laan (1896-1966): Een katholieke architectenfamilie, rechtzinnig, maar veelzijdig en pragmatisch*. Rotterdam 2002.
- Geurts, A.J.. *Boerderijen in de Noordoostpolder: bouwhistorie en vormgeving 1942-1962*. 2003.
- Geurts, A.J.. *Polders in cultuur gebracht: ontginning en tijdelijke staatsexploitatie van de IJsselmeerpolders*. Lelystad 2000.
- Heemkundekring Teterings erfdeel (red.) *Boerderijen in Teteringen*. Teteringen 2003.
- Heijden, W. van der. *De wederopbouw. Berlicum, Middelrode 1944-1956*. Geffen, 2004
- Kemp, M. van (red.). *Limburg 1940-1945. Van rampkomeet tot vredesplan*. Maastricht
- Kuipers, M.C.. *Toonbeelden van de Wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting in herrijzend Nederland*. Zwolle 2002.
- *Landbouwatlas van Nederland*. Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening. Den Haag 1959.
- *Ontwerpwet op de materiële oorlogsschaden*. Tweede Kamer, zittingen 1947-1950. Staatsblad

- Pater, drs. B.C. de (e.a.). *De Grote Atlas van Nederland 1930-1950*. Zierikzee 2005.
- Pollmann, Tessel. *Van Waterstaat tot Wederopbouw. Het leven van dr. Ir. J.A. Ringers (1885-1965)*. Uitg. Boom, Amsterdam 2006.
- Stuvvel, *Bouwen op nieuwe bodem. Van Gorcum & Comp. N.V.*, Assen 1967.
- Thijsse, J.Th.. *Een halve eeuw Zuiderzeewerken 1920-1970*. Groningen 1972.
- Tijm, P. Boerderijenbouw: foto's en plattegronden van 34 nieuw gebouwde boerderijen/ met een inleidende tekst door P. Tijm. Tijm, P. Bond Nederlandse Architectuur, Afdeling Boerderijenbouw,
- Siraa, H.T. . *Een miljoen nieuwe woningen: een rol van de overheid bij de wederopbouw, volkshuisvesting, bouwnijverheid en ruimtelijke ordening (1940-1963)*. 's-Gravenhage 1989.
- Siraa, H.T. . *De geschiedenis van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijk Ordening*. 's-Gravenhage 1983.
- Wolffram, D.J.. *70 Jaar ingenieurskunst. Dienst der Zuiderzeewerken 1919-1989*. Lelystad 1997.
- Wiersma-Risselada, A.C. *Het aandeel der vrouw bij de wederopbouw boerderijen*. Uitgave van de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen. Zonder plaats, zonder jaarvermelding [1946].
- silo's en zuivelfabrieken. Baksteen 1 (1961), p.1-4
- Progressieve bouw in de landbouwsector. Baksteen 3 (1961), p.1-4
- Valk, H.W. Mijmeringen bij foto's van een boerderij. Baksteen?? (1960), p.10-11
-

Bouw

- Aantal boerderijen (met woning), voltooid in de jaren 1948 t/m 1958. Bouw1959, p.598
- Alphen, G. van. De bouw van graanopslagplaatsen. Bouw 1958, p. 127-131
- Andere wegen in de melkveehouderij. Torensilo's, loopstal, schuurbouw. Bouw1959, p.1353
- Beek, E. van der. Modelboerderij op Schiphol. Bouw 1957, p. 738-740
- Bentum, A./L.A. Heydelberger. Vloeren in stallen op landbouwbedrijven. Bouw 1956, p.890-895
- Bentum, A. Agrobouw. Een flexibel en elastisch ontwerp voor efficiënte boerderijen. Bouw 1959, p.576-578
- Berghoef, H. en J.A. Gels. Aardappelbewaarplassen. Bouw 1961, p.44-49
- Boerderij 'De Nieuwe Laar te Hees, Gemeente Nijmegen. Bouw 1942, p. 202-204
- Boerderij met kapschuur te Gemert. Bouw 1942, p. 410-413
- Bouma, G.J.A. en J.J.M. Vegter. Friesche boerderijen. Bouw 1948, p.470-476
- Bouma, S.J. Groninger boerderijen. Bouw 1946, p.464-466
- Bouwactiviteit in de eerste negen maanden van 1955. Boerderijen. In Bouw 1956, p. 242
- Bouwactiviteit in het eerste kwartaal van 1956. Boerderijen. In Bouw 1956, p. 737

TIJDSCHRIFTEN

Baksteen

- Duister F.J.H.. Wonen in een nieuw land, de Noordoostpolder. Baksteen 6 (1962), p.1-6
- Meersma, D.. Progressieve bouw in de landbouwsector. Boerderijen

- Bouwplan 1946, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956
- Bouwprogramma 1955. Bouw 1956, p. 242
- Bouwprogramma 1955. Bouw 1956, p. 486
- Bouwprogramma 1956 (1^e kwartaal). Bouw 1956, p. 737
- -Bouwprogramma 1957. Boerderijen en overige agrarische gebouwen. Bouw 1956, p.816
- Bouwprogramma 1960 belooft f3190 miljoen. Bouw 1959, p.1097
- Broeikas van 25 x 10 x 3,5 m.. Bouw 1956, p.176
- Buchta Roos, L.H. en A.C. Gathier. Landarbeiderswoningen in Driewegen. Bouw 1949, p. 398
- De model-bouwverordening en landbouwbedrijfsgebouwen. Bouw 48 1965, p.1836
- Drie boerderijen. Bouw 1959, p.580
- Eck, A.D. van. Boerderijenbouw in de Noordoostpolder. Landbouwschuren in montagebouw. Bouw 1949, p. 690-709. R.3.2
- Eck, A.D. van. Boerderijenbouw van de IJsselmeerpolders. Bouw 1959, p. 585-591
- Eck, A.D. van. Boerderijenbouw en architectenwet. Bouw 1946, p.550-552
- Eck, A.D. van. Niet-traditionele bouwmethoden in de Noordoostpolder. Bouw 1956, p.101
- Eck, A.D. van. Boerderijen in de IJsselmeerpolders. Bouw 1959, p.585-592
- Eck, A.D. van. Standaardisatie bij boerderijbouw. Bouw 1947, p. 284
- Eyck, W. van. Wat is een boerderij? Zakelijk gebouwen-complex of landschapsversiering. Bouw 1959, p.570-572
- Feensta, G.. Vorm en opzet van de boerderij. Bouw 1956, p.749-753
- Gelderen, W. van.. Boerderijen-Bouw. Bouw 1946, p.461-463
- Gels, J.A.. Resultaten van een prijsvraag betreffende boerderijbouw. Bouw 17 (1964), p.586-593
- Goudswaard, N.B.. Revolutie in de boerderijenbouw? Bouw 1950, p.472-477
- Goudswaard, N.B.. Naar een goede en goedkope boerderij. Bouw 5 (1950), (N.V. Noord-Nederlandse Drukkerij Meppel.) p.472-477
- Grunsven, J.B. van. Vegetatiekas. Bouw 1955, p.8-9
- Haandrikman, G.. Bouw van boerderijen in ruilverkavelingen. Bouw 1959, p.581-585
- Hartogh, A.V. en W. van Keulen. Materialen voor de bouw van kassen. Bouw 1948, p.329-330
- Heer, Chr. de. Peulvruchtencentrum te Middelburg. Bouw 1956, p. 772-773
- Hekker, R.C.. Boerderijen-architectuur in het zoeklicht. Bouw 1956, p. 745-753
- Huisman, L.H.. Functionele bouw van boerderijen. Bouw 1959, p. 573-575
- Indexcijfer bouwkosten boerderijen op 1 oktober 1946. Bouw 1946, p. 823-824
- Jaarverslag 1961 van de Rijksdienst voor het nationale plan. Bouw 1963, p.208-209
- Kiestra, E. Bouwkostenbesparing in Alphen a.d. Maas. Bouw 1959, p. 579
- Langman, J.. Concentrische bebouwing ten plattelande. Bouw 1958, p. 842-846
- Leeuwen, H. van. Model van een boerderijwoning. Bouw 1959, p.934-936

- Maliepaard, C.H.J.. Landbouw-techniek en inrichting der bedrijven. Bouw 1946, p.695-696
 - Mededeling over de standaardisatie van de boerderijbouw. In Bouw 1947, p. 191-192
 - Meer aanvragen voor bouwboerderijen. Bouw 43 1963, p. 1454
 - Min. Van Wederopbouw en Volkshuisvesting. Bouwactiviteiten in de eerste negen maanden van 1955. Bouw 1956, p.242 en 486
 - Min. Van Wederopbouw en Volkshuisvesting. Bouwactiviteiten in het eerste kwartaal van 1956. Bouw 1956, p.737
 - Olsmyer K.G.. De boerderij van de toekomst. Bouw 1946, p. 476
 - Ook de boerderij verandert. Bouw 1959, p.724-725
 - Over ruilverkavelingen. Bouw 1959-1962
 - Pothoven, J.. De boerderij van de Geldersche vallei. Bouw 1946, p.702-703
 - Premie arbeidsbesparende bouw in de landbouw. Bouw 1964, p. 1837
 - Prijsvraag boerderijenbouw. Bouw 1961, p.663
 - Prijsvraag voor boerderij in Amsterdamse Bos. In Bouw 1941, p. 324-328, 334-335, 342-344, 346-352
 - Rijkenbarg, G.J.H.. Toepassing van fabrieksmatig vervaardigde bouwelementen in de boerderijbouw. Bouw 26 (1961), p.812-814
 - Rijkenbarg, G.J.H.. Aspecten van goedkoper bouwen in de landbouw. Bouw 25 (1965), p.951-953
 - Spiegel van de week. Eerste boerderij in Oostelijk Flevoland. Bouw 29 (1958), p.725
 - Standaardisatie en montagebouw in de landbouw. Bouw 16 (1964), p.561
 - Steur, J.A.G. van der. Ontginingsboerderijen. Bouw 1946, p. 467-470
 - Subsidie boerderijverplaatsing. Bouw1958, p.1237
 - Tijm, P.. Boerderijenbouw. Ontwikkeling van andere typen. Bouw 1952, p.546-551
 - Tuinbouwcentrum Emmen. Bouw 1958, p.1101
 - Uitgifte van 200 boerderijen in Oostelijk Flevoland. Bouw 48 (1961), p.1567
 - Uitgifte van 200 boerderijen in Oostelijk Flevoland. Bouw 16 (1961), p.1567.
 - Voedersilo's. Bouw1961, p.336
 - Vorkink, A.H.. Voorlichting over woninginrichting in het rivierengebied. Bouw 1959, p.114-116
 - Vroom, W. De Geldersche boerderij. Wederopbouw boerderij te Scherpenzeel. Bouw 1946, p.701
 - Wederopbouw boerderijen. Bouw 1947, in Bouwcentrum van 15-3 1947, 12^e jrg. Nr. 11, p. III
 - Wiedijk, J. Enige algemene aspecten bij hedendaagse boerderijen. Bouw 46 (1962), p.1687-1688
 -
- Bouwkundig Weekblad**
- Architectencommissies. Bouwkundig Weekblad nr.32 (1948), p.263.
 - Boerderij 'De Nieuwe Laar' te Hees. Bouwkundig Weekblad 1942, p.410-413
 - Boerderijen bij Dordrecht en Kleverskerke. Bouwkundig Weekblad 14 (1946),p. 133-138
 - Boerderij met kapschuur te Gemert. Bouwkundig Weekblad 1948, p. 202-204
 - Boerderij voor gemengd bedrijf te Empel (N.Br.). Bouwkundig Weekblad 37 (1950), p.561-568

- Bommel, P.J. van. Het erf bij de boerderij. Bouwkundig Weekblad 1942, p. 54-56
- Boerderij te Hooghalen. Bouwkundig Weekblad 1955, p.227
- Boerderijen te Oostering-Pesse en Eursinge-Pesse. Bouwkundig Weekblad 1955, p.229
- Boerderij te Bergeijk. Bouwkundig Weekblad 78 (1960), p.248-249
- Boerd. 'Nieuw Rijk' en 'Hoeve Schiphol' bij Schiphol. Bouwkundig weekblad 1962, p.281-288
- Jans, J. Devaluatie van de boerderijenbouw. Bouwkundig Weekblad 1950, p.18-20
- Hansen, H.J.M.. Boerderij voor gemengd bedrijf te Empel. In Bouwkundig Weekblad 1950, p. 561-568
- Mededelingen over de standaardisatie van de boerderijbouw. Bouwkundig weekblad 65 (1947),
- Meuleman, M.J. Boerderijdag 17 januari 1942. Bouwkundig Weekblad 1942, p.55-56
- Spoed bij herbouw van boerderijen. Bouwkundig weekblad 1952, p.192
- Strik, J. Veerhuisboerderij 'De Staaij' te Vierlingsbeek. Bouwkundig Weekblad 1951, p.215-218
- Studieprijsvraag voor een veeboerderij in het Amsterdamse Bos. Bouwkundig Weekblad 1941, p.324-328, 335, 342-342
- Tijn, P. Boerderijenbouw. Bouwkundig Weekblad 14 en 15 (1950), p.209-256
- Tuinderswoning te Noorden. Bouwkundig Weekblad 1962, p.289
- Tuinderswoning te Loosduinen. Bouwkundig Weekblad 1941, p.283-284
-
- Boer, H. de en J. Deutekom. Beton in de boerderijenbouw (I). Cement 1949, p. 211-219.
- Boer, H. de. Beton in de boerderijenbouw (II). Cement 7 (1955), p. 25-26.
- Boer, H. de. Beton in de boerderijenbouw (III). Cement 8 (1956), p. 388-390.
- Cement en beton in en om de boerderij. Cement 11 (1959), p.438
- Cement en beton; nieuwe bouwmaterialen voor moderne boerderijen.
- Eck, A.D. van. Beton in de landbouw. Cement 1959, p 120-123
- Erfstabilisatie met cement op de C.R. Waiboer-hoeve. Cement 1962, p.625-626
- Het overbruggen van sloten met behulp van geprefabriceerde betonelementen. Cement 12 (1960), p.1068-1069
- Nieuwe materialen en constructies voor moderne boerderijen. Cement 14 (1962), p.48-49.
- Klingereren, F. van. Prefabricage bij agrarisch bedrijf. Cement 4 (1952), p.266-268
- Landbouwwegen van beton in de ruilverkaveling Wierden. Cement 1964, p.416
- Wigbout, F. Landbouwweg op palen te Roelofarendsveen. Cement 9 (1957), p.358-364
-

Polytechnisch Tijdschrift

- Bleijenberg, W.H.M.. Walcherens herstel. PT 1950, p.719-728
- Bleijenberg, W.H.M.. West Zeeuwsch-Vlaanderen herleeft III. PT 1952, p. 717-720
- Noordoostpolder. Zeven dorpen in een nieuw land. PT 1959, p.559-565
-

Cement

Overige bronnen

- Alblasserdam, 1940-1942. Boerderij Jan Boon aan de Vinkepolderweg te Alblasserdam, 1940-1942.
- Bijhouwer, J.T.P.. Het landschapsbeeld van de nieuwe polders. In Forum nr. 1-2 1955, p.9-21
- Blankenstein, Elisabeth van. Defensie en oorlogsschade (1939-1945). RDMZ, 2004
- Boerderij A. Blom, Kerkestraat B94 te Alblasserdam, 1940-1942. Boerderij A. Vervelde??straat te
- Boerderij Bijkerk aan de Lagedijk te Koudekerk, 1940-1942. Alle boerderijen: Architecten(bureau) J.A. van der Laan, L. van der Laan, - van der Kooi. Archief NAI.
- Boerderij gebr. Van der Sluys aan de Hoogwaard B-91 te Koudekerk, 1940-1941. Boerderij Welgelegen aan de Achthovenerweg 60 te Leiderdorp, 1940-1941. Deze boerderijen: Architecten(bureau) J.A. van der Laan, L. van der Laan, - Reijneveld. Archief NAI.
- Boshuizen, E.. Boerderijen in de Noordoostpolder. Monumenten van een recent verleden. In Heemschut, oktober 2003, p.20-21
- Bouma, G.J.A. (2). Moderne boerderijbouw in Zeeland. Brochure, Utrecht 1949
- Bouwkunde commissie Friese Maatschappij van Landbouw. Vier nieuwe boerderijen. Fries Landbouwblad, december 1961.
- Centrale van boerinnen en andere plattelandsvrouwen. De boerin en haar huis. 's Gravenhage 1949.
- Cramer, Max en Anton Groot. Wederopbouwboerderijen, een eerste kennismaking. In Amersfoortmagazine, jaargang 6, nr. 2, september 2003
- De tweede drooglegging en de Wederopbouw van de Wieringermeer, deel I. In: Kroniek van het Historisch Genootschap Wieringermeer, 13^e jaargang, 2005, nr. 42
- De tweede drooglegging en de Wederopbouw van de Wieringermeer, deel II. In: Kroniek van het Historisch Genootschap Wieringermeer, 14^e jaargang, 2006/I, nr. 43
- VI. Droogmakingen. Walcheren. Wieringermeer. In hetzelfde onbekende blad of boek als 129
- Eck, A.D. van. Montagebouw van landbouwschuren in de Noordoostpolder. Forum, 8^e jaargang (1953), p.254-256
- Een aan de RDMZ gerichte brief van W.J.M. van der Heijden d.d. 9-11 2003
- Genootschap Wieringermeer, 13^e jaargang nr. 42 (2005), p. 23-25 en 28-37
- Granpre Moliere, M.J.. Het landschap in de Noordoostpolder. In Forum nr. 1-2 1955, p.7-8
- Grovestins, Feyeona en Jeroen Goudeau. Boerderijen in de gemeente Amersfoort. Een inventarisatie. In Amersfoortmagazine, jaargang 6, nr. 2, september 2003
- Herbouwgegevens boerderijen 1943. Nationaal archief 2.17.03.2213
- Historische boerderijen in Nederland. SHBO, 2003, p.17
- Kallenbach, ir. P.W.J. . Wederopbouw in Limburg, 1940-1945. Van rampkomeet tot vredespalm. Maastricht
- Kiestra, E.. De Drentse boerderij, 1950. p.17-18
- Lijst luchtaanvallen op Nederland 1940-1945. Bombardementen ingedeeld op volgorde van datum

- Maandverslag over den wederopbouw. November 1940
- Niemeijer, A.F.J.. Oorlogsschade, watersnoodschade en ruilverkaveling in de wederopbouwperiode (1940-1965). R.A.C.M. Zeist 2007.
- Nieuwbouw en herbouw van woningen en boerderijen in 1946. divers tabellen op pp 20-25 van een onbekend blad of boek.
- Oude en nieuwe boerderijenbouw in Overijssel. In Winst en verlies 1925-1950.
- Polderman, T. De noodboerderijtjes op Walcheren: pioniers in de wederopbouw, in Monumenten van april 2004.
- Rapport omtrent het herstel van Walcheren, 1946
- Rijksdienst v. d. IJsselmeerpolders (red.). Boerderijbouw in de IJsselmeerpolders. Brochure, 1988
- Schokbetonschuur. Monument voor wederopbouw. Agrabeton nr. 1 (2005), p.
- Splint, Madita. Bijzondere boerderijen in de vallei. In GM kwadraat, nummer 1, lente 2006.
- Smallegange, G.. Monumentjes van vrijheid. In Provinciale Zeeuwse Courant, 18-6 2002.
- Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, no K31, 9 februari 1950.
- Toespraak aan den maaltijd in de nieuwe boerderij van Gebr. Uijens te Niftrik, op 4 juni 1942.
- Van korte tot koren, p. 46-57 en 99-104.
- Verslag over de landbouw in Nederland over 1942 t/m 1945. Verslagen en mededelingen van het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening. Den Haag 1949
-
- Bentum, Ir. A.. Agrobouw. De Boerderij nr. 27, 42^e jaargang, 2 april '58.
- Boerderijenbouw. In De Boerderij nr. 27, 31^e jaargang 1947. + foto's wederopbouwboerderijen
- Bouma, Ir. G.J.A.. Boerderijbouw. De Boerderij nr. 28, 43^e jaargang, 15 april 1959.
- De Wieringermeer herrijst. In De Boerderij nr. 8, 30^e jaargang 1946
- Escharen (N.Br.). 'De Kamerberg', 1940-1941. In De Boerderij nr. 10, 27^e jaargang, dec. 1941
- Groenlo. Winterwijkseweg. 'Nieuw-Wallerbosch', Winterwijkseweg, 1939-1940.
- Hoogmoed, J.E. van. Enkele voorbeelden van goedkope boerderijenbouw. De Boerderij nr. 37, 43^e jaargang, 17 juni 1959
- Nieuwe boerderij te Wassenaar. Boerderij voor Koningin Wilhelmina op landgoed Raaphorst, op de plaats van een in sept. 1944 verwoeste boerderij. In De Boerderij nr. 25, 36^e jaargang, 1952.
- Op het eiland Walcheren. In De Boerderij nrs. 12/13, 36^e jaargang 1951. Foto noodboerderij
- Yorkshire Varkensstamboek in Zuid-Holland. Arch. L. Dekker (Moerkapelle). In De Boerderij nr.7, 37^e jaargang nr 17
- Zevenhuizen. Noordelijke Dwarsweg. Varkensboerderij (varkensmestbedrijf) dd 1950 voor de
- Zuid-Sloepolder. Landbouwschuren bij 7 nieuwe boerd. In De Boerderij nr. 50, jrg 36, 1952
-
- **Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedenbouw**
- Marius, H.R. en Sj Groenman. Agrarische bestemmingen in het uitbreidingsplan. TVS 1944, p.10-13

- Tuinman, A.S. Het agrarisch ontwikkelingsplan. TVS 1944, p.13-16
- Verdenius, J.W. Het agrarisch studieplan en zijn beteekenis voor den planoloog. TVS 1943, p.100-103
- Vroom, W. Het agrarische bestemmingsplan van de Bommerwaard en zijn beteekenis uit planologisch oogpunt. TVS 1943, p. 90-91
- Vroom, W. Het agrarische bestemmingsplan van de Bommerwaard en zijn beteekenis uit planologisch oogpunt. TVS 1943, p. 72-77
-
- Bouwwereld**
- Anema, ir. P.. De landbouwvoorlichting bij de bouw en verbetering van landbouwbedrijfsgebouwen. Bouwwereld 1961, p.650-653
- Architecten-commissies voor den Wederopbouw. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, .Wederopbouw boerderijen. Beëindiging noodbouw. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr. 10 1947, p. 104
- Bekendmaking omtrent den wederopbouw van boerderijen. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr. 9, 1947, p. 96
- Berghoef, ir. H.. Enkele gedachten over de bouwkosten van landbouwbedrijfsgebouwen. Bouwwereld 1958, p. 597-601
- Berghoef, ir. H. Nieuwbouw of verbetering van boerderijen in de praktijk. Bouwwereld 1958, p. 606-615
- Bouma, ir. G.J.A.. Streekeigen boerderijen. Bouwwereld 1958, p. 672-681
- Bouwbedrijf en Openbare Werken. Voorschriften van den Regeeringscommissaris voor den Wederopbouw. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr. 18 1940, p. 203-204
- Bouwwereld 1958, p. 602-605
- Bureau Wederopbouw Boerderijen. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr. 5 1949, p. 56
- De Agrobouw-boerderij. Bouwwereld 1958, p. 520-521
- De Widt, dr. R.A.. De economische zijde van de boerderijbouw. Bouwwereld 1958, p.591-596
- Gelijmde dragende houtconstructies in landbouwbedrijfsgebouwen. Bouwwereld 1958, p. 616-619
- Hoogmoed, J.E. van. Vergelijking bouwkosten boerderijtypen in het Noord-Brabantse zandgebied.
- Houten, J. van Rijkslandbouwar-chitect. Boerderijbouw. Bouwbedrijf en Openbare Werken, 19^e jaargang, p.109-111, 1943
- Koopal, J. De boerderijen in de Noordoostpolder. Bouwwereld 1958, p. 658-671
- Leeuwen, H. van. De woning op de boerderij. Bouwwereld 1960. De woning op de boerderij
- Loopstallen voor rundvee. Bouwwereld 1959, p.157-163
- Noodboerderijen en noodstallen. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr. 1 1947, p. 20
- Oostenrijkse woningen. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr. 13 1948, p. 145
- Ook de boerderij verandert. Bouwwereld 1959, p. 373-375, 583, 630-633, 649
- Ophuis, ir. B.G.. Moderne luchtgekoelde aardappelbewaarpplaatsen. Bouwwereld 1958, p. 1028-1034
- Prinsen. L. Bouw en verbetering van varkensstallen. Bouwwereld 1960 p.672-674
- Reinalda, L. Boerderij-ontwerp voor het Friesche weidebedrijf.

- Bouwbedrijf en Openbare Werken, 20^e jaargang nr. 17, 1943. p. 125-129
- Reorganisatie van Ratiobouw. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr. 15 1951 p. 173
 - Richtlijnen voor de detaillering van boerderijen. Bouwwereld 1959, p.246-249
 - Standaardisatie en montagebouw in de landbouw. Bouwwereld 1964, p.655
 - Studieontwerp voor boerderijen van architectengroep 'Demeter'. Bouwwereld 1958, p. 649-657
 - Tegengaan van uniformiteit in bouwvormen. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr.19 1954, p. 191
 - Wattjes, J.G. Boerderij voor gemengd bedrijf te Bunnik, 1940-1942. Bouwbedrijf en Openbare
 - Wellenberg, G.H.. Verbouw van boerderijen (I). Bouwwereld 1962, p.922-924
 - Wellenberg, G.H.. Verbouw van boerderijen (II). Bouwwereld 1962, p.976-982
 - Wellenberg, G.H.. Verbouw van boerderijen (III). Bouwwereld 1963, p.84-86
 - Wellenberg, G.H.. Verbouw van boerderijen (IV). Bouwwereld 1963, p.1074-1083
 - Wellenberg, G.H.. Verbouw van boerderijen (V). Bouwwereld 1965, p.199-204
 - Werken, 20^e jaargang nr. 19, p. 142-146 en 20^e jaargang nr. 20, p. 151-154, 1944
 - Wederopbouw en Bureau Wederopbouw Boerderijen in Zeeland. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr. 3 1949, p. 31
 - Zeeuwsche boerderij 1946. In Bouwbedrijf en Openbare Werken, nr. 5 1946, p. 69

Bijlage 2 Afbeeldingen

De afbeeldingen, foto's en figuren uit dit rapport zijn afkomstig uit de geraadpleegde literatuur, van de RACM en van de auteur.

Bijlage 3 waarderingscriteria

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

- Belang van de boerderij als een bijzondere uitdrukking van een ontwikkeling in de agrarische bouwkunst
- Belang van de boerderij als een bijzondere uitdrukking van een geografische en/of landschappelijke ontwikkeling
- Belang van de boerderij als een bijzondere uitdrukking van een technische of typologische ontwikkeling
- Belang van de boerderij vanwege de innovatieve waarde of pionierskarakter

ARCHITECTUURHISTORISCHE WAARDE

- Belang van de boerderij voor de geschiedenis van de architectuur en de bouwtechniek
- Belang van de boerderij voor het oeuvre van een architect
- Belang van de boerderij vanwege de esthetische kwaliteiten van het ontwerp
- Belang van de boerderij vanwege het bijzondere materiaalgebruik
- Belang van de boerderij vanwege de bijzondere samenhang tussen interieur en exterieur

ENSEMBLEWAARDEN

- Betekenis van de boerderij als onderdeel van een groter geheel, dat cultuurhistorisch of architectuurhistorisch van belang is
- Betekenis van de boerderij vanwege de situering, verbonden met de ontwikkeling van een streek
- Betekenis van de boerderij vanwege de inrichting van het erf en de samenhang met de overige bebouwing op het erf
- Betekenis van de boerderij voor het aanzien van de streek
- Betekenis van de boerderij vanwege de relatie met het omringende landschap

GAAFHEID/HERKENBAARHEID

- Belang van de boerderij vanwege de architectonische gaafheid van in- en/of exterieur
- Belang van de boerderij vanwege de gaafheid en de herkenbaarheid van de samenstellende onderdelen
- Belang van de boerderij vanwege de structurele en/of visuele gaafheid van het erf en de landschappelijke omgeving

ZELDZAAMHEID

- Belang van de boerderij of van onderdelen van het erf, vanwege de cultuurhistorische, architectuurhistorische, bouwtechnische, typologische en/of functionele zeldzaamheid

Bijlage 4 Objectenlijst

Overzicht van boerderijen uit de periode 1940-1965 per provincie. Het teken* staat voor de voorgeselecteerde boerderijen. In bijlage 5 worden deze voorgeselecteerde boerderijen nog eens genoemd met de code waaronder ze in de wederopbouwdatabank te vinden zijn.

Drenthe

- Assen. Asserwijk BY 46. Kiemloods (pootardappelbewaarpplaats) 'De Lichtkiem' dd 1946, ontwerp J.J. van Houten, i. o. van Coöp. Poterbewaarpplaatsvereniging Kloosterveen en Omstreken (met bouwtekening uit gemeentearchief Assen)
- Assen. Graswijk 32. Bouw noodstal en noodwoning, a.: J.H. van Houten, 1945. Bouw boerderij i.o. van Bureau Wederopbouw Boerderijen district Groningen, rayon Assen (onderdeel van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting), Arch.bureau A. Hidding uit Hooghalen, 1948-1949 (met bouwtekeningen uit gemeentearchief Assen).
- Hooghalen. Boerderij ontworpen door de arch. A. Hidding (Hooghalen), 1945-1949.
- Hooghalen. Boerderij ontworpen door de architect O. Offringa en A. de Vries, 1955.
- Oostering-Pesse. Boerderij ontworpen door de arch. R. ter Stege, 1954.
- Eursinge-Pesse. Boerderij ontworpen door de arch. R. ter Stege, 1949-1950.

Flevoland (Noordoostpolder)

Enkele ontginningsboerderijen van het Wieringermeertype in de NOP zijn reeds van rijkswege (R) beschermd. Tevens is een aantal boerderijen opgenomen op de gemeentelijke monumentenlijst (G).

- *Marknesse. Blokzijlerweg 10 (G). Akkerbouwbedrijf van 24 ha op kavel S84. Oostenrijkse woning met betonnen schuur type PC1 van de 2e serie (1951-1953).
- *Emmeloord. Bomenweg 22 (G). Op kavel 100.
- Emmeloord. Espelerweg 4. Wieringermeerboerderij uit 1943-1944 van het type Q7 (R).
- Kraggenburg. Zwartemeerweg 46. Wieringermeerboerderij van 48 ha voor akkerbouw 'Woltersheem', type Q7h (1942-'43).
- Kraggenburg. Kadoelerweg 14. Wieringermeerboerderij van 48 ha voor akkerbouw, type Q7T (1942-'43)
- Emmeloord. Hannie Schaftweg 6. Boerderij uit 1950-1951 met een betonnen schuur van de tweede serie.
- Tollebeek. Vormtweg 12. Boerderij voor gemengd bedrijf met een aangebouwde pachterswoning type L en een schuur uit de 3^e serie van het type Pff10 (1954).

- Kraggenburg. Zwartemeerweg 46. Aardappelloods van het type J bij ‘Woltersheem’
- Kraggenburg. Zwartemeerweg 29a-b. Dubbele landarbeiderswoning type A uit 1949.
- * Kraggenburg. Leemringweg 21/I en 21//II (G). Op kavel T28. Dubbele Boerderij met twee schuren
- * Bant. Lemsterweg 50 (G). Op kavel A 79.
- Luttelgeest. Luttelgeesterweg 25. Kleine boerderij voor 12 ha van het type C4.var., 1949-’50.
- Creil. Klutenweg 39 I. Kleine dwarsdeelboerderij van het type C uit 1949-’50.
- Marknesse. Marknesserweg. De eerste, in 1949 gebouwde schokbetonschuur van het eerste type bij de H.D. Louwes Hoeve.
- * Kraggenburg. Neushoornweg 11 (G). Bedrijf van 30 ha voor akkerbouw op kavel Q101. Oostenrijkse woning met betonschuur 2^e serie van het type PD2 (1951-1953).
- * Rutten. Ruttenseweg 14/I (G). Bedrijf op kavel A31.
- * Espel. Steenbankpad 13 (G). Boerderij met twee schuren op kavel D45.
- * Espel. Steenbankpad 16 (G). Bedrijf op kavel D37.
- * Luttelgeest. Uiterdijkenweg 33 (G). Boerderij voor gemengd bedrijf met betonschuur 2^e serie (1951-1953) type PD of PE op kavel R94.
- Ens. Drietorensweg. Kleine boerderij (1951-1953) van het type H met dwarsschuur.
- Nagele. Sluitgatweg. Kleine boerderij van het type M (15 ha.)
- Creil. Aan de omringdijk (onder meer bij Zuidermeerpad ten westen van Creil). Schaapskooien, ca 1955.
- Creil (ten noordoosten van). Creilerpad. Voorlichtingsboerderij ‘De Waag’. Gebouwd in 1955 i. o. van de Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting in de Noordoostpolder.
- Kraggenburg (ten zuidoosten van). Zwartemeerweg. Boerderij met bedrijfsruimten met een experimentele opzet d.d. 1952.
- Emmeloord (ten zuiden van). Hannie Schaftweg. Boerderij van 3^e serie met semi-bungalow in montagebouw van het Fracon systeem.
- Marknesse (ten zuidoosten van). Voorsterweg. Ir. W.A. Bosmahoeve, gebouwd ca 1955 met het oog op een eventuele inpoldering van de Lauwerszee, i. o. van de Directie van de Wieringermeer.
- Bant. Proefboerderij van het Wieringermeertype ‘Crueningenhof’.
- Emmeloord. Sloefweg. Proefboerderij van het Wieringermeertype ‘De Kandelaar’.
- Oostelijk Flevoland. Roodbeenweg. ‘De Schreef’, proefboerderij voor 90 hectare.

Friesland

- Sexbierum. Nammensma State. Kop-hals-romp (tr.) uit 1940-1941. arch. Arjen Witteveen (Leeuwarden).
- Pingjum. Op 1-11 1949 gereed gekomen boerderij, arch. G. van der Zee.
- Wonseradeel. Boerderij met aardappelbewaarpplaats ontworpen door arch. G. van der Zee (Bolsward).
- Rauwerderhem. Boerderij ontworpen door arch. P. Niesten (Leeuwarden).

- Ameland. Ruilverkavelingboerderij uit jaren '50 in poldergebied rond Hollum en Ballum.
- Teroele. “Aan Vaart en Straatweg tussen Sneek en Lemmer bij Woudsend”. Boerderij ontworpen door de architecten P. Niesten en T. Venstra, 1945-1949.
- Sneek. Herbouwde kop-hals-rompboerderij ontworpen door de arch. J.C. Velding.
- Ingelum (Engelum?). Herbouw van een in 1942 afgebroken boerderij, 1947, i. o. van Fryske Maetskippij fan Lânbou.
- Britsum (Aldlân). Boerderij ‘Eringa state’ ontworpen door de arch. H. Wiersma (Beetsterzwaag), 1940, i. o. van M. van Heloma uit Amersfoort.
- Rotstergaest. Boerderij ‘Mounpleats’ van C. Gerritsma.
- In 1942 vond er een prijsvraag plaats voor het ontwerpen van een boerderij uitgeschreven door de Fryske Akademy. Winnaar was het motto ‘Beukenhorst’, een ontwerp van arch. P. Niesten te Leeuwarden. Het is niet bekend of één of meerdere van de ingeleverde ontwerpen zijn uitgevoerd. De van aantekeningen voorziene ontwerptekeningen van 2 boerderijen voor de prijsvraag bevinden zich in Museum Smalingerland te Drachten.
- Opeinde. Kop-rompboerderij ontworpen door arch. Arjan Witteveen, 1954.

Gelderland

In 1940 zijn circa 300 boerderijen gebouwd in de Gelderse Vallei ter vervanging van de door de Nederlandse krijgsmacht in brand gestoken boerderijen, die lagen in het schootsveld van de militairen die de Grebbeline moesten verdedigen. Herbouw in stijl Delftse School door de MAVOG (Materiaal Voorzienig Grebbe), voor een derde op kosten van de boeren zelf. Tot deze boerderijen behoren:

- Woudenberg (Utrecht). ‘De Zevenmorgen’.
- Woudenberg (Utrecht). ‘Klein Middelaer’.
- Renswoude (Utrecht). ‘De Beek’.
- Overberg (Utrecht). ‘Luchtenstein’.
- Woudenberg (Utrecht). ‘Eerst Broek’.
- Woudenberg (Utrecht). ‘Groot Ambalgam’.
- Scherpenzeel. Boerderij ‘De Pol’.
- * Scherpenzeel. Boerderijen aan Voskuilerweg.
- Gendringen. Boerderij ‘De Kempe’, ernstig beschadigd door oorlogshandelingen op 30-3 1945, herbouwd in 1950 (oorspronkelijke bouw 1908).

Overige Gelderland:

- Lochem. Boerderij ontworpen door arch. G.K. Vreeze (Ruurlo).
- Bennekom. Achterstraat .. Herstel van de boerderij Boekelo.
- Niftrik. Boerderij dd 1942 voor Gebr. Uijens. Arch.: Goddijn en Sluitman (Schütz en Meerman), i.o. van Bureau Wederopbouw Boerderijen.
- Bemmelen. Tesselaarstraat ..., 1951-1952 voor gebr. Klomp, a: L.C. van de Bovenkamp en M. van Gullik.
- Bemmelen. Boerderij ontworpen door arch. G. Feenstra en Th. N. Dinissen, 1945-1949.
- In het Land van Maas en Waal-West zijn in de jaren '50 105 ruilverkavelingsboerderijen voor gemengd bedrijf gebouwd.

-
- Boerderijen (150) bij Horssen, Wamel en Alfen in de ruilverkavelingsgebieden ‘Maas en Waal-West en ‘Bommelerwaard-Oost. Jaren ’50.
 - Alphen (aan de Maas). Boerderij van gasbetonblokken, jaren ’50. Arch. E. Kiestra. Maas en Waal-West
 - Appeltern. Boerderij met vrijstaand woonhuis volgens methode Agrobouw. Arch. E. Kiestra, jaren ’50.
 - Tielerwaard-West. Bouw van 120 boerderijen in de periode 1962-1968. Voor deze boerderijen is in 1961 een ontwerpwedstrijd uitgeschreven. Van de volgende 7 bekroonde ontwerpen is (nog) niet bekend of en waar ze zijn uitgevoerd.
 - Plan 1. Veeboerderij, arch. J. Rikken, Arnhem.
 - Plan 2. Veeboerderij, arch. P. Abel en D. Eisma, Leeuwarden.
 - Plan 3. Veeboerd., arch. G. de Jong (Vroomshoop) en L. Licht-Lankema (Purmerend).
 - Plan 4. Veeboerderij, arch. F.J.C. van der Vegt en A. van Iperen, Delft.
 - Plan 5. Veeboerderij, arch. E. Kleyer, Delft.
 - Plan 6. Veeboerderij, arch. G. Steen en G. Tuinhof, Vlissingen.
 - Plan 7. Veeboerderij, arch. A.H. Esserveld, Laag-Keppel.
 - Groenlo. Winterwijkseweg. ‘Nieuw-Wallerbosch’, 1939-1940).
 - Hees (bij Nijmegen). Laarzendam. Boerd. ‘De Nieuwe Laar’, arch. J.P. Cornelissen (Nijmegen), 1941-1942, i.o. van H. van Dinther.
 - Hedel. Boerderij ontworpen door arch. L.J. van Woensel, 1945-1949.
 - Hoevelaken. Koedijkerweg 32-34. Boerderij, 1947.
 - * Hoevelaken. Nijkerkerstraat 10. Boerderij, 1950.
 - Hoevelaken. Nijkerkerstraat 25. Boerderij ‘Doornehe’, 1947.
 - * Hoevelaken. Westerdorpsstraat 97. Bijz. hoeve met schuren, ca 1950. ‘Leijenhorst’.
 - Laren. Boerderij ontworpen door arch. G.K. Veeze, 1945-1949.
 - Almen. Boerderij ontworpen door arch. G. Drexhage, 1945-1949.
 - Huissen. In bocht aan weg tussen Huissen en Arnhem. Boerderij ‘Het Duifje’ ontworpen door arch. G. Drexhage, 1945-1949.
 - Ubbergen. Boerderij ontworpen door arch. G. Feenstra en Th. N. Dinissen, 1945-1949.
 - Elden. Boerderij ontworpen door arch. T.G. Slijkhuis, 1945-1949.
 - Kerkdriel. Kerkstraat/hoek Maasdijk. Boerderij ontworpen door architectenbureau Brakel en Kuindersma, 1945-1949.
 - - Millingen aan de Rijn. Proefboerderij de ‘C.R. Waiboer-Hoeve’,
 - - Scherpenzeel. Boerd. ontworpen door de arch. G.K. Veeze en A.H. van Wamelen, 1941.
 - Scherpenzeel. Broekerweg 7. ‘Het Eerste Broek’, 1940.
 - * Scherpenzeel. Voskuilerweg even zijde. Monumentale boerderij, 1940-1941.
 - Elst. Proefboerderij ‘De Laar’ ontworpen door de arch. D. Meersma (arch. Bureau J. Boelens N.V.), 1945-1950.
 - Komgebied van Land van Maas en Waal-West. 96 Boerderijen naar ontwerp van Agrobouw/G.L. Goesten en anderen. Periode 1948-1962.
 - Dreumel. Pioniersboerderij van boer Sas aan de Papesteeg. Arch. G.L. Goesten, 1953.

- Dreumel. Pioniersboerderij aan de Papesteeg. Arch. G.L. Goesten, 1954.
 - Beltrum. Wederopbouwboerderijen in ruilverkavelingsgebied rondom Beltrum (Achterhoek).
 - Vaassen. Proefboerderij ‘De Olde Weije’, gebouwd in 1962 in opdracht van de Nederlandse stikstofmeststoffen industrie.
 - Wageningen. Proefboerderij ‘De Ossekampen’, gebouwd ca 1955.
 - Eerst boerderijen van Agrobouw in Bommelerwaard en Land van Maas en Waal.
 - De Harskamp (bij). In 1942, onder arch. van de Ned. Heidemij gebouwde open veldschuur.
 - Zetten. Boerderij d.d. 1946, ontworpen door Gé Pothoven.
- De volgende boerderijen zijn te vinden in het westelijke deel van de ruilverkaveling Maas en Waal-West. Waarschijnlijk ontworpen door de architecten van Agrobouw/arch. G.L. Goesten:
- Beneden Leeuwen. Van Heemstraweg 91. Boerderij ca 1955.
 - Beneden Leeuwen. Dalenweg 2 . ‘Juliushof’, ca 1955.
 - Beneden Leeuwen. Mosterdwal 3. Ca 1955.
 - * Beneden Leeuwen. Mosterdwal 1. ‘Mosterdhoeve, ca 1956.
 - Beneden Leeuwen. Hoogbroekstraat 2. ‘Bloesemhof’, 1956.
 - Beneden Leeuwen. Hoogbroekstraat 4. 1956, krimpenboerderij.
 - Beneden Leeuwen. Hoogbroekstraat 1. Ca 1955.
 - * Beneden Leeuwen. Zijlveld 90. Ca 1955.
 - Beneden Leeuwen. Hoogbroekstraat 3. 1956.
 - * Wamel. Hoogbroekstraat 6. Ca 1955.
 - * Wamel. Hoogbroekstraat 10-10a. Ca 1955.
 - * Wamel. Hoogbroekstraat 11. Ca 1955.
 - * Wamel. Hoogbroekstraat 14. Ca 1955.
 - * Wamel. Liesbroekstraat 2. Ca 1955.
 - * Wamel. Liesbroekstraat 4. Ca 1955.
 - - Wamel. Liesbroekstraat 6. Ca 1955.
 - * Wamel. Liesbroekstraat 7. Ca 1955.
 - Wamel. Hommelstraat 10. Ca 1955.
 - Wamel. Hommelstraat 9. 2006.
 - * Dreumel. Papesteeg 11. Ruilverkaveling, 1953.
 - Dreumel. Papesteeg 15. Ruilverkaveling, 1953.
 - Dreumel. Nieuwstraat 24. Ca 1955.
 - * Dreumel. Nieuwstraat 22. Ca 1955.

Groningen

- Zeerijp. Boerderij aan weg tussen Zeerijp en Loppersum. Ontwerp: architectenbureau T. van Hoorn en Ir. Oom & Kuipers, 1945-1949.
- Slochteren. Boerderij ontworpen door de arch. G.J. Wichertjes, 1945-1949.
- * Termunten/Wolderdorp. Johannes van de Kerkhovenpolder 1-3 (C222). Modelboerderij Johannes Kerkhovenpolder N.V., arch. N.J. Kruizinga (Rijswijk). Als 1 van 4 verwoest op 28-4 1945, herbouwd in 1948-1949, iov de N.V. Johannes van de Kerkhovenpolder. Beeldhouwwerk van mej. L. Beyerman (Amsterdam), tuinontwerp Mien Ruys.

Limburg

- Bergen. Boerderij ontworpen door de arch. Gebr. De Vries (Venray).
- Bergen. Boerderij ontworpen door de arch. H. de Vries, 1945-1949.
- Bergen. Boerderij ontworpen door de arch. B.A. Schinkel, 1945-1949.
- Montfort. Boerderij ontworpen door arch. Th. C.H. Krekeling, 1945-1949.
- Middelaar. Boerderij ontworpen door arch. J. Coumans en J. Wiedijk, 1945-1949.
- Geleen. Boerderij ontworpen door arch. H.J.A. Koene, 1945-1949.
- Weert. Heugterbroekweg 34. 'Daatjeshoeve', ca 1940.

Noord-Brabant

- Asten. Boerderij met loopstal. Arch. J. Flipsen.
- Berlicum, Middelrode, Heeswijk, Dinther en Nistelrode, 200 boerderijen afgebrand in 1944. Alleen al bureau voor 190 boerderijen wederopbouwplannen maakte. De laatste van deze boerderijen kwamen in 1956 gereed. voornamelijk langeveltype.
- Berlicum. Beekstraat 14. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Beekstraat 21. Boerderij dd 1951. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Beekveld 49. Boerderij dd 1948. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Beekveld 36. Boerderij dd 1947-'48. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Beekveld 30. Boerderij dd 1948. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Beekveld 17. Boerderij dd 1950. Arch. H. Tibosch.
- * Berlicum. Braakven 3. Boerderij 'Hoeve De Braeck' dd 1949 (f39.000). Arch. H. Tibosch.
- * Berlicum. Braakven 9. Boerderij 1947. Arch. H. Tibosch. Jaartal in WO steen.
- * Berlicum. Braakven 15. Boerderij dd 1947 (in steen). Arch. H. Tibosch. Eerste WO boerderij in Berlicum.
- Berlicum. Braakven 16. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch. Verdwenen.
- Middelrode. Brugstraat 9. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Christinastraat 1. Boerderij dd 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Dreef 8. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch. Verbouwd
- Middelrode. Dreef 14. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch. Verbouwd.
- Middelrode. Driezeeg 25. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Driezeeg 31. Boerderij dd 1948. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Groenstraat 25. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch. Verbouwd.
- Berlicum. Groenstraat 26. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Groenstraat 27. Boerderij dd 1951. Arch. H. Tibosch. Verbouwd.
- Berlicum. Groenstraat 28-30. Boerderij dd 1950. Arch. H. Tibosch. Verbouwd.
- Berlicum. Hasseltsedijk 22. Boerderij dd 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. De hoefsevonder 12. Boerderij dd 1955. Arch. H. Tibosch. Niet aangetroffen.
- Berlicum. De hoefsevonder 20. Afgebrand 1944. Herbouw 1955. Arch. H. Tibosch. Niet aangetroffen.
- Berlicum. De hoefsevonder 17. Boerderij dd 1955. Arch. H. Tibosch. Niet aangetroffen.

- Berlicum. De hoefsevonder 19. Boerderij ca 1955. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Heiblomsedijk 29. Boerderij dd 1949. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 7. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 11. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 16. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 17. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Berlicum. Koesteeg 20. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 27. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 32. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 33. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 34. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 36. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koesteeg 37. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Haffertsestraat 21. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Vinkel. Kaathoven 31. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Vinkel. Kaathoven 47. Boerderij dd 1949. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koolhof 5. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koolhof 11. Boerderij 1952. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Koolhof 19/Westkant 23. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Laar 9. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Laar 11. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Laar 18. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- * Berlicum. Laar 24. Boerderij ‘Laarveldsehoeve’ dd 1947 (WO steen). Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Laar 27. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- * Berlicum. Laar 32. Boerderij dd 1948 of 1949. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Laar 35. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Loofaert 24 (12?). Boerderij dd 1955. Arch. H. Tibosch. Nr. 24 niet aangetroffen
- Berlicum. Loofaert 40-40a. Boerderij dd 1949. Arch. H. Tibosch. Nr 102.
- Berlicum. Loofaert 57. Boerderij na 1950. Arch. H. Tibosch. Nr 57 niet aangetroffen
- Berlicum. Loofaert 61. Boerderij dd 1950 (jaartal in stichtingssteen). Arch. H. Tibosch.
- * Berlicum. Loofaert 63. Boerderij dd 1951. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Milrooijsedijk 17. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Molenhoek 5. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Molenhoek 11. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Molenhoek 15. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Nederhof 5-7. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch. Verbouwd.
- Middelrode. Nieuweweg 11.. Boerderij dd 1951. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Nieuw Laar 5. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Nieuw Laar 15. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Nieuw Laar 30. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Onderstal 10. Boerderij dd 1950. Arch. H. Tibosch.
- Berlicum. Onderstal 22. Boerderij ‘Nederhof’ dd 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Oud Laar 2. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Oud Laar 4-6. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Oud Laar 8. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.

-
- Middelrode. Oud Laar 9 + a-b. Boerderij ca 1950. Afwijkend type. Arch. H. Tibosch?
 - * Middelrode. Oud Laar 19. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch?
 - Middelrode. Oud Laar 21. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. De Oude Ploeg 15. Boerderij dd 1951. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Plein 26. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Plein 31. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Plein 35. Boerderij dd 1949. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. De Ploeg 30. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. De Ploeg 32. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Sassenheimseweg 21. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Schellekesveld 7. Boerderij dd 1952. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Schellekesveld 15. Boerderij dd 1952. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Schellekesveld 14. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Schellekesveld 19. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Spurkstraat 9. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Veedijk 25. Boerderij dd 1951. Arch. H. Tibosch. Verbouwd.
 - Berlicum. Veedijk 58. Boerderij dd 1951. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Veedijk 61. Boerderij dd 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Veedijk 63. Boerderij dd 1952. Arch. H. Tibosch.
 - * Berlicum. Veedijk 69. Boerderij ‘Wijnandshoeve’ dd 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Veedijk 75. Boerderij dd 1952. Arch. H. Tibosch. Verbouwd.
 - Berlicum. Veedijk 81. Boerderij dd 1947 (WO steen). Arch. H. Tibosch.
 - * Berlicum. Werstkant 12. Boerderij dd 1956 (f33.500). Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werstkant 15. Boerderij dd 1953. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werstkant 22-24. Boerderij dd 1950 (jaartal in stichtingssteen). Arch. H. Tibosch.
 - * Berlicum. Werstkant 25-25a. Boerderij 1948 (f35.817). Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werstkant 30-30a. Boerderij dd 1949 (jaartal in stichtingssteen). Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werstkant 31. Boerderij dd 1949 (f.25.000). Arch. H. Tibosch.
 - * Berlicum. Werststeeg 15. Boerderij dd 1949. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werststeeg 19. Boerderij dd 1951. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werststeeg 25. Boerderij ‘Panhoeve’ dd 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werststeeg 34. Boerderij dd 1947/1948 (1947 in WO steen, 1948 volgens een stichtingssteen).
 - Berlicum. Werststeeg 42-44. Boerderij dd 1948-'49, verlengd in 1952. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werststeeg 50. Boerderij dd 1947-'48. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werststeeg 54. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Berlicum. Werststeeg 58. Boerderij dd 1956. Nr. 58 niet aangetroffen.
 - Berlicum. Werststeeg 60-62. Boerderij dd 1951. Verbouwd.
 - Middelrode. Woud 6. Boerderij dd 1955. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Zandstraat 32. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
 - Middelrode. Zandstraat 37. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch. Met aanbouw.

- * Middelrode. Zandstraat 45. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Zuid Willemsvaart 62. Boerderij dd 1948. Arch. H. Tibosch.
- Middelrode. Zuid Willemsvaart 68. Boerderij ca 1950. Arch. H. Tibosch.
- Bernheze. Eveneens wederopbouwboerderijen van H. Tibosch.
- * Den Dungen. Hooidonk 11. Boerderij ca 1950.
- Gemert. Boerderij d.d. voor gemengd bedrijf met vrijstaande kapschuur. Arch. Ir. W.H. Vroom, aannemer Fa. F. Waals te Asten. .
- Dongen (omgeving). Carmelietenstraat 33. In 1948-1949 gebouwde boerderij van het langstraatse type.
- Escharen. Boerderij 'De Kamerberg', 1940-1941.
- Hoeven (bij Zevenbergen). Boerderij ontworpen door arch. F.H.M. Mol, 1945-1949.
- Oosterhout. Boerderij ontworpen door architectenbur. Gebr. J. en W. Oomen, 1945-1949.
- Groeningen (bij Vierlingsbeek). Boerderij ontworpen door arch. J. Strik, 1945-1949.
- Empel. Boerderij voor gemengd bedrijf, ontwerp van architectenbureau J. de Jong te Schayk, 1945-1949.
- Bergeijk. Boerderij ontworpen door de arch. G.L. Goesten, 1959.
- Duizel. Saksische boerderij 'De Roten' voor C.P. Rijcken. Arch.: Ant. Pieck (Valkenswaard), 1955.
- Vierlingsbeek. Overloonseweg 6. 'Ca 1950 i. o. van fam. De Vlieger gebouwde 'Thea Hoeve'.
- Heerle/Vijfhoek. Westelaarsestraat 4. Ca 1948 gebouwde boerderij met tussenlid naar schuur en baanderdeuren in kop en langsgewel, plus erfbeplanting.
- * Heerle. Herelsestraat 14. Boerderij d.d. 1947 (wederopbouwst.) met vrijstaande schuur.
- * Heerle. Herelsestraat 29. Boerderij ca 1948. Woonhuis met tussenlid naar schuur.
- Hoogerheide/Woensdrecht. Antwerpse Straatweg 153. Met vrijstaande, oudere schuur.
- Maarheze. Diverse, in 1947 gebouwde boerderijen.
- Teteringen. Rondom Teteringen veel, maar weinig monumentale wederopbouwboerderijen:
- Blauwhoefse Dreef 3. Boerderij dd 1955
- Hartelweg 13. Boerderij dd 1960
- Laanzichtweg 20. Boerderij dd 1963
- Laanzichtweg 63. Boerderij dd 1963
- Vraggelse Baan 1. Boerderij 'Johannahoeve' dd 1963
- Zwarte Dijk 1. Boerderij dd 1963
- Zwarte Dijk 2. Boerderij dd 1964
- Vierlingsbeek. Herbouw van boerderij en veerhuis 'de Staay' ontwerp arch. J. Strik, 1948.
- Woensdrecht. Bossestraat 16. 'Hoeve 't Hooghuis' . Woonhuis (+ uitbouw)-tussenlid-schuur.

Noord-Holland

- Immen. In maart 1950 gereed gekomen veeboerderij. Arch. C.B. van Reyendam.
- Koedijk. Boerderij ontworpen door de arch. Chr. Dekker (schagen) en P.J. Koster (Zeist).
- Schiphol. Modelboerderij van het zgn “loose house system” uit 1956 ontworpen door architectenbureau Donkelaar en Bodegraven te Woerden.
- Laren. Hoek Melkweg-Kloosterweg, Boerderij. Ontwerp: arch. C. de Graaf, 1945-1949. .
- Schiphol. Boerderij voor voornamelijk akkerbouw ‘Nieuw Rijk’ ontworpen door de arch. L.A. Heydelberger en J. Rikken, ca. 1960.
- Schiphol. Boerderij (voornamelijk akkerbouw) ‘Hoeve Schiphol’ ontworpen door de architecten A.N. van Donkelaar, J.H. Bodegraven en N. Vroman, i.o. van Stichting Cultuurtechnische Dienst, ca. 1960.
- Schiphol. Boerderij voor akkerbouw en veeteelt ‘Hoeve Evert van der Beek’ ontworpen door de architecten L.A. Heydelberger en J. Rikken i. o. van NV. Luchthaven Schiphol, ca. 1960.
- Amsterdam. Prijsvraag voor een veeboerderij met theeschenkerij uitgeschreven door het Genootschap Architectura et Amicitia voor het Boschplan bij Amsterdam, 1941. Eerste prijs: Ir. C. Wegener Sleeswijk te Amsterdam met motto ‘Boshof’. Het is de vraag of deze uitgevoerd is.

Wieringermeer:

- * Wieringerwerf. Dolfijnweg 4. Type Q?,
- Wieringerwerf. Dolfijnweg 18.
- * Slootdorp. Molenweg 9. Type M, 1934. Gemengd bedrijf, 50 ha..
- * Slootdorp. Molenweg 12 (2x). Type M, 1934. Gemengd bedrijf, 50 ha..
- * Slootdorp. Molenweg 27. Type M, 1934. Gebouwd voor de 2^e uitgifte. Gemengd bedrijf, 50 ha.
- * Middenmeer. Praamweg 2. Type Q?
- Middenmeer. Praamweg 3.
- * Slootdorp. Nieuwesluizerweg 18/hoek Molenweg, 1947.
- * Slootdorp. Nieuwesluizerweg 15. Type O, het kleinste gestandaardiseerde type.
- * Slootdorp. Nieuwesluizerweg 19. Type O, het kleinste gestandaardiseerde type.
- * Slootdorp. Nieuwesluizerweg 23 (achterzijde). Type O, het kleinste gestandaardiseerde type (achterzijde).
- Slootdorp. Nieuwesluizerweg 41b. In 1941 voor de Dienst Landbouwkundig Onderzoek. (DLO) gebouwde proefboerderij ‘Oostwaardhoeve’.
- * Wieringerwerf. Robbenoordweg 3.
- * Wieringerwerf. Robbenoordweg 19.
- * Wieringerwerf. Robbenoordweg 27.
- Wieringerwerf. Schagerweg 8. ‘Prof. Dr. Titus Brandsmahoeve’. Type N?
- * Middenmeer. Schagerweg 17. ‘De Gouden Ploeg’. Gebouwd als ontginningsschuur TypeD?. 1933.
- * Slootdorp. Ulkeweg 30. Type H.
- * Slootdorp. Ulkeweg 34. Type G. Gebouwd voor de eerste uitgifte van gemengde bedrijven, 1933.
- Slootdorp. Waardweg 22 (achterzijde).
- * Slootdorp. Waardweg 25 (voorzijde). Type Q?, 1936.

- Middenmeer. Westermiddenmeerweg 2, 1936. Type Q.
- * Wieringerwerf. Zeugweg 2.

Overijssel

- Vriezenveen. Boerderij met vrijstaand woonhuis volgens methode Agrobouw. Arch. E. Kiestra
- Vriezenveen. Boerderij met vrijstaand woonhuis volgens methode Agrobouw. Arch. E. Kiestra
- Staphorst. Boerderij ontworpen door de arch. P.A. Lankhorst, 1945-1949.
- Marle (Gem. Wijhe). Boerderij ontworpen door de arch. A.Ch. Kammeijer, 1945-1949.
- Enschede. Boerderij ontworpen door de arch. F.S. Baartman, 1945-1949.
- Barsbeek (onder Vollenhove). Boerderij ontworpen door arch. P.A. Lankhorst, 1946.
- Heino. Boerderij ontworpen door de arch. H. Mastenbroek en J.H. de Herder, 1945-1949.
- Holten. Boerderij ontworpen door de arch. L.C. van de Bovenkamp, 1945-1949.
- Giethoorn. 'Ir. H.T. Tjallemahoeve', gebouwd in 1962 in opdracht van de Stichting Proefboerderij Noord West Overijssel

Utrecht

In 1940 zijn circa 300 boerderijen gebouwd in de Gelderse Vallei ter vervanging van de door de Nederlandse krijgsmacht in brand gestoken boerderijen, die lagen in het schootsveld van de militairen die de Grebbeline moesten verdedigen. Herbouw in stijl Delftse School door de MAVOG (Materiaal Voorzienig Grebbe), voor een derde op kosten van de boeren zelf. Tot deze boerderijen behoren:

- Woudenberg. 'De Zevenmorgen'.
- Woudenberg. 'Klein Middelaer'.
- Renswoude. 'De Beek'.
- Overberg. 'Luchtenstein'.
- Woudenberg. 'Eerst Broek'.
- Woudenberg. 'Groot Ambalgam', 1945. Herbouwd in 1950 (oorspronkelijke bouw 1908).
- * Veenendaal. (Emminkhuizen). Emminkhuizerlaan 8. Monumentale hoeve uit 1940.
- Veenendaal. Nieuweweg Noord 239. a.: J. Heideman en A. Leusink, kop-hals-rompboerderij, 1940.
- Amersfoort. Achterhoekseweg 15-17. Boerderij ca 1960.
- Baambrugge. 'Schimmelpenninckhoeve', 1940-1942, arch. A. van de Bovenkamp.
- Bunnik. Boerd. gemengd bedr., 1940-1942, arch. A. van de Bovenkamp en L.C. van de Bovenkamp.
- Hoogland. De Birt 7-7a. Boerderij uit 1940-'41.
- * Hoogland. Coelhorsterlaan 1. Grote hoeve uit 1940-'41. Gaaf complex met wederopbouwsteen
- * Hoogland. Coelhorsterlaan 8. Grote hoeve uit 1940-'41. Gaaf complex met wederopbouwsteen.

-
- * Hoogland. Coelhorsterlaan 10. Grote hoeve uit 1940-'41. Gaaf complex met wederopbouwsteen
 - Hoogland. Coelhorsterweg bij 11. Gave schuur uit 1940-'41.
 - Hoogland. Coelhorsterweg 10a. Boerderij ca. 1950.
 - Hoogland. Coelhorsterweg 21, veestal, ca 1950.
 - Hoogland. Coelhorsterweg 31. Boerderij 't Pannenhuis', 1860/1954.
 - Amersfoort. Droevendalsesteeg 2. Boerderij ca 1960.
 - Amersfoort. Hogesteeg 13a. Boerderij ca 1955.
 - Amersfoort. Oude Lageweg 66. Boerderij, 1963.
 - Amersfoort. Oudeweg 5. Boerderij, 1951.
 - Amersfoort. Palestinaweg 3. Boerderij, 1956.
 - Amersfoort. Palestinaweg Oost 2. Boerderij, 1940-'50.
 - Amersfoort. Scheidingsweg 8. Boerderij, 1949.
 - Hoogland t. Slaagseweg 5. Eén van de in 1940-1941 herbouwde boerderijen aan de Slaagseweg.
 - Hoogland. Slaagseweg 6 . Kleine boerderij met schuur, 1940-1941.
 - Hoogland. Slaagseweg 7. Eén van de in 1940-1941 herbouwde boerderijen aan de Slaagseweg.
 - * Hoogland. Slaagseweg 9a. Eén van de in 1940-1941 herbouwde boerderijen aan Slaagseweg. Met wederopbouwsteen. Met wederopbouwsteen.
 - Amersfoort. Schothorsterlaan 21. Boerderij, 1940 (?).
 - Amersfoort. Schothorsterlaan 143. Boerderij uit 1940?
 - Amersfoort. Veenweg 3. Boerderij uit ca 1960.
 - Amersfoort. Veenweg 8. Boerderij uit ca 1960.
 - Hoogland. Weerhorsterweg 11. Boerderij uit 1940-1941.
 - Hoogland. Weerhorsterweg 15. Kleine, eenvoudige boerderij uit 1940-1941.
 - * Hoogland. Weerhorsterweg 20-22. Boerderij uit 1940-1941. Met schuur en noodwoning van sloopmateriaal.
 - Amerongen. Boerderij ontworpen door arch. L.H.H. van der Kloot-Meijburg, 1945-1949.
 - * Leusden. Stoutenburgerlaan 2. Boerderij uit 1940. Met wederopbouwsteen.
 - Leusden. Stoutenburgerlaan 4. Boerderij uit 1940. Met wederopbouwsteen.
 - * Leusden. Stoutenburgerlaan 8. Boerderij 'Groot Stoutenburg', 1940-'41.
Met wapenstein:
 - Leusden. Stoutenburgerlaan 8a. Boerderij uit 1965.
 - Leusden. Stoutenburgerlaan 10. Boerderij 't Gedoetje' + kapschuur, 1954.
 - Leusden. Stoutenburgerlaan 16. Boerderij 'De Driestapel'. 1940?
 - * Leusden. Horsterweg 21. Boerderij 'De Horst', 1940.
 - * Leusden. Horsterweg 26. Boerderij 'MiddenHorst', 1940.
 - Leusden. Horsterweg 28. Boerderij, 1940.
 - Woudenberg. Broekerweg 7. Boerderij 'Het Eerste Broek' dd 1940.

Van de volgende boerderijen in de gemeente Amersfoort (voormalige gemeente Hoogland) zijn gegevens gevonden in het bij de SHBO ondergebrachte rijksarchief.

Omdat de straatnamen en/of huisnummers uit 1940 afwijken van de huidige is het niet duidelijk of het in enkele gevallen gaat om hierboven reeds in de lijst vermelde boerderijen. De gevonden ontwerpbladen bevatten alleen plattegronden zodat de ter plekke bekeken boerderijen niet konden worden vergeleken met gevelontwerpen.

- Hoogland. Buurtschap Weerhorst. Weerhorsterweg E 110, 1940, a.: Joh. A. Blom (Amersfoort).
- Hoogland. Buurtschap Weerhorst. Weerhorsterweg E 111, 1940, a.: W. van der Leck (Soest).
- Hoogland. Zevenhuizerstraat E 13. 1940. Architectenbur. Feenstra en Broekhuizen (Arnhem).
- Hoogland. Zevenhuizerweg D 7. Buurtschap Leo's Oord. P.W. Plooy (Amersfoort).
- Hoogland. Buurtschap De Brand C 77. H.A. Pothoven (Arnhem), 1940.
- Hoogland. Buurtschap De Brand D 53. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Buurtschap De Brand. Kokboersteeg D 54. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Buurtschap Coelhorst E 105. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Hooglanderveen B 68. Deels verwoest door de Landwacht in '45. Architect:
- Bouwbureau voor de Landbouw, 1950.
- Hoogland. Hooglanderveen B 98. Arn. Brouwer (Soest), 1949.
- Hoogland. Lange-Oord. Zevenhuizerstraatweg E 50. Architectenbur. Duyff jr. (Utrecht), 1940.
- Hoogland. (Achter de) Liendert D 62. Verwoest in '40 en '45. Architectenbur. H.A. en Ir. G. Pothoven, 1947.
- Hoogland. Liendert. Liendertscheweg D 59. W.J. Bunnink (Breda), 1940.
- Hoogland. Liendert. Liendertscheweg D 60. Arie Brouwer (Soest), 1940.
- Hoogland. Liendert. Liendertscheweg D 69. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Liendert. Liendertsteegje D 83. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Spoorbaan D 96. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Nieuwlandschestraatweg A 7. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Nieuwlandscheweg ...H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Nijkerkerstraat C 36. G. Adriaans, 1946.
- Hoogland. Nijkerkerstraat C 39. A. Pothoven (Leusden), 1949.
- Hoogland. De Slaag. Slaag A 3. Architectenbur. Feenstra en Broekhuizen, 1940.
- Hoogland. De Slaag. Slaagscheweg A 30. Architectenbur. Feenstra en Broekhuizen, 1940.
- Hoogland. De Slaag. Slaagscheweg A 31. Arch.: ..., 1940.
- Hoogland. De Slaag. Slaagscheweg A 32. Architectenbur. Feenstra en Broekhuizen, 1940.
- Hoogland. Kattebroek. De Vier Akkers D 41. Architectenbur. Feenstra en Broekhuizen, 1940.
- Hoogland. Voorschesteeg D 67. G. van Hoogevest (Amersfoort), 1940.
- Hoogland. Watersteeg E 37. Joh. Blom, 1940.

- Hoogland. Watersteeg E 38. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Buurtschap Nieuwenland, geen huisnr.. Kad. aand. A 804. Joh. Blom, 1940.
- Hoogland. (Achter de) Liendert D 71. Boerderij 'De Eng'. Verwoest in '40 en '45. Architectenbureau
- H.A. en Ir. G. Pothoven, 1947.
- Hoogland. Wijk B 96. W.J. Mantel, 1948.
- Hoogland. Buurtschap Klein Zielhorst, C 73. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. C 84. Arn. Brouwer (Soest), 1946.
- Hoogland. Kattebroek D 42. Architectenbur. Feenstra en Broekhuizen, (ipv aangevraagde architect
- Elsberg uit Almelo.
- Hoogland. E 92. T. Adriaans en/of M.J. Klijnstra, 1950.
- Hoogland. Hoefscheweg C 60. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. Hooglandscheweg D 103. J. Vellekoop (ipv aangevraagde Blom), 1940.
- Hoogland. Leo's Oord. Kerkweg D 2. Architectenbur. Feenstra en Broekhuizen, (i.p.v. aangevraagde Pothoven), 1940.
- Hoogland. De Koop. Koperlaan D 97. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. De Koop. Koperlaan D 98. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. De Koop. Koperlaan D 99. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. De Koop. Kopersteeg D 99. H.A. Pothoven, 1940.
- Hoogland. De Koop. Kopersteeg D 100. H.A. Pothoven, 1940 (i.p.v. aangevraagde Smith (Amersfoort)).
- Hoogland. Liendertscheweg D 65. W. van Geus (Amersfoort).

Zeeland

- Koudekerke (Wal). Strandweg. Grote noodboerderij uit 1946.
- Meliskerke (Wal). In 1946 herbouwde Hofstede Charlottenburg.
- * Grijskerke (Wal). Kelderweg. Schuur van een noodboerderij uit 1946. Modelboerderij uit 1948 met vrijstaand woonhuis. Architecten.: irs. A. Rothuizen en P.J. 't Hooft.
- Serooskerke (schouwen Duiveland), Slikweg, De Friesland Hoeve, 1955.
- Zuid-Sloepolder. Landbouwschuren bij 7 nieuwe boerderijen.
- *Kleverskerke (Wal). 'Het Hollandsche Hof'. Arch. Romke de Vries, 1941-1942.
- Rilland Bath . Hoofdweg. Boerderij ontworpen door architectenbur. Van Dis en Nelissen, 1945-1949.
- Rilland Bath (Zimmermanpolder). Schuur dd 1948. Arch. J. de Bruyne te Goes.
- Rilland Bath. Schuur bij hofstede 'Oosthof' dd 1948. Arch. L. van Dis te Fijnaart.
- Kortgene (- Bev). Coöperatieve aardappelbewaarp.l.(dubbele schuur). Tevens (coöperatieve) aardappelbewaarp.l. te Purmerend, Wychen en Espel.
- Walcheren. Aan de weg Middelburg-Veere. Architect L. Beije uit Veere.
- Schoondijke. Schuur bij hofstede 'Kruisweg' dd 1948. Arch. A. Bontenbal te Wassenaar.

- Tholen en Zuid-Beveland. Ca 1963 gebouwde boerderijen van het type "Steen en Tuinhof".
- Zoutelande (Wal.). Noodboerderijen in de omgeving van Zoutelande.
- * Waarde. Havenoordseweg 8. Boerd. Dd 1954. Hekpijlers, vrijst. gebouwen en hekpijlers.
- * Middelburg (Arnemuiden/Kleverskerke). Derringmoerweg 2?. Boerd. dd 1947 (steen) met vrijstaande schuur en detonerende aanbouw aan woonhuis.
- Middelburg. 'Hof Waayenburgh'. Ca 1947. Diverse verbouwingen.
- * Middelburg. Zandvoortseweg 2. Agraisch complex ca 1960. Woonhuis-tussenlid-wagenschuur (4-deurs).
- Middelburg. Middelburgseweg 124. Wederopbouwboerd. ca 1955 met noodboerd uit 1946.
- Middelburg. Aan de weg Middelburg-Veere. Boerd. 1946-1950, ontwerp: L. Beije (Veere).
- * Grijskerke. Kelderweg .. Noodboerderij uit 1946.
- Grijskerke. Kelderweg 7. Grotendeels in traditionele vormen herbouwde boerderij. Vergelijkbaar met boerderij aan Krommenhoekseweg 2.
- * (Klein) Mariekerke. Mariekerke 7. Wederopbouwboerderij met oudere schuur.
- (Klein) Mariekerke (bij). Mariekerkseweg 27. Boerd. ca 1955 met vrijstaande schuur.
- * Sint Janskerke. Baaiweg 8. Oud boerderijtje met wederopbouwschuur en -kippenhok .
- * Middelburg. Valkenisseweg 52. Boerd. met vrijstaand woonhuis en schuur ca 1950. Bijzondere schuur met inrijdeuren in kopgevels en langsgewel.

Zuid-Holland

- * Alblasserdam. Kerkstraat B94. Boerderij voor A. Blom, 1940-1942. Arch. J.A. van der Laan en L. van der Laan (i.s.m. ir. Tj. K. van der Kooi uit Noordeloos en Ingenieursbureau "Trawa").
- * Alblasserdam. Vinkepolderweg. Boerderij voor Jan Boon, 1940-1941. Arch. J.A. van der Laan en L. van der Laan (ism .. van der Kooi). Ontworpen in kader Wederopbouw Boerderijen.
- * Alblasserdam. Geen straatnaam bekend. Boerderij voor A. Vervelde, 1940-1942. Arch. J.A. van der Laan en L. van der Laan (ism .. van der Kooi).
- * Leiderdorp. Achthovenerweg 60. Boerderij 'Welgelegen', 1940-1941. Arch. J.A. van der Laan-L. van der Laan (ism .. Reijneveld). Ontworpen in kader Wederopbouw Boerderijen.
- Leiderdorp. Hoofdstraat 70. Verwoest door Wehrmacht in juli 1944. Wederopbouw in 1948
- * Koudekerk. Hogewaard B-91. Boerd. Voor gebr. Van der Sluys, 1940-1941. Arch. J.A. van der Laan en L. van der Laan (ism .. Reijneveld). Ontworpen in kader Wederopbouw Boerderijen.
- * Koudekerk. Lage Rijndijk. Boerderij Bijkerk, 1940-1942. Arch. J.A. van der Laan en L. van der Laan (i.s.m. van der Kooi). Ontworpen in kader Wederopbouw Boerderijen.

-
- * Zevenhoven. 't Laantje 1. Boerderij Tharsis. 1942-1944. Arch. J.A.: van der Laan.
 - *Spijkenisse. Welplaat .. Boerderij De Stee, 1945/1948. Arch. J.A. van der Laan.
 - *Spijkenisse. Welplaat .. Boerderij De Nieuwe Stee, 1945/1948. Arch. J.A. van der Laan.
 - *Voorburg. Oosteinde ..Uitbreiding Sint Antoniushoeve, 1947/1949. Arch. J. A. van der Laan met Th. M. van Eerden en J.W. Reintjes.
 - Wassenaar. Nieuwe boerderij (1951-1952) voor Koningin Wilhelmina op landgoed Raaphorst, op de plaats van een in sept. 1944 verwoeste boerderij.
 - Zevenhuizen. Noordelijke Dwarsweg. Varkensboerderij (varkensmestbedrijf) d. d. 1950 voor de Yorkshire Varkensstamboek in Zuid-Holland. Arch. L. Dekker (Moerkapelle).
 - *Dordrecht (polder aan de Dordtsche Kil). Boerderij 'De Krabbe' uit 1941-1942, vervanger van een in 1940 verwoeste boerderij. Arch. Romke de Vries.
 - Rijswijk. Boerderij 'Johanna-Hoeve', ontworpen door arch. W. Verschoor, 1945-1949.

Bijlage 5 Preselectie

Deze lijst bevat de voorgeselecteerde boerderijen zoals die vermeld staan in de wederopbouwdatabank (voor uitleg databank zie bijlage 6).

Code	Naam	Plaats	Straat	Nr.
BOEL0007		Marknesse	Blokzijlerweg	10
BOEL0008		Emmeloord	Bomenweg	22
BOEL0024 G		Kraggenburg	Neushoornweg	11
BOEL0025		Kraggenburg	Leemringweg	21
BOEL0027		Bant	Lemsterweg	50
BOEL0030	H.D. Louweshoeve	Marknesse	Marknesserweg	
BOEL0031		Espel	Steenbankpad	13
BOEL0032		Rutten	Ruttenseweg	14
BOEL0033	1	Espel	Steenbankpad	16
BOEL0034		Luttelgeest	Uiterdijkenweg	33
BOEL0036		Kraggenburg	Neushoornweg	11
BOEL0037		Luttelgeest	Uiterdijkenweg	33
BOEL0080		Beneden- Leeuwen	Mosterdwal	3
BOEL0081	Mosterdhoeve	Boven- Leeuwen	Mosterdwal	1
BOEL0085		Beneden- Leeuwen	Zijlveld	90
BOEL0087		Wamel	Hoogbroekstraat	6
BOEL0088		Wamel	Hoogbroekstraat	10
BOEL0089		Wamel	Hoogbroekstraat	11
BOEL0090		Wamel	Hoogbroekstraat	14
BOEL0091		Wamel	Liesbroekstraat	2
BOEL0092		Wamel	Liesbroekstraat	4
BOEL0094		Wamel	Liesbroekstraat	7
BOEL0097		Dreumel	Papesteeg	11
BOEL0100		Dreumel	Nieuwstraat	22
BOEL0103	Modelboerde- rij Johannes Kerkhoven- polder N.V.	Termunten	Joh. Kerkhoven- polder	1
BOEL0119	Hoeve De Braeck	Berlicum	Braakven	3
BOEL0120		Berlicum	Braakven	9
BOEL0121		Berlicum	Braakven	15
BOEL0153	Laarveldse-	Berlicum	Laar	24

	hoeve			
BOEL0158		Berlicum	Loofaert	61
BOEL0159		Berlicum	Loofaert	63
BOEL0175		Middelrode	Oud Laar	19
BOEL0193		Berlicum	Veedijk	69
BOEL0196		Berlicum	Werstkant	12
BOEL0199		Berlicum	Werstkant	25
BOEL0202		Berlicum	Werststeeg	15
BOEL0213		Middelrode	Zandstraat	45
BOEL0216		Den Dungen	Hoodonk	11
BOEL0228		Heerle	Herelsestraat	14
BOEL0229		Heerle	Herelsestraat	29
BOEL0249		Wieringerwerf	Dolfijnweg	4
BOEL0251		Slootdorp	Molenweg	9
BOEL0252		Slootdorp	Molenweg	12
BOEL0253		Slootdorp	Molenweg	27
BOEL0254		Slootdorp	Nieuwesluizerweg	18
BOEL0255		Middenmeer	Praamweg	2
BOEL0257		Slootdorp	Nieuwesluizerweg	15
BOEL0258		Slootdorp	Nieuwesluizerweg	19
BOEL0259		Slootdorp	Nieuwesluizerweg	23
BOEL0261		Wieringerwerf	Robbenoordweg	3
BOEL0262		Wieringerwerf	Robbenoordweg	19
BOEL0263		Wieringerwerf	Robbenoordweg	27
BOEL0264	Prof. Dr. Titus Brandsma-hoeve	Wieringerwerf	Schagerweg	8
BOEL0265	De Gouden Ploeg	Middenmeer	Schagerweg	17
BOEL0266		Slootdorp	Ulkeweg	30
BOEL0267		Slootdorp	Ulkeweg	34
BOEL0269		Slootdorp	Waardweg	25
BOEL0271		Wieringerwerf	Zeugweg	2
BOEL0297		Hoogland	Coelhorsterweg	10
BOEL0298		Hoogland	Coelhorsterlaan	8
BOEL0299		Hoogland	Coelhorsterlaan	10
BOEL0307		Hoogland	Slaagseweg	9
BOEL0310		Hoogland	Weerhorsterweg	20
BOEL0311		Leusden	Stoutenburgerlaan	2
BOEL0313	Groot Stoutenburg	Stoutenburg	Stoutenburgerlaan	8
BOEL0317	De Horst	Leusden	Horsterweg	21
BOEL0318	Midden Horst	Leusden	Horsterweg	26
BOEL0320		Emminkhuizen	Emminkhuizerlaan	8
BOEL0324		Hoevelaken	Nijkerkerstraat	10
BOEL0326	Leijenhorst	Hoevelaken	Westerdorpsstraat	97

BOEL0327		Scherpenzeel	Voskuilerweg	
BOEL0375		Grijpskerke	Kelderweg	
BOEL0377	Het Holland- sche Hof	Kleverskerke		
BOEL0385		Waarde	Havenoordseweg	8
BOEL0386		Arnemuiden	Derringmoerweg	2
BOEL0387		Middelburg	Zandvoortseweg	2
BOEL0388		Middelburg	Middelburgseweg	124
BOEL0390		Grijpskerke	Kelderweg	
BOEL0393		Mariekerke	Mariekerke	7
BOEL0395		Sint Janskerke	Baaiweg	8
BOEL0397		Alblasserdam	Kerkstraat	94
BOEL0398		Alblasserdam	Vinkepolderweg	
BOEL0399		Alblasserdam		
BOEL0400		Leiderdorp	Achthovenerweg	60
BOEL0402		Koudekerk aan den Rijn	Hogewaard	91
BOEL0403	Bijkerk	Koudekerk aan den Rijn	Lage Rijndijk	
BOEL0404	Tharsis	Noordeinde	't Laantje	1
BOEL0405	De Stee	Spijkennisse	Welplaat	
BOEL0406	De Nieuwe Stee	Spijkennisse	Welplaat	
BOEL0407	Sint Antoni- ushoeve	Voorburg	Oosteinde	
BOEL0408		Wassenaar		
BOEL0410	De Krabbe	Dordrecht		
BOEL0414		Hoogland	Coelhorsterlaan	8
BOER0002	Noodboerderij	Velsen-Zuid	Hofgeesterweg	8
BOER0003	Noodboerderij	Santpoort- Noord	Spekkenwegje	1
BOER0111	Agrarisch bedrijf	Empel	Empelsedijk	2

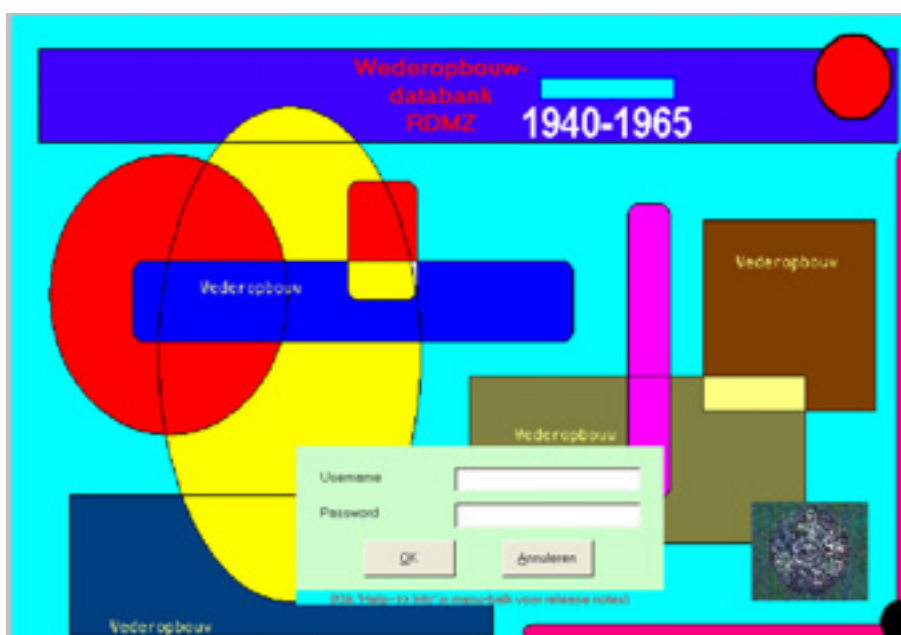
Bijlage 6 De Wederopbouwdatabank

STRUCTUUR EN INHOUD DATABANK

Om de objectgegevens die uit de categoriale studies worden verkregen te ordenen, is de 'Wederopbouwdatabank RDMZ 1940-1965' (WOP) ontwikkeld door de afdeling informatiemanagement van de RACM. Hierin worden alle onderzochte wederopbouwobjecten ingevoerd. De databank is tot stand gekomen op basis van het Programma van Eisen dat in 2001 door het Projectteam Wederopbouw is geformuleerd in het kader van de pilotprojecten voor scholen, kerken en raadhuisen. Sinds het najaar van 2005 is de databank ontsloten via de website www.monumentenzorg.nl. Zo kan iedereen de Wederopbouwdatabank raadplegen en voorstellen voor aanvullingen doen.

De databank dient een tweeledig doel; ten eerste is het een hulpmiddel met zoekfuncties voor het categoriaal onderzoek naar diverse objecten, ten tweede vormt het een toekomstige informatiebron voor medewerkers van de RACM en externe gebruikers.

In de databank (afbeelding A) zijn zowel feitelijke gegevens opgenomen (naam, adres, gebouwcategorie, architecten, bronvermelding, etc.) als analytische gegevens (bouwstijlen, bouwtypen, preselectie). Ieder object in de databank heeft een unieke objectcode. De gegevens van het object zijn vastgelegd in acht tabbladen.

AFBEELDING A
HET STARTSCHERM VAN DE
WEDEROPBOUWDATABANK

Om een selectie van objecten uit de databank te maken, kan gebruik worden gemaakt van de zoekfunctie van de databank (met name de optie 'gecombi-

neerd zoeken'). Omdat digitaal beeldmateriaal nog grotendeels ontbreekt vanwege het uitstellen van het veldwerk tot na 2004, kan de databank niet het arbeidsintensieve handwerk van het selecteren op basis van de niet-gedigitaliseerde bronnen vervangen.

De databank is, in de inventarisatiefase van het Project Wederopbouw, bedoeld als een dynamisch instrument. Gegevens die uit een eerste literatuuronderzoek niet naar boven kwamen, zijn later aangevuld. De ervaringen die de interne en externe onderzoekers in de categoriale pilotstudies - naar scholen, raadhuizen en kerken - met het gebruik van de databank hebben opgedaan, zijn samengebracht, besproken en doorgekoppeld naar de afdeling Informatiemanagement van de RACM, die deze hebben verwerkt.

In de navolgende paragrafen zal de 'Bewerken Objecten'-modus nader worden beschreven; deze is in het inventariserende stadium van het onderzoek de belangrijkste functie van de WOP databank. Zie ook de *Gebruikershandleiding Wederopbouwdatabank* (M. de Korte, Zeist 2003).

TABBLAD 'OBJECT'

Op het tabblad 'Object' worden de unieke objectcode, de adresgegevens, de gebouwcategorie en de huidige functie van het object vermeld (afbeelding B). Het veld 'opmerkingen' is hier alleen bedoeld voor zeer essentiële identificatiegegevens, zoals een tweede naam van het gebouw, een verwijzing naar een duidelijk verwant object of een belangrijke straatnaamwijziging. Het veld 'onderdeel van een complex' dient te worden ingevuld wanneer het gebouw deel uitmaakt van een groter geheel.

De velden in het kader 'locatie' bevatten de huidige adresgegevens van het object. Wanneer de verrekijkerbutton wordt aangeklikt, opent zich een nieuw scherm waarin de plaatsnaam van het object kan worden aangegeven. Bij het selecteren van de plaatsnaam worden automatisch ook de juiste provincie- en gemeentenaam in de betreffende velden geladen. Wanneer er verscheidene adressen bij een object horen, kan een tweede (of derde) adres in het veld 'locatie' worden opgenomen, echter met de toevoeging van het teken ~ (dus bijvoorbeeld '~Dorpsstraat 4') om zoekacties in een later stadium te vergemakkelijken.

AFBEELDING B

HET TABBLAD 'OBJECT'

TABBLAD 'AMBACHTSLIEDEN'

Op dit tabblad worden de betrokken ambachtslieden vastgelegd (afbeelding C). De lijst van ambachtslieden is gebaseerd op de tabel uit de Objecten Databank van de RACM (ODB) waarin alle rijksmonumenten digitaal zijn opgeslagen. Hoewel het mogelijk is om hier ook namen van aannemers, constructeurs en opdrachtgevers in te voeren, is ervoor gekozen slechts de projectarchitect, de naam van een eventueel architectenbureau en/of de interieurarchitect vast te leggen. Deze beslissing is genomen op basis van de afweging welke waarde dergelijke gegevens aan het onderzoek toevoegen tegenover de hoeveelheid tijd die het kost om een nieuwe naam in te voeren door de tabel te muteren.

Bij het vastleggen van de naam van een ambachtslid moet eerst worden gekeken of deze reeds in de tabel (waarin momenteel bijna 7.000 records zijn opgeslagen) voorkomt. De onderzoekers proberen zoveel mogelijk te voorkomen namen dubbel in te voeren.

AFBEELDING C

HET TABBLAD 'AMBACHTSLIEDEN'

Object: BOELB183 Modelboerderij Johannes Kerkhovenspolder N.V., Joh. Kerkhovenspolder 1, Termonaten

Object: Ambachtslieden Karakteristieken Teksten Kunstwerken Documenten Foto's Controle

Zoeken Ambachtslieden

	Ambachtslid	Toelichting
	Fluys, M. - (Tuin-/landschapsarchitect)	Tuinaanleg
▶	Kruizinga, N.J. - (Archit./bouw./construct.)	Architect
*		

Copyright HEDRACH

TABBLAD 'KARAKTERISTIEKEN'

Het tabblad 'Karakteristieken' is een vrij complex blad dat voornamelijk analytische gegevens bevat; de bouwstijl, het bouwtype (hoofdcategorie, subcategorie en bouwtype) en de bouwperiode(n) (afbeelding D).

AFBEELDING D
HET TABBLAD 'KARAKTERIS-
TIEKEN'

Object: BOELB183 Modelboerderij Johannes Kerkhovenspolder N.V., Joh. Kerkhovenspolder 1, Termonaten

Object: Ambachtslieden Karakteristieken Teksten Kunstwerken Documenten Foto's Controle

Stijlen:

Hoofd-stijl	Sub-stijl	Toelichting
n.v.t.		

Record: 1 van 1

Bouwtypen:

Hoofd-categorie	Sub-categorie	Bouwtype	Toelichting
Boerderij, molen, bedrijf	Boerderij	Modelboerderij	

Record: 1 van 1

Bouwperiodes:

Bouw activiteit	Jaar van	Jaar tot	Ca	Toelichting
Oorspronkelijk bouwjaar	1948	1948		Herbouw van een in 1945 ver

Record: 1 van 1

Copyright HEDRACH

STIJLEN

Voor wat betreft de toekenning van stijlbenamingen (het eerste onderdeel op dit tabblad) is gepoogd hoofdzakelijk een indeling te maken in vier termen, te weten; 'traditionalisme', 'shake-hands', 'naoorlogs modernisme' en 'n.v.t.'. Aangezien de architectuur uit de wederopbouwperiode zich niet altijd even duidelijk in bouwstijlen laat indelen, moet hieraan in deze fase

niet teveel waarde gehecht worden. Meer dient dit onderdeel als een toelichting op de toegepaste 'vormgeving' te worden gezien, waar digitale foto's in de databank (nog) ontbreken. Bij niet te beoordelen gevallen is ervoor gekozen om de term 'n.v.t.' in te voeren. In het toelichtingveld van de stijlen zijn opmerkingen ten aanzien van de constructiewijze en andere technische kenmerken geplaatst.

BOUWTYPEN

Een indeling op bouwtypen kan op verschillende niveaus worden gemaakt. Voor de categorie scholen moet dan bijvoorbeeld worden gedacht aan een typologisch onderscheid in gangscholen of halscholen en in het geval van de kerken kan worden ingedeeld op bijvoorbeeld zaalkerken en basilieken.

BOUWPERIODEN

Onder het laatste deel van dit tabblad wordt vastgelegd van en tot welk jaar een bepaalde bouwactiviteit (ontwerp, oorspronkelijk bouwjaar, verbouw, restauratie en/of sloop) heeft plaatsgevonden, indien bekend. In het toelichtingveld wordt opgenomen wat wanneer tot stand is gekomen. In die gevallen waar het oorspronkelijke bouwjaar van een object niet staat vermeld in het tijdschrift is de jaargang van het tijdschrift als bouwjaar (zowel van als tot) gehanteerd met de toevoeging 'circa', omdat dit in ieder geval een indicatie geeft van de bouwperiode.

TABBLAD 'TEKSTEN'

Op het tabblad 'Teksten' kunnen in de kolom 'Soort tekst' verschillende velden worden geopend (afbeelding E). Wanneer een bepaalde soort tekst wordt aangemaakt, moet het veld 'Actualiteitsdatum' worden aangeklikt om de dag vast te leggen waarop dit veld is geopend. Per veld kunnen bepaalde gegevens ingevoerd worden.

AFBEELDING E

HET TABBLAD 'TEKSTEN'

Object: BOEL0103 | Modelboerderij Johannes Kerkhovenspolder N.V., Joh. Kerkhovenspolder 1, Termunten

Object | Ombechtsleden | Karakteristieken | Teksten | Kynotwerpen | Documenten | Foto's | Centrale

	Soort tekst	ActualiteitsDatum	De tekst (dubbel klik voor bewerken tekst)
▶	Bronnen	27-05-2005	Toonbeelden van de Wederopbouw, p. 146-147
	Planologisch		
	Exterieur		
	Interieur		
	Geofheid		
▼			

Copyright © 2005

BRONNEN

Hier worden literatuurverwijzingen ingevoerd (volgens de standaard notitiemethode van artikelen en boeken), met daarbij per titel aangegeven of er situatieschetsen, foto's, plattegronden, aanzichten of doorsneden bij de tekst gevoegd zijn.

PLANOLOGISCH

Hier worden de stedenbouwkundige ligging van het object, de eventueel relevante aanleg van de groenstructuur en andere planologische bijzonderheden geregistreerd.

EXTERIEUR

Hier kan achtereenvolgens het materiaalgebruik, de kleur, de constructie, de vorm van het grondplan en de gevelstructuur van het betreffende object worden vastgelegd.

INTERIEUR

In dit veld worden de structuur en ligging van de ruimten t.o.v. elkaar, de inrichting van de meest waardevolle ruimten en eventuele bijzonderheden (onroerende zaken, decoratieve afwerking) opgenomen.

OPMERKINGEN

In dit veld kan worden aangegeven welke waarderingscriteria evident van toepassing zijn op het betreffende object. Ook wordt hier ingevoerd wanneer, met wie en waarover is gesproken, gecorrespondeerd of anderszins contact heeft plaatsgevonden m.b.t. het object. Daarnaast wordt hier vastgelegd of er eventueel een foto-opdracht is uitgeschreven (met datum, opdrachtnummer en naam van opdrachtgever).

GAAFHEID

Hier worden (indien bekend) de gegevens omtrent verbouw, wijzigingen en sloop ingevoerd.

BOUWKUNDIGE STAAT

Aangezien veldwerk pas in een later stadium plaats zal vinden, kan dit veld nog niet altijd worden ingevuld. Wanneer een object wel is bezocht, kan worden volstaan met een korte notitie (visueel goed / matig / slecht, eventueel met een kleine toelichting).

REDENGEVEND

Dit veld wordt in deze fase van het onderzoek nog niet ingevoerd, aangezien een redengevende omschrijving pas wordt opgesteld wanneer sprake is van (voorlopige) selectie tot rijksmonument.

BIJZONDERHEDEN

Hier kunnen eventueel gegevens worden vastgelegd die niet in bovenstaande velden kunnen worden ondergebracht.

TABBLAD 'KUNSTWERKEN'

Op het tabblad 'Kunstwerken' zijn in een vaste tabel verschillende soorten voor de wederopbouwperiode specifieke kunstwerken genoemd zoals glas-in-beton en sgraffito, die onderdeel zijn van het oorspronkelijke ontwerp van het gebouw (afbeelding F).

Object: BOELB183 Modelboerderij Johannes Kerkhofespolder N.V., Joh. Kerkhofespolder 1, Termenten		
Object Ambachtslieden Eerste steden Teksten Kunstwerken Documenten Foto's Controle		
Zoeken kunstenaar		
Kunstwerk	Kunstenaar	Opmerking
▶ Relief	Beyerman, L. - (Beeldh./steenh./schrijfw.)	Gedenkreliet
*		

CopyrightBRACH

AFBEELDING F

HET TABBLAD 'KUNSTWERKEN'

Onder 'kunstenaar' wordt de naam van de maker ingevoerd (ook hiervoor bestaat een vaste tabel waaraan namen kunnen worden toegevoegd, zie onder tabblad 'Ambachtslieden'). In de laatste kolom (opmerking) wordt globaal -

indien bekend - de voorstelling (naam), het materiaalgebruik, de plaats van het kunstwerk ten opzichte van het gebouw en eventuele andere opmerkingen vastgelegd.

Bij het invoeren van kunstenaars is op kleinere schaal sprake van dezelfde problematiek als bij het tabblad 'ambachtslieden'.

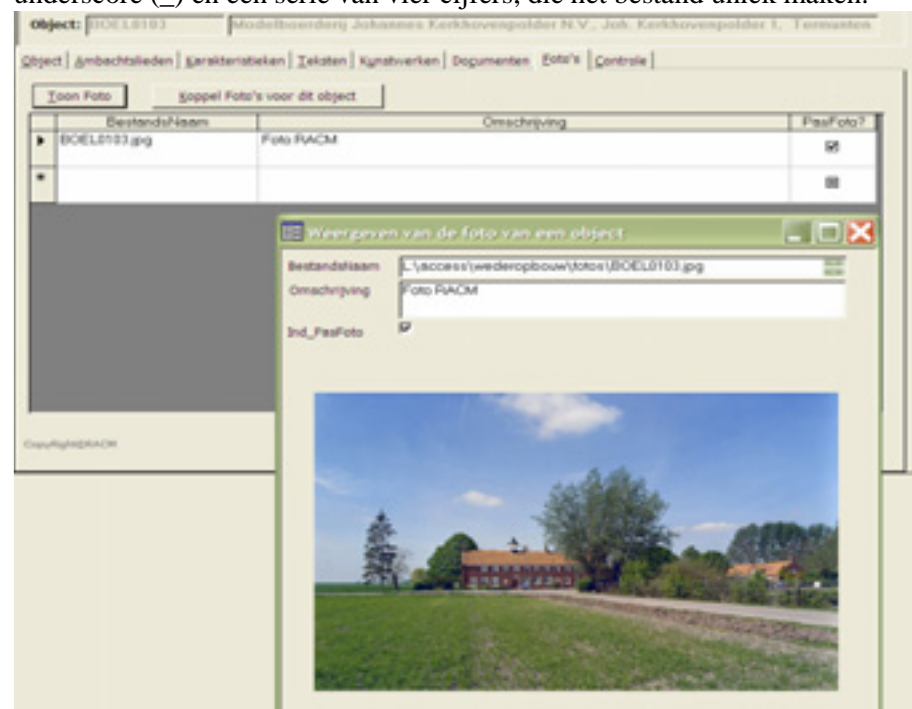
TABBLAD 'DOCUMENTEN'

Op dit tabblad kunnen digitale tekstuele bestanden aan een object gekoppeld worden. Per gebruiker is een vaste directory aangemaakt, waarin deze bestanden kunnen worden opgeslagen. Wanneer op het tabblad 'Documenten' een bestand wordt geselecteerd en op de button 'Toon Document' wordt geklikt, opent het bestand in het bijbehorende programma.

TABBLAD 'FOTO'S'

Op het tabblad 'Foto's' kunnen afbeeldingen aan het record gekoppeld worden (afbeelding G). Met het vakje 'pasfoto' wordt aangegeven welke foto het meest karakteristiek het object weergeeft. Het programma 'Her-nummer Foto's' in het menu 'Bestand' kan grotere groepen afbeeldingen gelijktijdig omnummeren; de afbeeldingen in de databank krijgen zo als naam de code van het object waaraan deze gekoppeld zijn, gevolgd door underscore (_) en een serie van vier cijfers, die het bestand uniek maken.

AFBEELDING G
HET TABBLAD 'FOTO'S'

TABBLAD 'CONTROLE'

Het tabblad 'Controle' geeft automatisch aan welke velden van het record nog niet (afdoende) zijn ingevoerd.

Colofon

Auteur: Bé Lamberts
Uitgave Rijksdienst
voor Archeologie,
Cultuurlandschap en
Monumenten 2007
Basisontwerp
B@seline, Utrecht